

Списание ЕПОХИ
Издание на Историческия факултет на
ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“
Journal EPOCHI [EPOCHS]
Edition of the Department of History of
“St. Cyril and St. Methodius” University of Veliko Tarnovo

Том / Volume XXVI (2018),
Книжка / Issue 1

ФАМИЛНА ИСТОРИЯ И ОБЩЕСТВЕНА ДЕЙНОСТ НА ВЪЗРОЖДЕНСКИЯ РОД РУСОВИЧ ОТ АРБАНАСИ

Веселин ГОРАНЧЕВ

FAMILY HISTORY AND PUBLIC ACTIVITY OF THE NATIONAL REVIVAL FAMILY RUSOVICH FROM ARBANASI

Veselin GORANCHEV

Abstract: The publication presents information on the family history and public activity of the representatives of four generations of the National Revival family Rusovich from Arbanasi, Veliko Tarnovo. It covers the period from the last decades of the 18th century to the beginning of the 20th century. The founder of the family is Rusi Nicolau. He originates from Tryavna Balkan (Tryavna or the surrounding villages). He settles in Arbanassi and sets up a family before the devastation and plundering of the village by the Kardzhalii Villans in 1798. The main part of the presentation is based on unpublished Greek-language documents from the archive of the family, which is stored in the 963K Fund – “Brothers Rusovich” trade house – the State Archive of Arbanasi village – Veliko Tarnovo.

Key words: Arbanassi, National Revival, Rusovich, family history, public activity, Greek-language documents.

1. Родоначалникът на фамилията Русович

Едни от най-сериозните изследователи на Арбанаси – Йордан Попгеоргиев, Димитър Папазов и Димитър Костов – са оставили интересна информация относно родоначалника на фамилията Русович. Те твърдят, че основоположник на рода е човек на име Руси (дядо Руси). Според Й. Попгеоргиев той „е бил преселенец от Трявна“ [Попгеоргиев, Й. 1903, с. 95], Д. Папазов отбелязва, че „е бил от тревненските села“ [Папазов, Д. 1937, с. 73], а Д. Костов твърди, че е „от тревненските колиби“ [Костов, Д. 1959, с. 27].

Не е известно точно кога дядо Руси се преселва в Арбанаси. Й. Попгеоргиев е на мнение, че това е станало преди опустошаването на селището от кърджалиите през 1798 г.: „Собствено преселението на българите от селата на Търновския балкан в Арбанаси и тяхното погърчване се е започнало не след кърджалийските опустошения, а много по-рано; така напр. дядо Русе, родоначалникът на известната арбанашка фамилия Русович...“ [Попгеоргиев, Й. 1903, с. 95]. Описвайки събитията в Арбанаси от 1798 г.¹ и последствията от тях, Й. Попгеоргиев пише: „Така, бабата на починалия вече дядо Танас Русович² била задигнала случайно при бягането си един юрган, та като се върнала, направила от чершафа му ризки на децата си“ [Попгеоргиев, Й. 1903, с. 94]. Несъмнено тук става дума за съпругата на дядо Руси. От описаните събития можем да заключим, че към 1798 г. основоположникът на рода вече е живеел в Арбанаси, бил е женен и е имал деца.

Името на дядо Руси срещаме и в част от гръкоезичните документи от архива на търговска къща „Братя Русович“ – с. Арбанаси, който се съхранява във фонд 963К на ДА – гр. Велико Търново. От тях разбираме каква е неговата фамилия – Николау. От датираните сред тези извори, даващи конкретна информация за дядо Руси, най-старият от е от 25 май 1826 г. Този документ, който може да

¹ През същата година селището е било нападнато и разорено от кърджалиите.

² Атанас Русович е внук на дядо Руси.

бъде определен като доказателствено писмо или разписка („αποδεικτικό γράμμα”), е изготвен от името на Руси Николау и потвърден от същия („ροῦσης Νικολάου βεβαιώνω”) [ДА – ВТ, Ф. 963К, оп. 1, а.е. 53, л. 9]. Същото име фигурира и в настояническо писмо („ἐπιτροπικό γράμμα”) от 26 септември 1827 г. Под изложението на документа е написано: „*Αз Русис Николау потвърждавам горното*” („*ἐγὼ ὁ ροῦσης Νικολάου βεβαιώνω τὰ ἔνωθεν*”) [ДА – ВТ, Ф. 963К, оп. 1, а.е. 53, л. 10]. Името „Руси Николау” откриваме и в писмо от Г. Корнесиос до търновския митрополит³ от 27 ноември 1827 г. [ДА – ВТ, Ф. 963К, оп. 1, а.е. 53, л. 14], както и в още два гръкоезични документа от архива на търговска къща „Братя Русович” – с. Арбанаси, които не са датирани. Под текста на първия, който представлява списък на дрехи, е написано следното: „*Τези гореописани дрехи ги остави кир Руси Николау да се продадат от негово име и колкото гроша искаше [да] получи имам [да] ви ги плащам и така да е*” („*αὐτὰ τὰ ἀνότερω φορέματα τὰ ἀφίσε ὁ κύρ ροῦση Νικολάου νά πωληθοῦν εἰς ἄνομά του, καί ὅσα γρόσια ἤθελον πιάση, ἔχω σᾶς τὰ ἐμβάζει, καί ἐστῶ*”) [ДА – ВТ, Ф. 963К, оп. 1, а.е. 53, л. 1]. В края на втория, също списък с вещи, е отбелязано: „*Αз Руси Николау*” („*Εγὼ ὠ ρουση νικολαου*”) [ДА – ВТ, Ф. 963К, оп. 1, а.е. 53, л. 2]. Съдържанието на този документ провокира нашия интерес поради предметите, които са представени в него, показателни за стандарта на живот на техния притежател и неговото семейство:

„*Списък на връчените от мен вещи на господин х[аджи] Димитриос х[аджи] Йованоглу, за да ми ги пази в неговия дом:*

- 1 комплект книги в седем тома на стойност 150 гроша;*
- 2 чифта обувки за 26 гроша;*
- 1 сребърен часовник;*
- 1 лъжица за чорба;*
- 1 сабя с такъма ἰ;*
- 1 пушка;*
- 1 чифт пищови;*
- 2 шапки.*

*Αз Руси Николау.
Потвърждавам горното, Анастасия Руси.”*

(„*Κατάστιχον τῶν ἐγχειρισθέντων παρ’ ἐμοῦ πραγμάτων τῷ Κύρ Χ: Δημητρίῳ Χ. Γωβαννόγλου, ἵνα φυλάξῃ μοι αὐτὰ ἐν τῇ οἰκίᾳ αὐτοῦ.*

- 1 σῶμα βιβλίων εἰς 7 τόμους, ἀξίων γρό: 150*
- 2 ζευγάρια ὑποδήματα πρὸς 26 γρό.*
- 1 ὠρολόγιον ἀσημένιον.*
- 1 χουλιάριον τοῦ τζορβα.*
- 1 σπαθίον μέ το τακίμι του.*
- 1 τυφέκιον.*
- 1 ζευγάρι πιστόλια.*
- 2 καπέλλα.*

*Εγὼ ὠ ρουση νικολαου
βεβιονό ανοθεν ανασταση ρουση)*

[ДА – ВТ, Ф. 963К, оп. 1, а.е. 53, л. 2]

От съдържанието на цитирания документ виждаме, че основоположникът на арбанашкия род Русович, освен че притежава пълен за времето комплект въоръжение (сабя с такъма], пушка и чифт пищови) – необходимост, вероятно провокирана от конюнктурата на епохата, проявява интерес и към книгите.

³ В писмото не е посочено името на митрополита. По това време търновски митрополит е Константин, който е избран за такъв през юни 1827 г. Вж.: **Тютюнджиев, И.** 2007, с. 190.

Фактът, че в Арбанаси е живял човек с името Руси Николау се потвърждава и от част от документите, съдържащи се в така наречените от Иван Снегаров „Стар търновски църковен кодекс” и „Друг търновски църковен кодекс”. В документ № 31 (по номерацията на Ив. Снегаров) на първия, който представлява свидетелство, издадено от търновския митрополит Макарий на 1 януари 1816 г., удостоверяващо произхода на братята Йоан и Скарлат Димитриу Петрович от Арбанаси, сред имената на арбанашките свещеници и първенци (Οἱ τοῦ Ἀλβανιτοχωρίου ἱερεῖς καὶ προεστῶτες), които са се подписали като свидетели присъства и това на Русе⁴ (Ρούσης) Николау [Снегаров, И. 1934, с. 20]. В документ № 37 (по номерацията на Ив. Снегаров) на същия кодекс, който представлява свидетелство за благородния произход на гореспоменатите братя Петрович, от декември 1822 г. сред имената на свидетелите, излъчени от първенците на Арбанаси (Οἱ πρόκριτοι τῆς χώρας Ἀλβαν[ι]τοχωρίου), отново срещаме името Руси (Ρούσης) Николау [Снегаров, И. 1934, с. 26–27]. На базата на това, че името на родоначалника на фамилията Русович фигурира сред имената на арбанашките първенци като свидетел, можем да приемем, че той се е ползвал с доверие и уважение както сред своите съселани, така и вероятно сред клира на Търновската митрополия. Нещо повече – цитираните документи свидетелстват, че той е не само жител на Арбанаси, а е и един от първенците на селото. Този факт се потвърждава и от документ [НБКМ, БИА, Ф. 36, ПА 3588]⁵ от архива на Георги Попсименов. В този исторически извор от 1816 г., отново сред първенците на Арбанаси, и то на първо място фигурира името Руси Николау. Нещо повече – пред името е поставен печат, за който имаме основание да приемем, че е на основоположника на рода Русович.

Информация за дядо Руси откриваме и в „Друг търновски църковен кодекс”, съставянето на който е инициатирано от търновския митрополит Иларион Критски (1821–1827; 1831–1838) с цел в него да се вписват имотите на църквите и манастирите в Търновска епархия [Снегаров, И. 1941, с. 1]. От документ № 16 (по номерацията на Ив. Снегаров), който представлява сметка (λογαριασμός) на църквата „Св. Димитър” в Арбанаси разбираме, че наемател на един от деветнадесетте дюкяна, които са част от недвижимите имоти на тази църква е Руси Николау. Същият исторически извор предоставя информация и за професията на наемателя: „Руси Николау терзи” [Снегаров, И. 1941, с. 50].

Името на родоначалника на рода Русович фигурира и в документ № 20 (по номерацията на Ив. Снегаров), който представлява опис на вещите на църквата „Успение Богородично” в Арбанаси. В графата „парично количество” е записано: „100 гр. готови (έτοιμα) у епитропа Христо и 177 гр. и 20 п. у поп Руси Николау – всичко 277 гр. и 20 п.” [Снегаров, И. 1941, с. 53]. Според този извор, ако действително става дума за дядо Руси, а не разполагаме с информация за друг жител на Арбанаси със същото име (Руси Николау), се оказва, че той най-късно през 20-те години на XIX в. е бил ръкоположен за свещеник и като такъв е съхранявал част от парите на църквата. Тази информация не се потвърждава от други документи, но на базата на примери от периода можем да допуснем, че това действително се е случило.

Името „Руси” фигурира и върху два от съдовете, принадлежащи на църквата „Рождество Христово”: чаша от 1808 г. и дискос от 1814 г. Според Й. Попгеоргиев името, изписано върху тях, е това на „дядото и родоначалника на известната арбанашка фамилия Русович” [Попгеоргиев, Й. 1903, с. 105]. Можем да приемем, че тези съдове са дарени на гореспоменатата църква именно от Руси Николау. В случая виждаме основоположника на рода Русович не просто като един от дарителите на арбанашките храмове, а като дарител на най-авторитетния сред тях – „Рождество Христово”. Това дарение, макар и косвено, потвърждава, че в началото на XIX в., основателят на фамилията Русович е вече един от първенците в Арбанаси. Косвено потвърждение за това, че дядо Руси се проявява като голям дарител откриваме в отношението, проявявано към тази църква от страна на един от внуците на дядо Руси – Кирил Русович. Той се разпорежда в нея като в семейна собственост, като не позволява в същата да се провеждат служби на друг език, освен на гръцки. Д. Папазов описва следния инцидент между Кирил Русович и даскал Панайот Антонов: „В тази църква Рождество Христово баща ми Иван поп Атанасов Сакеларов, наречен още Папазоу, както и съседът ни Хаджи Кирила Д. Русович, бяха, ако може тъй да се каже, почетни певци на църквата... Инцидентът ето как стана: В тази църква имаше обща служба – μονοκλησία... Когато дойде ред да се четат наре-

⁴ Така името е преведено от Ив. Снегаров.

⁵ Благодаря на доц. д-р Гергана Георгиева (ВТУ) за предоставеното копие на оригинала на документа.

миите – пророческите притчи, даскал Панайот се изправи сред църквата и започна да чете на славянски. Но едва той започнал четенето, и Хаджи Кирила, който нищо не позволяваше да се чете на славянски в тази църква, извика с висок глас и грубо на учителя да млъкне” [Папазов Д. 1937, с. 13]. Тази теза се подкрепя и от Д. Костов: „Хаджи Кирула Русевич считал църквата „Рождество Христово” едва ли не за своя семейна църква (на нея дядо му Руси подарил някои църковни вещи) и не давал да се чете нищо на славянски” [Костов, Д. 1959, с. 39].

От изложеното дотук можем да обобщим следното: родоначалникът на рода Русович е Руси Николау. Неговите корени са от Тревненския балкан (Трявна или околните села) – факт, който категорично показва неговия български произход. Преселва се в Арбанаси и създава семейство преди опустошаването и разграбване на селището от кърджалиите през 1798 г. Името на неговата съпруга откриваме сред тези на свидетелите във вече цитираното настояническо писмо („ἐπιτροπικό γράμμα”) от 26 септември 1827 г.: „Анастасия, жена на Руси Николау” („Αναστασία γυνή ρούση Νικολάου”) [ДА – ВТ, Ф. 963К, оп. 1, а.е. 53, л. 10]. Същото собствено име със съпругеската добавка „Руси” фигурира и в един от вече споменатите списъци с вещи: „Потвърждавам горното, Анастасия Руси” („βεβιονό ανοθεν αναστασηα ρουση”) [ДА – ВТ, Ф. 963К, оп. 1, а.е. 53, л. 2]. Не разполагаме с конкретна информация за нейния произход. Все пак, може да се направи едно предположение. Сравнително грамотното и четливо писане от ръката на Анастасия Руси може да се изтълкува като следствие от това, че тя е от стар и заможен арбанашки род. Обучението в грамотност на момичета през тази епоха не е обикновено явление и е по-скоро изключение отколкото правило. Това означава, че семейството, от което произлиза Анастасия, е било напредничаво и с висок социален статус. Преди 1798 г. Руси и Анастасия са се сдобили с наследници, които по това време са невръстни деца.

Първоначално Руси Николау упражнява терзийския (шивашкия) занаят. За целта наема дюкян, собственост на църквата „Св. Димитър”, който вероятно се е намирал в централната част на Арбанаси и където е била оформена чаршийската (пазарната) част на селището. Документите от фонд 963К дават основание да допуснем, че той се опитва да разшири своята занаятчийска дейност, като я доразвие в търговска.

През първите десетилетия на XIX в. Руси Николау се утвърждава в Арбанаси и се издвигва като активен член на местната общност. Откриваме неговото име в качеството му на свидетел, сред тези на първенците на селището върху документи, издавани от Търновската митрополия, по дела, засягащи православната общност. Неговият авторитет се утвърждава и от дейността му като дарител на църквата „Рождество Христово”. Много вероятно е, както свидетелства един от документите, да поема и функцията на свещенослужител.

2. Преките наследници на Руси Николау

От изложеното дотук виждаме, че през 1798 г. Руси Николау и неговата съпруга Анастасия вече имат няколко, неизвестни на брой деца, които през този период са все още невръстни. Въпросът, свързан с преките наследници на семейството, се осветлява в известна степен от документите, които се съхраняват във фонд 963К – Търговска къща „Братя Русович” – село Арбанаси. Най-ранно датираният от тях е писмо [ДА – ВТ, Ф. 963К, оп. 1, а.е. 53, л. 3, 3 гръб] от 17 август 1823 г. (1823 αὐγούστῳ 17), адресирано от Свищов (σιςτοβί) за Арбанаси (διὰ αρβανιτοχορι) по следния начин: „до моя силнолюбящ и силножелан баща и многообичната ми майка, [на които] като се покланям синовно, честната Ви десница целувам” („, προς τον φιλοστοργωτατον και περιποθιτον μι πατεραν και πανφιλατι μου μιτερα ειεικος προσκυνουσας την τημιαν σας δεξιαν ακριβος ασπασομε”) [ДА – ВТ, Ф. 963К, оп. 1, а.е. 53, л. 3]. В заключителната част на писмото четем: „Оставам обична ваша дъщеря Ланбу Руси. Винаги да ме помните. Със скъпите си писма да не ме забравяте” („, μενον αγαπιτι σας κορι λανπου ρουσι παντα να με ενθιμαστι[τε] με αγαπιτε σας γραφис να μιν με αλιςμονισετε”) [ДА – ВТ, Ф. 963К, оп. 1, а.е. 53, л. 3 гръб]. Фактът, че въпросната Ланбу, чието име е вероятно е производно или умалителна форма на разпространените през тази епоха имена Ламбуша или Ламбрица, се подписва с бащиното си име – Руси показва, че действително нейните родители, за които е адресирано посланието са Руси Николау и неговата съпруга Анастасия. Този факт дава основание да прием, че към момента Ланбу (или Ламбу) (17 август 1823 г.) вероятно не е омъжена. Същият исторически извор дава информация и за други членове на семейството: „На кир Димитрис, зет ни, братски се покланям заедно със сестра ми Кириаки и заедно с неговата принцеса сладко ги

прегръщам. Теодора и Параскеви братски ги целувам. На всички приятели и роднини се покланям. На Теодораску майчински му пожелавам да не се скита и да не си губи времето, [а] да седне да работи. Да му дадете и една дреха да се намята, да не настине никак. Да се грижите да не прекарва дълго време [навън]” („τον κύρ διμήτρι γανπρο μας αδελφικός τον προσκυνο ομου με τιν αδελφιν μου κυριακν και μετα αρχοτουπουλα γλικος τους ασπαζομε τιν δε θεωδορα και παρασκεβι αδελφικός τις ασπαζομε φίλους και σινγγενις ολους τους προσκυνο τον θεωδουρασκον μετρικός τον ευχομε να μιν περπατι να χанετε να καθиси να доλεβι να το досети και ενα ρουχου να скаπενети να μιν κρεολογиси τιποτας να τον επιμελιθите να μιν алεраси пουλис керос”) [ДА – ВТ, Ф. 963К, оп. 1, а.е. 53, л. 3].

От цитирания абзац се разбира, че Ланбу (Ламбу) Руси има сестра на име Кириаки. В същия текст се споменава и зет на семейството на име Димитрис. В изложението на писмото не е написано буквално, че Димитрис е съпруг на Кириаки, но макар и не категорично, този текст ни дава основание да приемем, че Кириаки е омъжена за гореспоменатия зет на семейството на име Димитрис: „На кир Димитрис, зет ни, братски се покланям заедно със сестра ми Кириаки...” („τον κύρ διμήτρι γανπρο μας αδελφικός τον προσκυνο ομου με τιν αδελφιν μου κυριακν...”) [ДА – ВТ, Ф. 963К, оп. 1, а.е. 53, л. 3]. Информация за Димитрис, зетя на Руси Николау, откриваме и в друг документ от гореспоменатия архив. Той е изготвен на 25 май 1826 г. от името на Руси Николау, удостоверяващ, че му е изплатен дълг по облигация от страна на хаджи Димитракис Йоану. Документът е изготвен „поради това, че облигацията не е у мен [за] да му се даде обратно според обичая, когато дългът е погасен, понеже е в моя зет Димитриос Атанасиу, който отсъства и е в селата по свои дела...” („καί μέ τό νά μην εἶναι ή όμολογία κοντά μου, και νά του δοθῆ όπίσω έξωφλίζωντάς κατά την συνήθειαν, έπειδή τήν εχει ό γαμβρός μου Δημήτριος Αθανασίου, ό όποιος λείπει έξω εις τα χορία πρός χρείαν του...”) [ДА – ВТ, Ф. 963К, оп. 1, а.е. 53, л. 9]. Освен че този текст потвърждава, че действително Руси Николау има зет на име Димитриос (Димитрис), от него разбираме и неговата фамилия – Атанасиу. Фактът, че през този период в Арбанаси живее мъж с това име се потвърждава и от определения от Иван Снегаров като „Стар Търновски църковен кодекс”. Във вече цитирания в предходния параграф документ № 37 (по номерацията на Ив. Снегаров) от месец декември 1822 г., който удостоверява благородния произход на братята Йоан и Скарлат Петрович от Арбанаси, сред първенците от същото селище (Οί πρόκритοι τῆς χώρας Ἀλβαν[ι]τοχωρίου), които са се подписали като свидетели, на последна позиция, непосредствено след името на Руси Николау фигурира това на Димитър Атанасиу [Снегаров, И. 1941, с. 26–27]. Категорично потвърждение, че Димитриос (Димитрис) Атанасиу е зет на Руси Николау намираме във вече споменатото настояническо писмо от 26 септември 1827 г., в най-долната част на което, на последна позиция сред свидетелите, удостоверяващи истинността на документа е написано: „Димитрис Атанасиу, зет на Руси, потвърждавам горното, както и това бе написано от моята ръка” („Δημήτρης Ἀθανασίου ροῖση γαμβρός βεβαιώνω τά ἄνωθεν καθώς και διά χειρός μου τό πρᾶγμα”) [ДА – ВТ, Ф. 963К, оп. 1, а.е. 53, л. 10]. Същия документ ни информира, че Руси Николау има още един зет (освен Д. Атанасиу), от което косвено разбираме, че той има и поне още една дъщеря, която към датата на документа (26 септември 1827 г.) е омъжена. Основание за това ни дава фактът, че в още в началото на разглеждания документ, който може да бъде определен като вид пълномощно, е записано: „Чрез настоящото свидетелско, епитропско писмо заявявам, че упълномощавам и настоянически определям в съгласие с моята съпруга пребиваващия в Букурещ любим наш зет, съпруг на дъщеря ни, господин Илия Теодору...” („Δηλοποιῶ διά τοῦ παρόντος έμπαρτύρου έπιτροπικοῦ γράμματος, ότι δίδωμε πᾶσαν πληρεξουσιότητα, και έπιτροπικῶς διορίζω συμφών τῆ έμῃ συζύγῳ τον έν βουκουρ[εστι] διατρίβοντα φίλτατον ήμῶν επί θυγατρί γαμβρόν κύριον Ἠλίαν θεοδώρου...”) [ДА – ВТ, Ф. 963К, оп. 1, а.е. 53, л. 10]. От цитирания текст става ясно, че вторият зет на Руси Николау се казва Илия Теодору, който към датата на изготвяне на документа (26 септември 1827 г.) се намира в Букурещ и е съпруг на негова дъщеря, чието име не е споменато в този извор. Името Илия Теодору и потвърждението, че той е зет на Руси Николау, фигурират и в друг документ от фонд 963К – Търговска къща „Братя Русович”. Този исторически извор представлява писмо с дата 27 ноември 1827 г., написано от К. Корнесиос (Κ: Κορνέσιος Χ Ε Ἄγας) и адресирано до търновския митрополит: „За Всесветия и богоизбран Свети митрополит на Търново и мой духовен отец” („τῷ Πανιερωτῆτῳ και θεοπροβλήτῳ Ἄγιῳ Μητροπολήτι Τουρνόβου τῷ κατά πνεῦμα μοί Πατρί”) [ДА – ВТ, Ф. 963К, оп. 1, а.е. 53, л. 14 гръб]. В него четем: „Уведомявам Ваше Светейшество за това, че някой си Илия Теодору, зет на някой си Руси Николау, сега живеещ в

село Арбанаси от тема Търново...” („Πρός δέ εἰδοποιῶ τῇ πανιερώτῃ τῆς, ὅτι κάποιος Ἠλίας θεοδώρου γαμβρός ἐπὶ θυγατρὶ τινός ῥούση Νικολάου τοῦ ἤδη κατοικοῦντος εἰς τό χωρίον Ἀλβανιτοχόρι ἀπό θέμα Τουρνόβου...”). Не разполагаме с конкретна информация за името на дъщерята на Руси Николау, за която е женен въпросният Илия Теодору. Възможно е негова съпруга да е както по-горе споменатата Ланбу (Ламбу), така и някоя друга дъщеря на дядо Руси. Потвърждение, макар и косвено, за това че той има и други дъщери (освен Ланбу (Ламбу) и Кириаки) намираме във вече цитираното писмо, написано на 17 август 1823 г. от Ламбу Руси и адресирано до нейните родители. Непосредствено след поздравите, отправени към кир Димитрис и Кириаки, в него пише следното: „Теодора и Параскеви братски ги целувам.” („τιν δε θεωδoρα και παρασκεβι αδελφικος τις ασπaζομε”) и продължава: „На всички приятели и роднини се покланям.” („φιλους και σινγγενις ολους τους προσκυνo”). Изложението на документа ни дава известно основание да приемем, че авторката (Ламбу Руси) следва логическа последователност, като поднася поздравите си първо към членовете на семейството, а след това към роднините и приятелите. Първо се обръща към родителите си, след това поздравява омъжената си сестра Кириаки и нейния съпруг кир Димитрис. Следват „братски целувки”, отправени към Теодора и Параскеви, и едва след това „поклоните”, отправени към приятелите и роднините. Анализът на тази последователност в текста на писмото ни дава основание да приемем, че Теодора и Параскеви са сестри на Ламбу Руси, тоест дъщери на Руси Николау. Тази теза в известен смисъл се подкрепя и от изразеното в писмото отношение към цитираните вече лица. На родителите си Ламбу се покланя и им целува ръка. Към зет си и омъжената си сестра, която е вече част от семейството на кир Димитрис Атанасиу, както и към приятелите и роднините авторката на писмото отправя поклони, а Теодора и Параскеви целува братски. Тезата, че Теодора и Параскеви са дъщери на Руси Николау, отново, макар и косвено, се потвърждава от по-нататъшният текст на писмото: „Казвам ви, майка и Теодора и Параскеви, Арбанаси добре да го гледате. Три пъти на ден нежно да целувате изваяните му дувари и по един камък да вдигате и казвайте: „Бог да прости” този, който построи селото и да благодарите на Бога, че сте на това място. Ден и нощ да молитте Пресветата Богородица и в църквите да тичате и за друго място да не си помисляте. От Арбанаси и от Търново и от Раховица друго място да не пожелаете” („σας λεγου μανα και θεωδoρα και παρασκεβι του αρβανιτοχορι καλα να του κυταζιτε τρις φουρες τιν ημερα να γλικοφιλατι τα χιμενα τα τουβαργια και απου μια πετρα να σεκονετι και θεο σινχορες να λετι οπιος προτο εβαλι χαιρι και εχτεσι χοργιου και να ευχαριστατι τον θεον οτι βρεθικετι εις αυτο μερα νιχτα να παρακαλιτε τιν δεσπιναν παναγιαν και εις τις εκλισιεις να τρεχιτε και αλου να μιν εννιατιετε”) [ДА – ВТ, Ф. 963К, оп. 1, а.е. 53, л. 3]. Анализът „между редовете” на този абзац, а именно, че Ламбу Руси се обръща едновременно с гореизложените „заръки” както към своята майка, така и към Теодора и Параскеви показва, че авторката на писмото определя и трите жени като представители на едно цяло, тоест като едно семейство. Този факт дава още едно основание да приемем, че двете момичета са сестри на Ламбу, тоест, дъщери на Руси Николау които живеят в бащиния си дом, от което следва, че към датата на писмото (17 август 1823 г.) още не са омъжени. Потвърждение на тази теза, макар и отново косвено, откриваме и в заключителната част на писмото. След посвещението в края на документа: „Оставам обична ваша дъщеря Ланбу Руси” („μενου αγαπιτι σας κορι λανπου ρουσι”) [ДА – ВТ, Ф. 963К, оп. 1, а.е. 53, л. 3 гръб] и молбата към семейството: „Винаги да ме помните. Със скъпите си писма да не ме забравяте.” („παντα να με ενθιμαστι με αγαπιτε σας γραφις να μιν με αλιζμονισετε”) [ДА – ВТ, Ф. 963К, оп. 1, а.е. 53, л. 3 гръб] и „Моля Ви да не страдате заради мен, понеже [тогава] и аз не страдам повече, а да ме помни[те].” („περικαλο σας να δεν πονιτι δια λοξυ μου επιδις και γο δεν πονο πλεον αλα να με ενθιμαστι”) [ДА – ВТ, Ф. 963К, оп. 1, а.е. 53, л. 3 гръб] отново следва молба, без да е посочено към кого точно е отправена: „За майка и татко да се грижите колкото ви е възможно” („τοιν μανα και τον μπαμπα να τους περιπειιστι οσουν του δινατον σας”) [ДА – ВТ, Ф. 963К, оп. 1, а.е. 53, л. 3 гръб]. Логично е да приемем, че този призив може да бъде отправен предимно към по-младите членове на семейството, тоест към децата на Руси Николау и неговата съпруга Анастасия, които вероятно все още живеят в бащиния си дом. Такива според гореизложения анализ на текста могат да бъдат споменатите нееднократно Теодора и Параскеви.

Гръкоезичната част от документите, съхранявани във фонд 963К – Търговска къща „Братя Русович” – село Арбанаси, ни информират, че Руси Николау има поне един син. Информация за това откриваме във вече цитираното пълномощно, изготвено от името на Руси Николау, в съгласие с неговата

съпруга, с което упълномощава своя зет Илия Теодору: „да задължи от моя страна и по всякакъв начин да принуди, доколкото е възможно господин х[аджи] Димитриос х[аджи] Йованоглу, който по две неизплатени полици ми дължи негова чест 1 400, сиреч хиляда и четиристотин гроша, дадени му в заем от покойния ми син Димитриос...” („ἴν' ὑποχρέωση ὡς παρ' ἐμοῦ, καὶ κατὰ πᾶντα τρόπον βιάσῃται, ὅσον δύναται, τὸν κύριον Χ: Δημήτριον Χ: Γιοβάνογλου, ὅπως ἀποδωσῇ αὐτῷ τότε διὰ δύο χρεοστικῶν αὐτοῦ ὁμολογιῶν ὀφειλόμενά μοι παρὰ τῆς αὐτοῦ τιμῆς 1 400: ἦτοι χίλια τετρακόσια γροσια, δανεισθέντα αὐτῷ παρὰ τοῦ μακαρίτου υἱοῦ μου Δημητρίου”) [ДА – ВТ, Ф. 963К, оп. 1, а.е. 53, л. 10]. От този откъс разбираме, че Руси Николау е имал син на име Димитър, който към датата на изготвянето на цитирания документ (26 септември 1827 г.) е покойник. В документите няма конкретна информация относно това дали той е бил женен и дали е имал деца. Косвени данни от други източници, които са изложени в следващия параграф на тази публикация, дават основание да приемем, че същият е създал семейство и поколение.

На базата на гореизложения анализ на гръкоезичните документи от фонд 963К – Търговска къща „Братя Русович” – село Арбанаси можем да заключим, че родоначалникът на рода Русович – дядо Руси, има поне един син. Неговото име е Димитър (Δημήτριος), който е починал, вероятно сравнително млад, преди 26 септември 1827 г. Анализът на документите ни дава основание да твърдим, че в семейството на Руси Николау и неговата съпруга Анастасия се раждат поне четири дъщери. За едната от тях, на име Ланбу (Λαμβυ), можем да приемем, че към 17 август 1823 г. е в зряла възраст и по неизвестни причини се намира в Свищов. Вероятно към същата дата не е омъжена. Втората дъщеря в семейството се казва Кириаки. С голяма степен на сигурност можем да твърдим, че по същото време (17 август 1823 г.) тя е омъжена за човек на име Димитър Атанасиу (Δημήτρης, Δημήτριος Αθανασίου) и семейството живее в Арбанаси. Със същата степен на сигурност можем да приемем, че Руси и Анастасия имат още две дъщери – Теодора и Параскеви, които най-вероятно към 17 август 1823 г. не са омъжени и живеят в бащиния си дом в Арбанаси. Гръкоезичните документи дават основание да твърдим, че към 26 септември 1827 г. Руси Николау има още един зет. Неговото име е Илия Теодору и към същата дата се намира в Букурещ. Името на неговата съпруга не е известно. Можем да допуснем, че Илия Теодору е съпруг на една от трите дъщери в семейството на Руси Николау (освен Кириаки), за които не разполагаме със сигурна информация, че към 17 август 1823 г. са омъжени: Ланбу (Λαμβυ), Теодора или Параскеви, или че е женен за друга, неизвестна по име дъщеря на семейството.

На базата на наличния изворов материал е трудно да бъде установено кога и в каква последователност са родени преките наследници на Руси Николау и неговата съпруга Анастасия. Анализът на цитираните документи дава основание да предположим, че Димитър, Кириаки и Ламбу са родени преди Теодора и Параскеви.

3. Внуците на Руси Николау

Информация за внуците на основоположника на рода Русович – дядо Руси Николау – ни предоставя Д. Папазов роден и израсъл в Арбанаси. Той е представител на следващото поколение и затова можем да приемем, че в известен смисъл неговият разказ е от позицията на техен съвременник: „Знае се, че дядото на Хаджи Киrolата⁶, а именно дядо Руси, е бил от тревненските села: той е родоначалник на фамилията Русович, от които двама братя: Киrolа и Атанас живяха в Арбанаси, както и сестра им Матрона, а други двама братя: Иларион и Костаки – в Букурещ” [Папазов, Д. 1937, с. 73]. От този свидетелски разказ разбираме, че дядо Руси има поне четирима внуци и една внучка, както и че трима от тях: Кирил, Атанас и Матрона живеят в Арбанаси, а Костаки и Иларион се установяват в Букурещ. Фактът, че те са посочени като наследници на рода, чийто основоположник е Руси Николау ни дава основание да допуснем, че са такива по мъжка линия, тоест, че са преки наследници на сина на дядо Руси – Димитър. Тази теза се потвърждава от документите, които се съхраняват във фонд 963К – Търговска къща „Братя Русович” – село Арбанаси. В този архив се съхраняват две писма [ДА – ВТ, Ф. 963К, оп. 1, а.е. 17, л. 2, 3 гръб], адресирани от Атанас Русович до Кирил Русович, които завършват по следния начин: „Това е и оставам искрен Ваш роден брат Атанасиос Д. Русович” („ταῦτα καὶ μένω ὁ εἰλεικρηνὸς Ἀυταδελφὸς σας Ἀθανάσιος Δ. Ροῦσσοβητζ” и „ταῦτα καὶ μένω ὁ εἰλεικρηνησ Ἀυταδελφὸς σας Ἀθανάσιος Δ. Ροῦσσοβητζ”). В

⁶ Става дума за Кирил Димитров Русович.

единственото запазено писмо, адресирано до Атанас Русович, обръщението е: „*Господин Атанасие Д. Русович!*” („*Κύριε Ἀθανάσιε Δ. Ροῦσσοβιτζ!*”) [ДА – ВТ, Ф. 963К, оп. 1, а.е. 50]. В същото четем и: „*Поднесете, моля, на родния ви брат г[осподин] Кирил братски поздрави и благопожелания от наша страна*” („*Προσφέρετε, παρακαλῶ, καὶ τῷ Ἀυταδέλφῳ σας Κ. Κυρίλλῳ τούς ἐκ μέρους μας ἀδελφικοασπασμούς καὶ τὰ ἐπενκτήρια.*”) [ДА – ВТ, Ф. 963К, оп. 1, а.е. 50]. Тези писмени извори потвърждават твърдението на Д. Папазов, че Кирил и Атанас са братя. Освен това в тях Атанас Русович изписва своето бащино име в съкратен вид чрез буквата „Δ” (Ἀθανάσιος Δ. Ροῦσσοβιτζ) – същата, с която започва името на сина на Руси Николау – Димитър. Идентично съкращение при изписването на бащиното име откриваме и в писмата, написани от Кирил Русович, в които той се подписва като Кирил Д. Русович (Κυρίλλος Δ. Ρουσσωβιτζ, Κύριλλος Δ. Ρούσσοβιτζ, Κυρίλλος Δ. Ρούσσοβιτζ, Κυρίλλος Δ. Ρούσσοβιτζ) [ДА – ВТ, Ф. 963К, оп. 1, а.е. 30, л. 3, 4, 5, 6, 8, 9 гръб, 11, 14, 15, 17, 18 гръб, 20], а в писмата, адресирани до него, обръщението е „*Господин Кириле Д. Русович!*” („*Κίριε Κύριλλε Δ. Ρούσσοβιτζ!*”) [ДА – ВТ, Ф. 963К, оп. 1, а.е. 13], „*Почитаеми господине Кириле Д. Русович!*” („*Ἐντιμε Κὸριε Κὸριλλε Δ. Ροῦσσοβιτζ*”) [ДА – ВТ, Ф. 963К, оп. 1, а.е. 14], „*Почитаеми господине Кириле Д. Русович*” („*Ἐντιμε Κύριε Κύριλλε Δ. Ροῦσσοβιτζ*”) [ДА – ВТ, Ф. 963К, оп. 1, а.е. 17, л. 1, 3] и „*Почтенейши господине Кириле Д. Русович...*” („*Τιμιώτατε Κύριε Κύριλλε Δ. Ρούσσοβιτζ...*”) [ДА – ВТ, Ф. 963К, оп. 1, а.е. 46]. Името на Кирил Д. Русович (Κυρίλλος Δ. Ρούσσοβιτζ) [ДА – ВТ, Ф. 963К, оп. 1, а.е. 45] откриваме и сред имената на свидетелите в брачния договор на неговия брат Атанас Русович, както и в няколко документа, касаещи уреждане на финансово-стопански отношения: „*...получих в заем от господин Кирил Д. Русович гр[оша] 6 000...*” („*...ἐδανείσθηκα παρά τοῦ κυρίου Κυρίλλου Δ. Ρούσσοβιτζ γρ. 6 000...*”) [ДА – ВТ, Ф. 963К, оп. 1, а.е. 47], „*Долуподписаните свидетелстваме, понеже присъствахме когато се спогодиха г[оспод]ин х[аджу] Кирило Д. Русович с...*” („*Οἱ ὑποφαινόμενοι μαρτυροῦμεν ἐπειδὴ εὐρέθημεν παρῶν, ὅταν ἐσυμβιβάσθησαν ὁ Κ[ύρι]ος Χ Κύριλλος Δ. Ροῦσσοβιτζ, μέ...*”) [ДА – ВТ, Ф. 963К, оп. 1, а.е. 43]. В един от тези документи, който представлява договор от 19 юли 1868 г. е написано изцяло неговото бащино име: „*Днес се договорихме ние долуподписаните с господин Кирило Димитриу Русович относно дълга, който има съпругът ми Михалис към споменатия [от] 3403 [гроша]*” („*σήμερον εσινφονισαμε ἰμῖς εκατοθεν ἠποφενομενι με τον Κιρ. Кирило димитриу рουσсувιτζ ὁπού χριστουσε ο σιζιχос μου μιχαλις το ριθενδος 3403:*”) [ДА – ВТ, Ф. 963К, оп. 1, а.е. 48]. Пълното име на Кирил Димитров Русович (Κύριλλος Δημητρίου Ρούσσοβιτζ) [Συμεωνίδης, I. 1850, с. 378.] срещаме и сред тези на спомоществателите на издадената на гръцки език през 1850 г. в Цариград книга на Иван Симеонов (Ιωάννης Συμεωνίδης)⁷ „Пътеводител на благочестието” (Οδηγός της ευσεβείας). С това не се изчерпва благотворителната и обществена дейност на Кирил Русович. Той е и един от спомоществателите и инициаторите за набиране на средства за българската църква „Св. Стефан” в Цариград през 1860 г. Заедно с Георги Попсимеонов (Георги Анагност) поема ангажимента да представлява Цариградското църковно настоятелство в Търновска епархия [Атанасова, С. 2016, с. 147].

Бащиното име на Атанас Русович, изписано в пълната му форма, откриваме в два документа от архива. Това са брачни договори от 25 октомври 1859, касаещи сключен от него брак. И в двата е записано името Атанасиос Димитриу (Ἀθανάσιον Δημητρίου [ДА – ВТ, Ф. 963К, оп. 1, а.е. 44] и Ἀθανάσιος Δημητρίου [ДА – ВТ, Ф. 963К, оп. 1, а.е. 45]), като не е отбелязана фамилията. Основание да сме сигурни в това, че става дума за Атанас Русович, освен че тези извори са открити в архива на фамилията, е и фактът, че договорът, написан от името на жениха е подписан от самия него – Атанасиос Д. Русович (Ἀθανάσιος Δ. Ρουσσοβιτζ), а сред имената на свидетелите е записано това на един от неговите братя – Кирил Д. Русович (Κυρίλλος Δ. Ρούσσοβιτζ) [ДА – ВТ, Ф. 963К, оп. 1, а.е. 45].

⁷ Иван Симеонов Балабанов, подписвал се в трудовете си като Йоанис Симеонидис, български възрожденски просветен деец и книжовник елинист. Роден около 1785 г. в неврокопското село Търлис. Завършва елинската гимназия на о. Хиос. След Гръцкото въстание през 1821 г. е изпратен на заточение. След освобождаването му става учител и преподава в Търново до 1837 г. От 1837 до около 1845 г. живее и твори в Преображенския манастир, а след това до 1850 г. – в Килифаревския манастир. След 1855 г. преподава в родното си село. Автор е на няколко хрестоматии – сборници със слова и поучения на гръцки език, отпечатани в Будапеща през 1840 г. и в Истанбул през 1850 г. Той е сред спомоществателите на второто издание на Софрониецо през 1856 г. – „учител Иванъ Симеоновъ Македонецъ от село Тарлаие що е бил най-първий учител елинский в Голямо Търново” [Иванов, Й. 1931, с. 214; цит. по: Георгиева, Г. 2014, с. 77, бел. 188].

Потвърждение за това, че Кирил Русович и Атанас Русович са синове на сина на дядо Руси Николау – Димитър – откриваме и в Теметуат дефтера на Арбанаси за 1845–1846 г. Този османски извор представлява: „Дефтер на имотите, земите и приходите на мюсюлманското и християнското население на село Арнабуд⁸, от селата на вакъфа на Рюстем паша в каза Търново, еялет Силистра” [Георгиева, Г. 2014, с. 92]. В него двамата братя са регистрирани с бащиното си име. В списъка на главите на домакинства от махала „Поп Марин” под № 213 е записан „Киро син на Димитре” [Георгиева, Г. 2014, с. 168]. Със сериозна степен на сигурност можем да приемам, че става дума за Кирил Димитров Русович. На три места в този исторически извор фигурират данъкоплатци, записани като „Танас син на Димитре”. Двама от тях са регистрирани под хане № 102 [Георгиева, Г. 2014, с. 130] и хане № 120 [Георгиева, Г. 2014, с. 136] сред данъкоплатците от махала „Поп Танас” и един под хане № 202 [Георгиева, Г. 2014, с. 164–165] сред данъкоплатците от махала „Поп Марин”. Трудно е да установим кой от тримата жители на Арбанаси, записани по идентичен начин, е Атанас Димитров Русович, тъй като в османските регистри не се отбелязва фамилията, а само собственото име на данъкоплатеца и това на неговия баща.

Още едно потвърждение за това, че четиримата братя (Кирил, Атанас, Иларион и Костаки) са преки наследници на сина на Руси Николау – Димитър, откриваме в документ от архива на Георги Анагност. Първата част от този извор е писмо, което не е подписано, но можем да допуснем, че е изготвено от самия Г. Анагност. В неговото начало четем: „Почтенеиши, благородни, многообични, възжелени и скъпи ми приятелю и братко, господине Константине Димитров Русович, препочтенний братски те поздравявам и от все сърце приветствам и в Христа прегръщам.” („Τιμιώτατε, χρησιμώτατε, φίλτατε, περιπόθητε, καί ἡγαπημένε μου φίλε καὶ Ἀδελφῆ, Κύριε Κωνσταντῖνε Δημητρίου Ροῦσσωβιτζ, τὴν σὴν τιμιώτατε ἀδελφικῶς χαιρετῶ, καὶ ὀλοψύχως ἀσπάζομαι, καὶ ἐν Χριστῷ περιπτύσσομαι”) [НБКМ, БИА, Ф. 36, ПА 3668]⁹. Във втората част на същия документ, която според неговия текст е упълномощаващо епитропско писмо („Διὰ τοῦ παρόντος ἐνυπογράφου πληρεξουσίου ἐπιτροποκοῦ Γράμματος...”), отново е написано същото име: „съотечественика ни господин Константин Димитров Русович...” („τὸν πατριώτην τῶν κύριον Κωνσταντῖνον Δημητρίου Ροῦσσοβιτζ”) [НБКМ, БИА, Ф. 36, ПА 3668]. Освен, че този извор потвърждава, че гореспомнатите братя Русович са синове на сина на Руси Николау – Димитър, от него разбираме и какво е точното име на споменатия (от Д. Костов) Костаки – Константин. Писмото е изготвено на 30 март 1853 г. (Τῆ 30 Μαρτίου 1853), а епитропското пълномощно – на 28 март 1853 г. (αὼνυ μαρτίυ κη). От пълномощното разбираме каква е причината за тяхното изготвяне: „...поради нужда от външно съдействие и помощ от страна на музюлюбиви братя християни назначава за епитроп на споменатото ни училище съотечественика ни господин Константин Димитров Русович, за да събира доброволно дадената помощ и съдействие от намиращите се в Букурещ съотечественици на арбанасчани изпраца това настоящо писмо, съставено от сегашните [настоящите] епитропи на престаналото да работи наше училище” („...ὕπὸ ἀνάγκην ἐξωτερικῆς τινός βοηθείας καὶ συνδρομῆς τῶν φιλομουσῶν ἀδελφῶν τῶν χριστιανῶν, ἀποκαθιστῶσιν ἐπίτροπον τῆς ρήθείσης σχολῆς τῶν τὸν πατριώτην τῶν κύριον Κωνσταντῖνον Δημητρίου Ροῦσσοβιτζ, ἵνα συναζῶν τὴν προαιρετικῶς δοθησομένην συνδρομὴν, καὶ βοήθειαν τῶν εἰς Βουκουρέστιον εὑρισκομένων πατριωτῶν τῶν Ἀλβανιτοχωριτῶν, ἀποστέλλῃ αὐτὴν ἐνταῦθα εἰς τοὺς διαμενοντας ἐπιτρόπους τῆς διαληφθείσης σχολῆς τῶν”) [НБКМ, БИА, Ф. 36, ПА 3668]. Това се потвърждава и от писмото, което съпровожда пълномощното, което дава и информация, че Константин Русович и преди това е оказвал помощ на училището в Арбанаси: „Тези неща [мисли] ме подтикваат да притичам [прибегна] и аз до извора на вашата доброта [благоволение], като моля да довършите с отзивчивост [готовност, усърдие, старание, желание] делото, на което дадохте начало и своята добра воля. Поради това, приятелю мой, Ви заявявам това, че по общо наше мнение те правим пълномощен епитроп на училището ни в селото ни, като ти изпращаме персонално общо наше писмо, за да се погрижите, като подтиквате намиращите се там [на това място] съотечественици [родолюбци] да помогнат на училището ни...” („...ταῦτα μὲ παρακινοῦν νὰ προστρέξω καὶ ἐγὼ εἰς τὴν βρῦσιν τῶν χαρίτων της, παρακαλῶν τὰς τὴν νὰ τελειώσῃ μὲ προθυμίαν τὸ ἔργον, εἰς τὸ ὁποῖον ἀδωκεν ἀρχὴν ἢ καλὴ της προαίρεσις. Ὅθεν τῆ διλοποιῶ φίλε μου τῷ ὅποι μὲ κοινή

⁸ Арбанаси.

⁹ Благодаря на доц. д-р Гергана Георгиева (ВТУ) за предоставеното копие на оригинала на документа.

μας γνώμη σὲ κάμνωμεν πληρεξούσιον ἐπίτροπον τῆς Σχολῆς μας τοῦ χωρίου μας ὡς καθὼς σὲ πέμπαμεν καὶ ξεχωριστὸν κοινὸν μας Γράμμα, διὰ τὰ λάβτε φροντίς παρακινούμενος τῶν αὐτόσε σοζωμένων πατριωτῶν μας διὰ τὰ βοηθήσουν εἰς τὴν Σχολὴν μας..”) [НБКМ, БИА, Ф. 36, ПА 3668].

От разказа на Д. Папазов знаем, че Константин Русович се е установил в Букурещ. Но авторът не конкретизира кога се е случило това. Последните цитирани исторически извор ни дават основание да приемем, че това е станало преди датата на изготвянето на тези документи, тоест, преди месец март 1853 г.

Съдържанието на последния цитиран документ, чието послание по същество е молба към Константин Русович да стане епитроп на споменатото училище, дава основание да се изкаже мнението, че той е успял в стопанско отношение, човек, който се ползва с уважението на намиращите се в Букурещ свои земляци арбанасчани. А в подкрепа на мнението, че Константин Русович се ползва и с уважението на немалка част от българите, емигранти в румънската столица, се явява и фактът, че при учредяването на българското читалище в града през септември 1861 г. заема длъжността касиер [Раковски, Г. 1966, с. 720–722]. Познава се с Георги Раковски. В архива на бележития революционер са запазени няколко негови писма. През 1867 г. Константин Русович има пряко отношение към отпечатването на книгата на Раковски „Българските хайдутι“ [Раковски, Г. 1969, с. 408–409].

Името на Константин Русович срещаме и в писмата от Кирил Русович до един от неговите синове – Панайот Русович, като авторът на тези документи изписва името на своя брат като Костантин (Κωσταντήνον) или го съкращава като Костант. (Κοσταντ.): „Надявам се на повече пари от чичо Ви господин Ко[н]стантин...” („χρῖματα ἐλλῖζου Περιστοτερα ἀπο τον θιον σας κυρ Κωσταντήνον...”) [ДА – ВТ, Ф. 963К, оп. 1, а.е. 30, л. 3], „И се надявам, че чичо Ви, господин Ко[н]стантин Ви е казал да се ориентирате добре” („καὶ ἀπο τον θιον σας Κυρ Κωσταντηνον ἐλλῖζου να σας ἦπεν καὶ να ὀδηγηθήκαται καλα”) [ДА – ВТ, Ф. 963К, оп. 1, а.е. 30, л. 4], „На 25 на изтичащия [месец] Ви писах чрез [посредством] чичо Ви, господин Ко[н]стант[ин]” („Εἰς τας 25: ἀναχορουντος σαῶς ἐγράφων μαισόν τω θῆο σας Κυρίον Κοσταντ.”) [ДА – ВТ, Ф. 963К, оп. 1, а.е. 30, л. 8], „На 17 на същия текущ месец Ви писах през Букурещ, чрез чичо Ви господин Ко[н]стант[ин].” („Εἰς τας: 17 Ἴδιου τρεχόντος σαῶς ἐγράφων μεσόν Βουκουρέστι μεσόν τω θιό σας κυρ Κωσταντ.”) [ДА – ВТ, Ф. 963К, оп. 1, а.е. 30, л. 9], „...да ги изпратят в Букурещ без забавяне за получаване от чичо Ви господин Ко[н]стант[ин] Д. Русович.” („...να τα στίλουν δια Βουκουρεστι χωρις να τα ἀργουν εἰς περιλαβιν τω θηό σας κυρ Κωσταντ. Δ. Ρούσσοβιτζ”) [ДА – ВТ, Ф. 963К, оп. 1, а.е. 30, л. 8]. В едно от тези писма е написано цялото му име: „...чичо Ви господин Ко[н]стант[ин] Д. Русович.” („...θηό σας κυρ Κωσταντ. Δ. Ρούσσοβιτζ”) [ДА – ВТ, Ф. 963К, оп. 1, а.е. 30, л. 8]. Потвърждение, че под имената Костаки и Константин се има предвид една и съща личност, тоест Константин Димитров Русович, откриваме в следния текст от писмо на Кирил Русович до неговия син Панайот Русович, в който нарича своя брат Костаки (Κωστακη): „Както и господин Николис Станкович е говорил първо с чичо Ви, господин Костаки, и Ви е писал за да дойдете.” („Καθος καὶ ὁ κυρ Νηκολῆς στάνκοβιτζ ὀμήλησεν Протон με τον θιον σας κυρ Κωστακη καὶ σας ἐγράψον δια να ἐλθητε”) [ДА – ВТ, Ф. 963К, оп. 1, а.е. 30, л. 15]. Същото име и потвърждение, че той е брат на Кирил Русович, откриваме и в писмо от 18 октомври 1874 г., адресирано от Кирил Русович до намиращия се в Лайпциг Сотирис Кескарис: „На 26 миналия [месец] септември Ви писах от Арбанаси и изпратих [писмото] чрез брат ми господин Костантин в Букурещ” („Εἰς τὰς 26: ἀπελθόντος 7βριου σαῶς ἔγραψον ἀπο Ἀλβανητωχό[ρι] τὴν ὀπίαν μέσον τω Ἀυταδελφ. Κυρίω Κωσταντήνον ἐν Βουκουρέστι σαῶς ἐπεμψον”) [ДА – ВТ, Ф. 963К, оп. 1, а.е. 30, л. 6]. Ново потвърждение намираме в писмо от 14 март 1868 г., адресирано от Стефан Камбуров и Лефтеров до Кирил Русович: „...за [намиращия се] в Букурещ Ваш брат Костаки Д. Русович” (δια το ἔν Βουκοορεστίου Ἀδελφού σας Κυρ Κοστὰκη Δ. Ρουσσωβητζ) [ДА – ВТ, Ф. 963К, оп. 1, а.е. 16].

Най-убедителното потвърждение за това, че Кирил Русович и Константин Русович са братя, ни предоставят шест от седемте запазени писма, адресирани от Константин до Кирил. Те са от началото на 1868 г. и са подписани по следния начин: „И така оставам еднородният Ви брат К. Д. Русович” („και οὕτως μένω ὁ αὐταδελφος σας Κ. Δ. Ρούσσοβιτζ”) [ДА – ВТ, Ф. 963К, оп. 1, а.е. 15, л. 1, 3], „Това е и оставам еднородният Ви брат К. Д. Русович” („ταῦτα και μένω ὁ αὐταδελφος σας Κ. Δ. Ρούσσοβιτζ”) [ДА – ВТ, Ф. 963К, оп. 1, а.е. 15, л. 4], „Оставам еднородният Ви брат К. Д.

Русович” („μὲνω ὁ ἀνταδελφος σας Κ. Δ. Ρούσσωβιτζ”) [ДА – ВТ, Ф. 963К, оп. 1, а.е. 15, л. 7] и „Еднородният Ви брат К. Д. Русович” („ὁ ἀνταδελφος Κ. Δ. Ρούσσωβιτζ”) [ДА – ВТ, Ф. 963К, оп. 1, а.е. 15, л. 8, 10].

В едно от писмата (от 21 октомври 1874 г.), съхранявани във фонд 963К – Търговска къща „Братя Русович” – село Арбанаси, написано от Кирил Русович, откриваме информация за съществуването на негов брат, който е доктор (лекар). Неговото име не се споменава: „На второ място Ви прилагам писмо до брат ми, доктора” („Δεύτερον σας ἐσοκλίω Γράμα πρὸς τον Ἀδελφον μου Ἰατρον”) [ДА – ВТ, Ф. 963К, оп. 1, а.е. 30, л. 3] и по-долу: „Затова Ви казвам ако се случи [така] и съдейства брат ми, лекарят и ваш чичо...” („Δηᾶ σᾶς λέγω ἄν τηχη καί σινδράμη ὁ Ἀδελφος μου Ἰατρος καί θῆο σας...”) [ДА – ВТ, Ф. 963К, оп. 1, а.е. 30, л. 3]. Писмото е адресирано за Букурещ, до по-горе споменатия син на Кирил Русович – Панайот: „Да се даде на Панайотис Кирилов Русович в Букурещ” („Να Δοθῆ τῷ Παναγιότῃ Κυριλλου Ρούσσωβιτζ. εἰς Βουκουρέστη”) [ДА – ВТ, Ф. 963К, оп. 1, а.е. 30, л. 3 гръб]. От това следва, че въпросният брат на Кирил Русович също се намира в Букурещ. От изложения в началото на този параграф разказ на Д. Папазов знаем, че в този град са се установили Иларион Русович и Константин Русович. В цитираните по-горе извори от фонд 963К нееднократно става дума за Константин Русович, без нито веднъж да се споменава, че той е доктор. Още повече, че за него е известно, че е отворил кантора в Букурещ [Костов, Д. 1959, с. 42], от което следва, че се занимава със стопанска дейност. Тази информация се потвърждава и от споменатите по-горе седем писма от началото на 1868 г., адресирани от Константин Русович до Кирил Русович. Те предоставят информация за неговата стопанската дейност, която осъществява съвместно с някои от своите братя, която не е предмет на настоящата публикация. Тук ще се спра само на един факт, който е пряко свързан с внуците на Руси Николау. Касаещата ни информация се съдържа в едно от споменатите писма. То е с дата 20 февруари 1868 г. и е адресирано от Букурещ (Βουκουρ[έστι] τῆ 20 Φεβρου[αρίου] 1868) [ДА – ВТ, Ф. 963К, оп. 1, а.е. 15, л. 7] до Кирил Русович в Русчук (Ἐντιμε Κύριε Κύριλλε Δ. Ρούσσωβιτζ Εἰς Ῥουχτζίουκη) [ДА – ВТ, Ф. 963К, оп. 1, а.е. 15, л. 7]. В него се споменава брат на Константин, чието име не се назовава от Д. Папазов. Не откриваме това име и в останалите гръкоезични документи от фонд 963К. Информацията е следната: „Прочее, казвам Ви накратко тогава, когато дойдете около десети март, за да направим общата между нас сметка, ще обсъдим останалото заедно с еднокръвния [ни] брат доктор Русо, затова бъдете спокоен” („λοιπόν σᾶς λέγω εἰς Κοιντολογεῖαν τότε ὁπότεν ἐλθεῖται κατὰ τὰς Δέκα Μαρτίου διὰ νά κάμωμαι τόν ἀναμεταξύ μας Γεννικὸν Λογαριασμόν θέλωμαι Συσκεφθοῦμαι τὰ παρετέρω ὁμοῦ καί μέ τόν ἀνταδελφον Ἰατρόν Ρουσσῶ, διό ἡσιχηῖται”) [ДА – ВТ, Ф. 963К, оп. 1, а.е. 15, л. 7]. В цитирания абзац липсва формата за притежателно местоимение, която определя чий брат е споменатият доктор Русо: „еднокръвния брат доктор Русо” (τόν ἀνταδελφον Ἰατρόν Ρουσσῶ), но в своята кореспонденция Константи Русович не използва тази форма и когато пише за друг от своите братя – Атанас Русович: „еднородният [ни] брат Атанасиос” („ὁ ἀνταδελφος ἀθανάσιος”) [ДА – ВТ, Ф. 963К, оп. 1, а.е. 15, л. 4]. От изложените факти можем да допуснем, че споменатият по-горе брат в семейството, който е доктор, е споменатият в писмото доктор Русо, за когото не разполагаме с друга информация, или споменатият от Д. Папазов Иларион Русович, за когото е известно, че се установява в Букурещ и за когото също не откриваме конкретна информация в гръкоезичната част на фонд 963К. А можем да допуснем, че става въпрос за една и съща личност, чието име не е запомнено и предадено точно от Д. Папазов, който издава спомените от младежките си години през 30-те години на ХХ в., когато е вече в напреднала възраст.

Документ от фонд 963К дава информация за друг член или родственик на рода Русович, чието име е Панайот. Неговото име срещаме в писмо от 28 януари 1868 г., адресирано от Димитър Кирилов Русович до неговия баща Кирил Димитров Русович. В него четем: „Получих [писмото Ви] от 29 декември и с голямо облекчение научих текущите неща както за чичо [вуйчо, лелин, свако] ни господин Панайотис, така и...” („Τῆν ἀπὸ 29 Δεκεμβρίου μινὸς ἔλαβον καί με μεγάλην λύσῃν ἔμαθον τὰ διατρέξαντα, τόσον διὰ τόν θεῖον μας Κύριον Παναγεότην ὅσον καί...”) [ДА – ВТ, Ф. 963К, оп. 1, а.е. 12]. В документа е използвана формата „θεῖον” на гръцката дума θεῖος, чието значение е ‘чичо, вуйчо, тетин, лелин, свако’ и др. Не разполагаме с друга информация за въпросния родственик на име Панайот, на базата на която да установим конкретната му родствена връзка със семейството на Кирил Русович. От съвременника на епохата Д. Папазов знаем, че братята на Кирил Русович, тоест чичовците на Димитър Русович, са Атанас, Иларион и Константин. Тази информация ни дава

основание да предположим, че в цитирания документ думата *θεῖος* е използвана със значение или на лелин, или свако, като в този случай можем да предположим, че въпросният Панайот е съпруг на споменатата в началото на този параграф сестра на Кирил, Атанас, Константин и Иларион – Матрона [Папазов, Д. 1937, с. 73], или е използвана със значение на вуйчо, като в този случай можем да допуснем, че Панайот е брат на майката на Димитър Русович, тоест съпругата на Кирил Русович. За нея става дума само в няколко документа. В хронологичен ред първият от тях е писмо от 28 януари 1868 г., адресирано от Димитър Русович до неговия баща Кирил Русович: „*Получих [писмото Ви] от 29 декември и с голямо облекчение научих текущите неща както за чичо [вуйчо, лелин, свако]¹⁰ ни господин Панайот, така и за госпожа майка ни и се радвам и благодаря на Всевишния за оздравяването ѝ и дано Всесилният [Бог] да ни пази здрави и щастливи*” („*Τὴν ἀπὸ 29 Δεκεμβρίου μινὸς ἔλαβον καὶ μὲ μεγάλην λύσιν ἔμαθον τὰ διατρέξαντα, τόσον διὰ τὸν θεῖον μας Κύριον Παναγεότην ὅσον καὶ διὰ τῆς Κυρίας μητρός μας, καὶ χαίρωμαι καὶ εὐχαριστῶ τὸν ὑψιστον διὰ τὴν ἀνάρροσίν τις, καὶ ἄμποτες ὁ Παντοδύναμος νὰ μας διατηρῇ εἰγεῖης καὶ εὐτυχῆς*”) [ДА – ВТ, Ф. 963К, оп. 1, а.е. 12]. Следващият документ е писмо от 5 март 1868 г., адресирано от Атанас Русович до Кирил Русович: „*Да дойде и Карагъозоглу пак няма да оставя да му даде съпругата Ви писмото...*” („*ἄς ἐλθῆ καὶ ὁ Καραγκοζογλου πάλην δεν θα ἀφήσου νὰ του δόση ἡ Σηζηγός σας το γράμα...*”) [ДА – ВТ, Ф. 963К, оп. 1, а.е. 17, л. 1]. Съпругата си споменава и самият Кирил Русович в две свои писма, адресирани до неговия син Панайот Русович. В първото, което е от 20 ноември 1874 г., четем: „*Отново Ви благославяме заедно с майка Ви от цялото си сърце и много милостивият и всеблаг Бог и свети Мина да са Ви помощник. Амин! Оставаме Ваши майка и баща*” („*σας ξανα εὐχομεθα ὁμου με την Μητρί σας εἰς οἰκς καρδιάς καὶ ὁ Ποληέσπλαχνος καὶ Πανάγαθος Θεός καὶ ὁ Ἅγιος Μηνας νὰ σας ἦνε Βοήθος. Αμιν. Μενουμεν ἡ μητρι καὶ ὁ Πατήρ σας*”) [ДА – ВТ, Ф. 963К, оп. 1, а.е. 30, л. 9 гръб], а във второто, от 13 декември 1874 г.: „*Двамата с майка Ви Ви желаем да се насладите и на новата година в здраве и щастие и да ни пишете и на нас...*” („*σας εὐχομεθα ὁμου με την Μητρι σας νὰ ἀπολαυσιτε καὶ τον Νεον ἐτος ἐν εἰγίαν καὶ εὐτῆχίαν καὶ νὰ μας Γραψιτε καὶ ἡμας...*”) [ДА – ВТ, Ф. 963К, оп. 1, а.е. 30, л. 5]. Името на съпругата на Кирил Русович откриваме в друг документ от фонд 963К – Търговска къща „Братя Русович” – село Арбанаси, който представлява писмо от Търновската митрополия до Кирил Русович. На гърба на това писмо е записано следното: „*на юли 19, получих от кокона Анастасия, на Кирил съпруга[та] му (5) лири отомански*” („*τι νουλίου : 19 : ελαβα αλο την κωκωνα αναστασια του κιριλλου σιζιγον του (5) : λιρις οτομανικα*”) [ДА – ВТ, Ф. 963К, оп. 1, а.е. 46 гръб]. Предположението, че действително става дума за съпругата на Кирил Русович се потвърждава от факта, че непосредствено под цитирания текст с неговия почерк (на Кирил Русович) е написано: „*Давам пет лири турски на х[аджи] Евстати за свеци*” („*Δινο Πεντι Λ. τουρ. τον Χ ευσταθι δια τα αλληματοκερια*”) [ДА – ВТ, Ф. 963К, оп. 1, а.е. 46 гръб].

Не разполагаме с информация относно това точно кога и в каква последователност са родени внуците на дядо Руси. Знаем единствено, че Кирил Русович е роден през 1814 г. [Атанасова, С. 2016, с. 126] и е починал на стогодишна възраст през 1915 г. [Атанасова, С. 2016, с. 136]. По косвен път, на базата на документите от фонд 963К, можем да предположим, че той е роден преди своя брат Атанас Русович. За това ни дава основание отношението, изразено в две запазени писма, адресирани от Атанас Русович до Кирил Русович. В тях пишещият подробно информира своя брат, който отсъства от Арбанаси, за събитията в региона и относно такива, свързани със стопанската дейност на фамилията. В известен смисъл можем да определим съдържанието на тези документи като своеобразен отчет за извършената работа: „*Нашият Петрос дойде във вторник и ни изпрати още шест товара и предстои да ни изпрати още 1 ½ товар. Прочее правя сметката до 2350 оки, [които] сме купили. Прочее ще се погрижим и да Ви я направим 2500 оки и дано [успеем]. В понеделник възнамерявам да изпратя нашия Петрос в Севлиево и Ловча¹¹, за да вземе онова, което е събрано,*

¹⁰ В оригинала на писмото е използвана думата *θεῖος*, която покрива широк кръг от значения: ‘чичо, вуйчо, тетин, лелин’. В публикацията „Село Арбанаси, лични спомени и събрани данни” в Сборник на БАН. Кн. XXXI. С., 1937, на с. 73 авторът Димитър Папазов, който е роден и израсъл в Арбанаси твърди, че внуците на основоположника на рода Русович – дядо Руси – са Кирил, Атанас, Иларион, Костаки и Матрона. От това следва, че авторът на писмото Димитър Русович, който е син на Кирил Русович, няма чичо на име Панайот. В този смисъл можем да допуснем, че въпросният Панайот е или лелин (свако) на Димитър Русович, тоест съпруг на неговата леля Матрона, или негов вуйчо, тоест брат на неговата майка.

¹¹ Ловеч.

защото Христо ми казва, че в Лoфчa и двaмaтa ca нaпpaвили дo 50 oкa, нo кaзвa дa oтидe eдин oт нaс, зa дa я взeмeм и дa им дaдeм дoкyмeнтитe. В Сeвливeнo нe нaпpaвилa нищo зa нaс, нo дa oтидeм, зa дa взeмeм нaритe си. Христo Пoпoвич, стpyвa ми сe, щe ни бeзпoкoи зa някaкви нaри, зaщoтo сaмo 2 ½ oкa e нaпpaвил и [тaкa] oбмисли дoбрe прoчee” („’Ο Πeтpoς μaς τὴν τpῆτη ἦλθεν καὶ μaς ἐστήλεν ἀκομῆ 6: φορτοματa καὶ εἶναι νa μaς ἐλθeи ἀκομῆ 1:1/2 φορτομα λοιπoν κἀνo λογαριασ]μoν εὗς 2 350 oκ[αδeς] ἐχoмe ἡγοpασμeνῃ. λοιπoν θa φpoнтησoмe κ’ сaς τὴν κἀнoυмe 2 500 oκ[αдeς] καὶ ἀмποтeς. τὴν Δeυтeра Σκοпeбoυ νa σтῆλw τὸν Πeтpoν μaς диa Сyблῆoбoн καὶ лoфтзiα диa νa Сyнἀξῆ καὶ ἐкeи ὅсoн ἐγῆнeν диoтῆ ὁ Χρῆσтoς μe λeγῆ ὅтi εἰς лoфтзiα καὶ δῦw νa ἐκaнaн eoс 50 oκ[αдeς] πλῆн λeγῆ νa πoιγeнῆ aπo ἐмaс eнaс диa νa тῆн пeрῆлaбoмe καὶ νa τoῦс Δoсoмe τὰ ἐнγpαфa, εἰς Сyблῆoбoн дeн μaс eкaмaн тῆпoтeс aλλa νa πoιгeнoмe диa νa пeрiлaбoмe тa χpῆмaтa μaс ὁ Χρῆстoс Πόπпoβитз μe φeнeтe θa μaс κoлῆσῆ пἀлῆн μe мeрῆкa χpῆмaтa диoтῆ μόνoн 2: ½ oκ[αдeς] ἐкaмeн καὶ σтoχάсoυ лoιпoн”) [ДА – ВТ, Ф. 963К, oп. 1, a.e. 17, л. 3] и „В мoмeнтa oбpαбoтвaмe свинскaтa чeтинa. Дoсeгa сa Ви изpαбoтeни 600 oкa. [Тoвa e], кoтo e гoтoвo сeгa и дo 20 мapт сe нaдῆвaм дa стaнe 1000 oкa oбpαбoтeни. Нaшияτ Πeтpoс дoῖдe oт Зaapa¹² и стaнa oт днeс пoчти 2 500 oкa и в пeтῶк вῶзнaмeрявaм дa гo изпpαтῆ пaк в Зaapa, пoнeжe ни πишe Йoвaниc Зиaυсис, чe дo 200 oкa мoжe пaк дa извaди в Зaapa, пoнeжe дoῖдe oтвῆн [oт чyжбинa]. Oт Лoфчиa¹³ сaмo 45 oкa вze нaшияτ Πeтpoс. Πoлyчих пиcмo oт Бyкyрeц и ни πишe, чe мeшинитe ги e пpoдaл. Πpочee, μи кaзвa дa вzeмa пaк и дpyги, зaтoвa вчepa дoгoвopиx някoи, кaктo и днeс щe cлῶзa¹⁴ дa ги нaпpaвῆ пaк тoлкoвa тopби. Дoгoвopиx и 5 ½ тopби сaхтиaни. Мeшинитe [сa] пo-скῶпи сeгa, [пo] 17 ½ зp[oшa] oкaтa, сaхтиaнитe сa пo 27 ½ oкaтa. И тaкa дa e. Aз бῶх изтeглil пoлицa зa 123 ½ тyрски лиpи, нo пoчти ги изxapчих зa тoвa и тaзи сeдмицa пaк щe μy изтeглῆ пoлицa зa стo тyрски лиpи, пoнeжe, кoгaтo oтивa нaшияτ Πeтpoс зa Зaapa, щe сa нeoбxoдиμи пaри. И тaкa дa e зa дoбpo Bашe инфopμиpанe” („Тῆн χῆpόтpῆχa Δoυлeбoμaи eoс тoрa eдoυлeυтῆ сās 600 oкāдeс ἡ ὁπoῖa εἶναι ἐтῆμῆ тoрa καὶ eός тaс 20 мapтῖoυ ἐлпoῖзw νa γῖнῆ 1 000 oкāдeс. Δoυлeυмeнῆ. ὁ Πeтpoс μaс ἦлтῆн aπo Зaāpα καὶ Σχeδoн ἐγῆнeн ἀпo τὴн Сῦмepoн Σχeдoн 2 500 oкāдeс καὶ τὴн пapaскeбῆ Σκοпeбoυ νa тoн σтῆлw пἀлῆн диa Зaapa ἐпoидῆ μaс γpάφῆ ὁ Γиoβāнoс Зиaυсис ὅтῆ eoс 200 oкāдeс. ἠμпopῆ пἀлῆн νa ἐβῆγῆ мeсa εἰς Зaapa eпoидῆ ἦлтῆн aπo ἐξo ἀпo лoфтзiα μόνoн 45 oкāдeс ἐпoиpеи ὁ Πeтpoс μaс. ἐлaбoн γpάμμa ἀпo Boυкoυpеcтῆ καὶ μoυ γpάφῆ ὅтῆ тa μισῆнῆ eпoлῆсe лoιпoн μoυ λeγῆ νa ξaнaпāpou καὶ ἀλλa диa тoῦтo χтeс ἐсyмфoнῆсa мeрῆкa кaтoс καὶ сῆμepoн θa кaтeбoυ диa νa тoυс кāмo пἀлῆн тoсeс Toupāдeс ἐсyмфoнῆсa καὶ 5 ½ Toupαдeс Σaχтῆнaнῆ Tα мeсῆнῆ aкpῆбoтepa тoрa oкā 17 ½ γp. тῆн oкa καὶ Tα Σaχтῆнaнῆ oкā 27 ½ тῆн oкa καὶ eстw. eγw ἦχa тpαβῆξῆ пōлῆтзaн диa 123 ½ Touркoлῆpес пἀлῆн Σχeдoн тa ἐξoдeυсa диa тoῦтo καὶ тoῦтῆн тῆн eῦдoмāдa пἀлῆн θa тoυ ξaнaσῆpou пōлῆтзaн диa eкaтoн Touркoлῆpес дiόтῆ ὅтaн πoιγeнῆ ὁ Πeтpoс μaс диa Зaapa θa χpῆaстoυн χpῆмaтa καὶ eстw εἰς кaлῆн сaс oδιγeиaн”) [ДА – ВТ, Ф. 963К, oп. 1, a.e. 17, л. 1].

Още по-показателна, относно това кой от двамата братя взема окончателните решения, е следната фраза: „Aз кyпих oнῆ сив кoн oт Гyнaрyдиc oцe тoгaвa слeд зaμинaвaнeтo Ви, слeд тpи дни, зa 832 зp[oшa]. Πpочee, пoлyчихмe и дpyгиa, кoῖтo Bашa чeст кyпи и изпpαтихтe и сeгa стaнaхa тpи. Πpочee дaнo eчeμикῶт дa стигнe пoнeжe e eвтин и дoкaтo нe дoῖдeтe нῆмa дa пpoдaдeм нищo... Нo кoгaтo дoῖдeтe [щe] видитe и щe pешитe кaквo дa стopитe” („eγw ἡγόpασa ἐкῆнw тo Сῦβoн тo ἀлoγoн aπo тo Γoυнaρoῦдῆ aкoμῆ тoтeс мeтa τὴн ἀнaχopῆσῆн сaс мeтa 3 ἠμe[peс] диa Γp. 832: лoιпoн ἐлaбaмe καὶ тo ἀлoн ὅпou ἡ ’Eнтῆμoтῆ сaс ἡγoρaсaтe καὶ ἐстῆлaтe καὶ тoрa ἐγῆнaн тpῆa лoιпoн тo кapтῆpῆ νa νтaγиaнтa eпoидῆ εἶнαι eῦθῆнoн καὶ ἐнoсoн дeн ἐлтῆтe дeн θeлoмe пoлῆсῆ кaнeнa... πλῆн oпoтaн ἐлтῆтe тoтe βлeпoнтeс καὶ кāмoнтeс”) [ДА – ВТ, Ф. 963К, oп. 1, a.e. 17, л. 1].

В подкрепа на предположението, че Кирил Русович е по-възрастен от Атанас Русович, се явява и фактът, че брачният договор, изготвен от името на Атанас Русович, свързан със сключването на брак, от негова страна е подписан от неговия брат Кирил Д. Русович (Κυρίλλος Δ. Ρούσσωβιτς) [ДА – ВТ, Ф. 963К, oп. 1, a.e. 45]. Кирил вероятно извършва този акт в ролята си на глава на рода, тоест като

¹² Стара Загора.

¹³ Ловеч.

¹⁴ Вероятно в Търново.

най-възрастния мъж в семейството поне на територията на Арбанаси, поради това, че както вече бе споменато, техният баща е починал преди 26 септември 1827 г., а другите братя, за които също не знаем кога са родени, са се установили в Букурещ. Брачният договор, изготвен в Арбанаси на 25 октомври 1859 г. (ἀπό λβανιτοχώρι. 1859 τῆ 25 8βρίου), дава информация за името на съпругата на Атанас Русович, както и за името на нейния баща: „Заявявам и аз, Атанасиос Димитриу, че се договорих с Георгиос х[аджи] Илия да взема дъщеря му Мария за моя законна съпруга според божествените и свещени закони, двамата в първи брак” („δηλοποιῶ κ' ἐγὼ ὁ Αθανάσιος δημητρίου, ὅτι συμφωνήσας με τὸν Γεωργιον Χ Ἰλῖα νὰ λάβω τὴν κόρην του Μαρίαν διὰ νόμιμόν μου σύζυγον κατὰ τοὺς θείους καὶ Ἱεροὺς νόμους ἀμφοτέροι εἰς γάμον : ἄ : πρῶτον”) [ДА – ВТ, Ф. 963К, оп. 1, а.е. 45]. Информацията се потвърждава и от документа, изготвен от името на бащата на Мария – Георги хаджи Илия: „Заявявам и аз, Георгиос х[аджи] Илия, че се договорих с Атанасиос Димитриу¹⁵ да дам дъщеря си Мария за негова законна съпруга и двамата в първи брак според божествените и свещени закони” („δηλοποιῶ κ' ἐγὼ ὁ γεωργιος Χ Ἰλῖα, ὅτι συμφωνήσας με τὸν ἀθανασιον δημητριου νὰ δώσω τὴν κόρην μου μαριαν διὰ νόμιμόν του σύζυγον, ἀμφοτεροι εἰς γάμον πρῶτον κατὰ τοὺς θείους καὶ Ἱερούς νόμους”) [ДА – ВТ, Ф. 963К, оп. 1, а.е. 44]. Според спомените на Д. Папазов Георги хаджи Илия е имал ливница за вошени свещи, разположена в южната част на двора на църквата „Св. Димитър” [Папазов, Д. 1937, с. 75].

Цитираните брачни договори дават информация и за имотното състояние на бащата на Мария и затова на Атанас Русович. В документа, изготвен от името на Георги хаджи Илия е записана зестрата, която той дава на своята дъщеря: „Първо: 3 фустана, единият копринен, а другите сиалаки¹⁶, 3 кожи [кожуси] сиалаки, златни обици, сребърни колани, един стар златен пръстен, 1 чифт бакър за вода, леген и ибрик, 2 тенджерери, 4 сахана [таса], 1 метален поднос, 2 постели, 2 юргана, 14 големи възглавници, 4 малки, 1 килим, 1 дъонюм лозе в землището¹⁷ [на] Арбанаси, сир¹⁸, 14 кърпи, 7 кърпи за лице, 4 чаршафа...” („το μὲν πρῶτον : 3: φοστάνια τὸ ἐν μεταξοτὸ νὰ τὶ δὲ σιαλακὶ : 3 : γουνες : σιαλακὶ : ἐνώτια χρυσα περιζόνια ἀργυρὶ : ἐν δακτιλιδί : ἀντῆκον χρυσὸ : 1 : ζευγαρι μπακῆρι τοῦ νεροῦ λικανὶ καὶ ἡμπρίκι : 2 : τετζιρεδиз 4 : σαχάνια : 1 : σινί : 2 : στρώσις : 2 : παπλοματα : 14 : μαξιλαρες : 4 : μικρὲς : 1 : κηλίμι : 1 : ντολουμι : ἀμπели εἰς τὸπρακι ἀλβανιτοχώρι : сир : 14 : χιρομανδила : 7 : προσόψια : 4 : συνδόνια...”) [ДА – ВТ, Ф. 963К, оп. 1, а.е. 44].

В договора, изготвен от името на Атанас Русович, са изброени предбрачните дарове, които дава на своята бъдеща съпруга: „И давам на нея предбрачни дарове: един кръст с диаманти и бисери, четири муткалия¹⁹, една жълтица от 10 флорина, един пръстен с диамант, 1 чифт златни обици с диаманти, един копринен костюм...” („καὶ διδου ἀτῆς προγαμιαίαν δωρεῖν, ἕναν σταυρὸν διαμαντένιον μαργαριτάρι τέσσαρα μοντκάλια ἕνα φλωρι 10 φλορία, ἐν δακτιλίδι διαμαντένιον, 1 : ζευγ[ари] ἐνώτια διαμαντένια χρυσά. μιαν φορεσίαν μεταξοτῆν...”) [ДА – ВТ, Ф. 963К, оп. 1, а.е. 45].

Информация за това, че Атанас Русович е бил заможен за времето човек, ни предоставя и свидетелският разказ на Йордан Попгеоргиев: „Тъй в дома на осиромашалата къща на едновременно богатия Танас Русевич видях един златен пръстен „канъ-таши” с чудно изображение на св. Георгия върху камъка му; видях също и големи старинни златни обици, красиво изработени и покрити с диаманти. Освен това в тая къща ми показаха две стари копринени рокли, от които само платът на едната бил купен навремето за 2000 гроша; а другата, останала от бабата на баба Танасица, е нещо много ценно. Тя прилича и по плата си, и по направата си на копринената долна дреха, с която се вижда облечена Ирина, жената на царя Константина Асеня, в изображенията на Боянската църква „Св. Пантелеймон” [Попгеоргиев, Й. 1903, с. 101]. Тази картина се допълва от разказа на Д. Костов: „Точно такъв пръстен кан-таши носеше и брат му х. Кирула Русевич. Неговата жена идваше в църквата, обкичена с ценни старинни бижута и копринени рокли” [Костов, Д. 1959, с. 21–22]. Същият автор твърди, че Атанас Русович е бил търговец бератлия: „Бератът на Атанас Русевич, голяма султанска грамота (от Абдул Азис) в стъклена рамка, красеше дълги години гостната стая на брат му хаджи Кирула Русевич”

¹⁵ Атанас Димитров Русович.

¹⁶ Дума с неизяснен смисъл.

¹⁷ Използвана е турската дума „топрак“, която означава ‘земя’.

¹⁸ Дума с неизяснен смисъл.

¹⁹ Дума с неизяснен смисъл.

[Костов, Д. 1959, с. 28]. Този цитат, макар и по косвен път, подсказва, че Кирил Русович, който е починал през 1915 г., е надживял своя брат Атанас Русович. Тази теза се потвърждава от публикацията от 1903 г. на Йордан Попгеоргиев, в която четем следното: „Така, бабата на починалия вече дядо Танас Русович...” [Попгеоргиев, Й. 1903, с. 94]. От това разбираме, че Атанас Русович е починал преди или най-късно през 1903 г. На базата на документ от фонд 963К – Търговска къща „Братя Русович” – село Арбанаси, установяваме, че Кирил Русович е бил действително жив поне до началото на 1908 г. Този извор е пощенска картичка, изпратена от Свищов с дата 16 януари 1908 г. (Σίστοβίσι, 16 / I 1908). Адресирана е до Кирил Русович от Димитър Крестич. Част от текста е следната: „Почитаеми мой татко в Арбанаси. Роднински Ви поздравяваме за имения Ви ден, [денят] на светите Атанасий и Кирил²⁰, пожелавайки Ви здраве и леки старини и дълголетие! Амин! Най-смирен като Ваш син Д. А. Крестич” („Σεβαστέ μου Πάτερ. Εἰς Ἀλβανητοχώρι. Οἰκεῖώς σᾶς χαίρομεν διὰ τὴν ὀνομαστικὴν σας ἡμέραν τῶν Ἀγίων Ἀθανασίου καὶ Κυρίλλου, ἐπευχόμενοι σας ὑγείαν καὶ ἐλαφρά γηράματα καὶ ἔτη πολλὰ! Ἀμήν! Ὁ ταπεινότητος σας ὡς υἱός σας Δ. Ἀ. Κρέστιτς”) [ДА – ВТ, Ф. 963К, оп. 1, а.е. 25].

В подкрепа на тезата за високия стопански и социален статут на братя Русович се явява описанието на къщата на Атанас Русович, направено от Д. Костов: „Къщата на чорбаджи Георги, отпосле на търговеца бератлия Атанас Русевич... Тя е една от най-старите къщи в Арбанаси. Цялата е каменна – до покрива. Запазена е добре. Гледана отвън, представлява истинска каменна крепост, мъчно атакуема. Има големи и дълбоки сводове при входовете в мазата и при входовете за горния етаж, яки врати, вътрешно стълбище. Стаите са просторни. Прозорците завършват с полукръгли арки. Железни решетки премрежават прозорците. На един прозорец железната решетка се издава навън – за наблюдение и стрелба при нападение на входната врата. Скривалища, фирида²¹ и пр. – както в другите арбанашки къщи” [Костов, Д. 1959, с. 70]. Неслучайно в домовете на Атанас Русович и на неговия тъст Георги хаджи Илия отсяда за кратък отход Феликс Каниц при своето посещение в Арбанаси. Неговата оценка е следната: „Хубавите къщи на Георгие хаджи Илия и Атанас Русович са забележителни като пример на солиден ориенталски лукс; с удоволствие си спомням освежителната кратка почивка по най-любезната покана на тези господа” [Каниц, Ф. 1995, с. 212].

Името на Атанас Русович откриваме и сред спомоществователите при издаването на поемата на Георги Раковски „Горски пътник” [Раковски, Г. 1957, с. 203].

Изложената информация дава основание да заключим, че продължители на фамилията Русович, са синовете на сина на основоположника на рода Руси Николау – Димитър. Това са: Кирил Русович (1814–1915 г.), Атанас Русович, Константин Русович, Иларион Русович и/или Русо Русович. Известно е, че те имат сестра на име Матрона. Единствената информация за нея, с която разполагаме, е, че е живяла в Арбанаси. Неизвестно точно кога Константин Русович, Иларион Русович и/или Русо Русович се установяват в Букурещ. От гръкоезичните документи на фонд 963К – Търговска къща „Братя Русович” – село Арбанаси, разбираме, че Константин Русович извършва това преди 28 март 1853 г. Там той отваря кантора и се занимава със стопанска дейност. Вероятно Иларион Русович (и/или Русо Русович) практикува професията на лекар. Кирил Русович и Атанас Русович остават в Арбанаси и се занимават със стопанска дейност. Можем да предположим, че водещата фигура в тази дейност е Кирил Русович, който вероятно е роден преди своя брат Атанас, когото, можем да твърдим със сигурност, надживява. По времето на султан Абдул Азис (1861–1876) Атанас Русович получава берат за практикуването на международна търговия. През 1859 г. той се жени за Мария, дъщеря на Георги хаджи Илия. Неизвестно точно кога и Кирил Русович сключва брак. Името на неговата съпруга е Анастасия. Двамата създават многобройно семейство. Информацията за техните наследници е представена в следващия параграф на настоящата публикация.

4. Наследниците на Кирил Русович

Гръкоезичните документи от фонд 963К – Търговска къща „Братя Русович” – село Арбанаси, съдържат информация и за следващото поколение, представители на рода Русович. Поради факта, че

²⁰ Става въпрос за св. Кирил, който е бил александрийски патриарх, чийто ден е на 18 януари и съвпада с деня на св. Атанасий.

²¹ Ниша за нощния пазач.

по-голямата част от съхранените до наши дни архивни единици от цитирания фонд са свързани с живота и дейността на Кирил Русович, същите предоставят информация, свързана с неговите преки наследници.

От съдържанието на писмо от 18 октомври 1874 г., адресирано от Кирил Русович до намиращия се в Лайпциг Сотирис Кескарис, разбираме, че той (Кирил Русович) има син на име Панайот: „*Относно сина ни Панайотис, който днес тръгва оттук през Букурещ за града Ви и ще Ви донесе самият той настоящото ми [писмо]*” („*τόσον καί δια τόν υἱόν μας Παναγιότην ὅτιος Σίμερον ἀπ ἐνταύθα ἀναχωρῆ μεσόν Βουκουρέστη δια τήν Πόλιν σας. καί θελι σας κομῆση ὁ Ἰδῆος την Παρούσαν μου*”) [ДА – ВТ, Ф. 963К, оп. 1, а.е. 30, л. 6].

Сред съхранените писма, писани от Кирил Русович, преобладават тези, които са адресирани до споменатия Панайот. Тяхното съдържание доказва по категоричен начин, че Панайот е син на Кирил Русович. Част от тях са адресирани по следния начин: „*За сина ни Панайотис Кирилов Русович*” („*Τῷ υἱοῦ μας Παναγιότι Κυρίλλου Ρούσσωβιτζ*”) [ДА – ВТ, Ф. 963К, оп. 1, а.е. 30, л. 4 гръб], „*За сина ни Панайотис Крл. Русович*” („*Τῷ υἱοῦ μας Παναγιότι Κρλ. Ρουσσοβιτζ*”) [ДА – ВТ, Ф. 963К, оп. 1, а.е. 30, л. 8 гръб], „*За любимия ни син х[аджи] Панайотис Кирилов Русович*” („*Τῷ Φιλτατῷ μᾶς υἱῷ Χ. Παναγιότι Κυρίλλῳ Ρούσσωβιτζ*”) [ДА – ВТ, Ф. 963К, оп. 1, а.е. 30, л. 10 гръб], „*За любимия ни син Панайотис К. Русович*” („*Τῷ φιλτατῷ μᾶς Υἱῷ Παναγιότη Κ. Ρούσσωβιτζ*”) [ДА – ВТ, Ф. 963К, оп. 1, а.е. 30, л. 11 гръб], „*За любимия ни син х[аджи] Панайотис Кирил. Русович*” („*Τῷ φιλτατῷ μᾶς Υἱῷ Χ. Παναγιότη Κυρίλλ. Ρούσσωβιτζ*”) [ДА – ВТ, Ф. 963К, оп. 1, а.е. 30, л. 5 гръб], „*Въжделени и скъпи наш сине Панайотис К. Русович*” („*Περιπόθητε καί Αγαπité μᾶς Υἱε Παναγιότι Κ. Ρούσσωβιτζ*”) [ДА – ВТ, Ф. 963К, оп. 1, а.е. 30, л. 19 гръб], „*За любимия ни син Панайотис К. Русович*”, „*Τῷ Αγαπιτῷ μᾶς Υἱῷ Παναγιότι Κ. Ρούσσωβιτζ*” [ДА – ВТ, Ф. 963К, оп. 1, а.е. 30, л. 20 гръб].

В началото на писмата до Панайот Кирил Русович използва следните обръщения: „*Предраги наш сине х[аджи] Панайотис К. Русович*” („*Φιλτατέ μᾶς Υἱε Χ Παναγιότη Κ. Ρούσσωβιτζ*”) [ДА – ВТ, Ф. 963К, оп. 1, а.е. 30, л. 3], „*Премили наш сине Панайотис*” („*Φίλτατε μᾶς Υἱε Παναγιότι*”) [ДА – ВТ, Ф. 963К, оп. 1, а.е. 30, л. 4], „*Скъпи наш сине*” („*Αγαπите μᾶς υἱε*”) [ДА – ВТ, Ф. 963К, оп. 1, а.е. 30, л. 8], „*Многообични наш сине*” („*Φίλτατ μᾶς Υἱε*”) [ДА – ВТ, Ф. 963К, оп. 1, а.е. 30, л. 9], „*Скъпи ни сине х[аджи] Панайот!*” („*Αγαπité μᾶς Υἱε Χ Παναγιότι*”) [ДА – ВТ, Ф. 963К, оп. 1, а.е. 30, л. 11], „*Скъпи ни сине!*” („*Αγαπите μᾶς Υἱε*”) [ДА – ВТ, Ф. 963К, оп. 1, а.е. 30, л. 5], „*Въжделени наш сине х[аджи] Панайот К. Русович*” („*Πόθητέ μᾶς Υἱε Χ Παναγιότη Κ. Ρούσσωβιτζ*”) [ДА – ВТ, Ф. 963К, оп. 1, а.е. 30, л. 15], „*Въжделени наш сине х[аджи] Панайот К. Русович*” („*Ποοθите μᾶς Υἱε Χ Παναγ. Κ. Ρούσσωβιτζ*”) [ДА – ВТ, Ф. 963К, оп. 1, а.е. 30, л. 14], „*Въжделени и скъпи наш син[е] х[аджи] Панайот К. Русович*” („*Ποθите μᾶς καί Αγαπητέ μᾶς υἱ. Χ Παναγιότη. Κ. Ρουσσωβιτζ*”) [ДА – ВТ, Ф. 963К, оп. 1, а.е. 30, л. 17], „*Въжделени и любими наш сине х[аджи] Панайотис К. Русович*” („*Περιπόθητε καί Αγαπité μᾶς υἱε Χ Παναγιότη Κ. Ρούσσωβιτζ*”) [ДА – ВТ, Ф. 963К, оп. 1, а.е. 30, л. 18], „*Скъпи наш сине х[аджи] Панайот*” („*Αγαπité μᾶς υἱε Χ Παναγιότι*”) [ДА – ВТ, Ф. 963К, оп. 1, а.е. 30, л. 20].

В заключителната част цитираните писмата са подписани по следния начин: „*Оставам Ваши баща Киринос Д. Русович*” („*Μένῳ ὁ Πατέρ σᾶς Κυρίλλος Δ. Ρούσσωβιτζ*”) [ДА – ВТ, Ф. 963К, оп. 1, а.е. 30, л. 3], „*Благославям Ви и оставам Ваши баща. Киринос Д. Русович*” („*Σας ευχομαι καί μενω ὁ πατέρ σᾶς. Κυρίλλος Δ. Ρούσσωβιτζ*”) [ДА – ВТ, Ф. 963К, оп. 1, а.е. 30, л. 4], „*И съм баща Ви. Киринос Д. Русович*” („*Καί ἡμε ὁ Πατερ σας. Κυρίλλος Δ. Ρούσσωβιτζ*”) [ДА – ВТ, Ф. 963К, оп. 1, а.е. 30, л. 8], „*Оставаме Ваши майка и баща. Киринос Д. Русович*” („*Μενουμεν ἡ μητρι καί ὁ Πατήρ σας. Κυρίλλος Δ. Ρούσσωβιτζ*”) [ДА – ВТ, Ф. 963К, оп. 1, а.е. 30, л. 9 гръб], „*Благославям Ви и оставам Ваши баща Киринос Д. Русович*” („*Σας ευχομε καί μενω ὁ Πατέρ σᾶς Κυρίλλος Δ. Ρούσσωβιτζ*”) [ДА – ВТ, Ф. 963К, оп. 1, а.е. 30, л. 11], „*Баща Ви Киринос Д. Русович*” („*ὁ Πατέρ σᾶς Κυρίλλος Δ. Ρούσσωβιτζ*”) [ДА – ВТ, Ф. 963К, оп. 1, а.е. 30, л. 5], „*Това е и оставам Ваши баща. Киринос Д. Русович*” („*Ταυτα καί μενου ὁ Πατέρ σας. Κυρίλλος Δ. Ρουσσωβιτζ*”) [ДА – ВТ, Ф. 963К, оп. 1, а.е. 30, л. 15], „*Баща Ви. Киринос Д. Русович*” („*ὁ Πατερ σ[α]ς. Κυρίλλος Δ. Ρουσσωβιτζ*”) [ДА – ВТ, Ф. 963К, оп. 1, а.е. 30, л. 14], „*Това е. Благославям Ви и оставам [в очакване] на отговора Ви. Баща [Ви] Киринос Д. Русович*” („*Ταῦτα σᾶς ευχομε καί μενο δια Απαντησιν σας ὁ Πατέρ. Κυρίλλος Δ. Ρούσσωβιτζ*”) [ДА – ВТ, Ф. 963К, оп. 1, а.е. 30, л. 17], „*Благославям Ви и оставам Ваши баща Киринос Д. Русович*” („*σᾶς ευχομε καί μενῳ ὁ Πατερ σᾶς Κυρίλλος Δ. Ρούσσωβιτζ*”) [ДА –

ВТ, Ф. 963К, оп. 1, а.е. 30, л. 18 гръб], „*Оставам Ваши баща. Кирилос Д. Русович*” („*μένω ὁ Πατέρ σα̅ς. Κυρίλλος Δ. Ρουσσωβιτζ*”) [ДА – ВТ, Ф. 963К, оп. 1, а.е. 30, л. 20].

Фактът, че Панайот Русович е син на Кирил Русович, се потвърждава и от съдържанието на писмо, адресирано от Панайот до Кирил Русович. То започва с обръщението: „*Нежнолюбящи татко!*” („*Φιλοστοργώτατε Πατέρ!*”) [ДА – ВТ, Ф. 963К, оп. 1, а.е. 24] и е подписано по следния начин: „*Целувам десницата Ви и оставам [с] подобаващо почитание. Най-предан Ваши син Панайотис К. Русов[ич]*” („*Τὴν δεξιάν σας ἀσπάζομε καὶ μέ τό προσήκον σέβας ὁ εὐπειθεστατος Σας Υἱός Παναγιώτης Κ. Ρουσσωβ*”) [ДА – ВТ, Ф. 963К, оп. 1, а.е. 24].

Цитираните документи свидетелстват, че голяма част от битието на Панайот Русович протича извън пределите на българските земи. Трудно е да установим точно кога започва този период от неговия живот. Можем да приемем със сериозна степен на сигурност, че към края на 1867 г. той все още живее в Арбанаси. Основание за това ни дава единственото запазено негово писмо, което е писано в пределите на българските земи. Изпратено е от Свищов до Арбанаси през месец декември 1867 г. Адресирано е до неговия баща Кирил Русович. В документа е описано пътуването на Панайот Русович от Търново до Свищов, свързано с кончината и изпълнението на последната воля на заможен свищовлия, който е вероятно родственик на фамилията и чието име не се споменава. Фактът, че пътуването към крайдунавския град започва от Търново, в чийто непосредствен ареал се намира Арбанаси, дава основание да предположим, че Панайот все още живее в родното село. Тази теза се подкрепя от изразеното от него намерение след като е изпълнена мисията на пътуването: „*...и сега търсим удобен момент и хубаво време за да тръгнем за Арбанаси.*” („*καὶ τώρα ζητοῦμε εὐκαίρια καὶ καλόν καρὸν διὰ νὰ ἀναχωρίσομε διὰ ἀλβανιχώρι*”) [ДА – ВТ, Ф. 963К, оп. 1, а.е. 24].

Най-ранният документ, който свидетелства за пребиваването на Панайот Русович извън пределите на българските земи е писмо с дата 21 октомври 1874 г. до него от неговия баща Кирил Русович. Адресирано е до Букурещ: „*За Букурещ*” („*Εἰς Βουκου[ρε]στί*”) [ДА – ВТ, Ф. 963К, оп. 1, а.е. 30, л. 3]. От текста разбираме, че Панайот неотдавна е пристигнал в града: „*Най-напред искам да попитам за благополучното Ви пристигане в Букурещ*” („*Κατὰ Πρότον ἔρχομαι νὰ ροτήσω δια τῶ εἴγιοις φθασιμόν σα̅ς εἰς Βουκουρεστι*”) [ДА – ВТ, Ф. 963К, оп. 1, а.е. 30, л. 3]. От същия документ разбираме, че съществува вероятност Панайот да пътува до Виена: „*Затова Ви казвам ако се случи [така] и съдейства брат ми, лекарят и ваши чичо, тогава да отидете във Виена и така да бъде за полезно ваше напътствие и когато със здраве с помощта на Бога тръгнете да ни информирате...*” („*Διὸ σα̅ς λέγω ἄν τηχη καὶ σινδράμη ὁ Ἀδελφος μου Ἰατρος καὶ θήο σας τότες δια Βιένην Νὰ ὑπάγητε καὶ ἔστο εἰς καλὴν σας ὁδηγίαν καὶ ὅταν Σιν Θεο εἴγίας ουсуз ἀναχωριсите Νὰ μαз εἰδοπιήσετε...*”) [ДА – ВТ, Ф. 963К, оп. 1, а.е. 30, л. 3].

Следващото, в хронологичен ред, писмо от Кирил Русович до Панайот е от 25 октомври 1874 г. От това, че е адресирано до Букурещ („*Εἰς Βουκουρεστι*”) [ДА – ВТ, Ф. 963К, оп. 1, а.е. 30, л. 4] установяваме, че синът е все още в същия град. От съдържанието на документа разбираме, че причината за напускането на бащиния дом от страна на Панайот е търсене на работа: „*Казвам Ви, че господин Кескарис не иска човек, както и ни пише. И се надявам, че чичо Ви, господин Ко[н]стантин Ви е казал да се ориентирате добре. Сега остава ако намерите господар в Букурещ...*” („*Σα̅ς λέγω ὅτι ὁ κυρ Κησκάρις δεν θελι ἀνθρωπον καθος καὶ μαз Γράφι καὶ ἀπο τον θίον σας Κυρ Κωσταντηνον ἐλπίζου νὰ σας ἦπεν καὶ νὰ ὁδηγήκαται καλα тора μένη ἄν ἐβριτε αὐθεντηκον εἰς Βουκουρεστη...*”) [ДА – ВТ, Ф. 963К, оп. 1, а.е. 30, л. 4]. Този извор ни информира, че идеята за пътуване до Виена е все още актуална: „*...и ако и чичо Ви, както и докторът Ви дадат разрешение да отидете във Виена, ако имат време да ни помогнат за разходите Ви.*” („*...καὶ ἄν καὶ Θήο σα̅ς καθος καὶ ὁ Ἰατρος σας δόσουν την ἄδην νὰ ἦπαγηται δια Βιένιν ἄν εχον κερон νὰ μαз Βοίθησουν δια та εξοδά σας*”) [ДА – ВТ, Ф. 963К, оп. 1, а.е. 30, л. 4]. От последния цитат разбираме каква е поне една от причините за търсене на работа от страна на Панайот – финансови затруднения на Кирил Русович. Това се потвърждава и от следния пасаж от същото писмо: „*От нас повече, Панайоте, дете наше, нямайте надежда за пари. И така да е за добро ваше наставление! Ако имам [пари] и не Ви давам, тогава да не се радвам повече на живота си, повярвайте и така да е!*” („*... ἀπο εμαз πλέον Παναγιότη Πεδη μαз μιν ἔχετε ἐλπιδα ἀπο χριματα καὶ ἔστω Εἰς καλιν σας ὁδηγίαν ἄν ἔχω καὶ δεν σας δηνού τωτες νὰ μιν χαρω πλεον την ζοῖν μου πιστευсите καὶ εστω*”) [ДА – ВТ, Ф. 963К, оп. 1, а.е. 30, л. 4].

Към 30 октомври 1874 г. Панайот Русович все още не е заминал за Виена. Това разбираме от писмо със същата дата, изпратено до него от Кирил Русович и адресирано до Букурещ („εις Βουκουρέστι”) [ДА – ВТ, Ф. 963К, оп. 1, а.е. 30, л. 8]. Текстът на документа ни информира, че възможността за пътуване до Виена е все още актуална: „... *оба́че кога̀то отивате вѣв Виена и ми́не поне́ един ме́сец и то̀гава...*” („ὁμοῦς ὅταν πηγένητε εἰς Βιέννην καὶ περὰσι τολαχιστον ἕνας μηνᾶς καὶ τότες”) [ДА – ВТ, Ф. 963К, оп. 1, а.е. 30, л. 8] и „*Ако отидете вѣв Виена...*” („ἀν ἤπαυγτε δια Βινν...”) [ДА – ВТ, Ф. 963К, оп. 1, а.е. 30, л. 8].

Документите от фонд 963К ни дават основание да допуснем, че пътуването на Панайот до Виена се осъществява между 30 октомври и 17 ноември 1874 г. Конкретна информация по този въпрос откриваме в писмо, чието написване е започнало на 20 ноември 1874 г. и е завършило на 28 ноември 1874 г. То е адресирано от Кирил Русович до Панайот във Виена: „*Многообични наши сине вѣв Виена*” („Φίλτατέ μας Υἱε εἰς Βιέννην”) [ДА – ВТ, Ф. 963К, оп. 1, а.е. 30, л. 9]. От неговото съдържание разбираме, че Панайот е пристигнал във Виена не по-късно от 17 ноември: „*След това получих и писмото Ви от 17/5 на текущия [месец] и добре разбрах написаното от Вас. Зарадвахме се твърде много на пристигането Ви вѣв Виена по живо и по здраво...*” („Μετὰ ταῦτα ἔλαβα καὶ τιν ἐπιστολὴν σας τιν ἀπο 17/5: τρεχοντος καὶ καλος εγνώ τα Γραφόμενά σας. ἔχαριμεν λίαν δια το φθάσιμον σας εἰς Βιέννιν ἐν εἴγιαν...”) [ДА – ВТ, Ф. 963К, оп. 1, а.е. 30, л. 9]. Същият документ предоставя информация и за целта на пътуването до Виена: „... *и Ви желяем дано според желанието Ви и както желяят всички и молят пресветата Бог ородица и преблагият Бог да помогне за да намерите място [работа] [и] да се установите за Ваша полза и за обща полза. И свети Мина да помогне. Амин!*” („καὶ σα̅ς εὐχομεθα ἀμποτες κατα τήν ἐπιθημιαν σας καὶ ὀλονόν καθος ἐπιθημιον καὶ Παρακαλουν τιν ὑπεραγίαν Θεότοκου καὶ τον Πανὰγαθον Θεον καὶ να βοίθησι δια να ἐβριτε μερόс δια να κατασταθήτε. Προς ὄφελον σας καὶ δια το κηνον ὄφελος καὶ ὁ Ἄγιος μινᾶс Να Воίθηси Ἄμιν”) [ДА – ВТ, Ф. 963К, оп. 1, а.е. 30, л. 9]. От този извор разбираме и каква е поне една от идеите на Панайот за професионална реализация: „*Но виждам и в писмото Ви от 27 октомври от Букурещ ни пишете, че ако не се намери място да се насочите и към учителстването. [Направете това], дете наше, което силно желяете [и към което] Ви тегли сърцето.*” („πλὴν Вλεπό καὶ εἰс το γράμα σας ἀπο 27: 8βριου ἐν Βουκουρεστι μας Γραφιτε ὅτη ἀν δεν ἐβριθι μερόс να ἀφερεθηται καὶ εἰс την δηδασκαλικήν πεδὴ μας ὅτη πλὴον σας εὐχετη καὶ σας τραβα ἡ καρδηа...”) [ДА – ВТ, Ф. 963К, оп. 1, а.е. 30, л. 9] и по-нататък: „*Затова и аз скланям за учителстването и стани какъвто повече Ви харесва и каквото намерите [за добре]...*” („δια τουτο καὶ ἔго κλίνω δια την δηδασκαλικην καὶ μενι ὀπιον πλὴον σα̅ς ἀρέση καὶ ὅτη ἐβριται”) [ДА – ВТ, Ф. 963К, оп. 1, а.е. 30, л. 9].

От последния цитиран документ разбираме, че на 20 декември Панайот Русович се намира в Прага. Това установяваме от бележка с неговия почерк върху писмото, с която е отбелязал къде и кога го е получил: „*Прага, на 8/20 декември [18]74*” („Πράγα τῆ 8/20 Δεκεμβρίου 74”) [ДА – ВТ, Ф. 963К, оп. 1, а.е. 30, л. 10 гръб].

От друг документ разбираме, че Панайот е пристигнал в Прага преди 13 декември. Информация за това черпим от писмо, адресирано до него от Кирил Русович, което е от 13 декември 1874 г. В него четем: „*Нашият Йованус от Букурещ ни пише, [че] му пишете, че сте заминал за Прага и сте намерил място [работа] само за прехраната си. Затова Ви пожелавам многосъстрадателният и всесилен Бог да Ви дарява със здраве и дълголетие и да Ви помогне според желанието и копнежа на сърцето Ви [със] здраве [и] щастие, както и ние силно желяем Свети Мина да Ви бѣде помощник! Амин!*” („Ἐν Βουκουρεστι ὁ Γηοβανους μας γραφί καὶ τον γράφιτε ὅτι ἐπίγεται δια Πραγὰ καὶ ἐβρικετε μέρος μόνον δια την ζωότροφίαν σας διω σας εὐχομαι ὁ Πόλι ἔσπλαχνος καὶ Παντω Δήναμος Θεος να σας χαρίζη εἴγιαν καὶ χρονούς πολοῦс καὶ να σας Воίθηση καὶ κατα τήν ἐπιθιμήαν σας ὅτη ποθη ἡ καρδηа σας εἴγιαν εὐτιχηαν καθος καὶ ἡμης ἐπιπωθοῦμε ὁ Ἄγιος Μηνας να σας ἦνε Воίθος Ἄμιν”) [ДА – ВТ, Ф. 963К, оп. 1, а.е. 30, л. 5]. В същия документ се споменава отново за по-горе споменатото пристигане на Панайот във Виена: „... *с което Ви отговарях на писмото Ви [от] 17/5 ноември, [в което] ми пишете [за] пристигането Ви вѣв Виена.*” („... δια το ὀπιον σα̅ς ἀπαντουσα εἰс το γραμα σας 17/5 9βριου με ἐγραφιτε το φθισιμον σας εἰс Βιεννιν”) [ДА – ВТ, Ф. 963К, оп. 1, а.е. 30, л. 5].

В края на 1874 г. Панайот Русович изявява желание да намери евентуална реализация в Белгия. Информация по този въпрос ни предоставя писмо [ДА – ВТ, Ф. 963К, оп. 1, а.е. 30, л. 23], адресирано до него от Симеон Златов, който наскоро е пристигнал в белгийския град Гент. От съдържанието на този исторически извор разбираме, че с цел да устрои на работа Панайот, С. Златов се е срещнал с няколко местни търговци, някои от които се занимават и с международна търговия. Те споделят с него, че от година търговията не върви и по тази причина много млади хора са безработни. Аргументират отказа да приемат Панайот на работа с факта, че той не ползва фламандски, както и необходимите за международната търговия френски и немски езици.

Панайот се намира в Прага и на 25 декември 1874 г. Това разбираме от негова бележка върху писмо с дата 30 ноември 1874 г., адресирано до него от Кирил Русович. Бележката гласи: „*Получих в Прага на 13/25 декемвр[у] 1874.*” („*Ελαβον ἐν Πράγα τῆ 13/25 Δεκεμβρ. 1874*”) [ДА – ВТ, Ф. 963К, оп. 1, а.е. 30, л. 11 гръб].

Панайот е в Прага и в началото на 1875 г. Тази информация черпим от писмо с дата 24 март 1875 г., което е адресирано до него от Кирил Русович. Върху писмото има бележка с почерка на Панайот Русович, която указва мястото на неговото получаване: „*Прага*” („*Πραγα*”) [ДА – ВТ, Ф. 963К, оп. 1, а.е. 30, л. 16 гръб]. От този документ разбираме, че там се е устроил на работа, доходите от която покриват само прехраната му: „*И това стана по причина на това, че сте писал на Йованос, че се намирате при господар само за хлаба [си] и така нататък.*” („*...καί αὐτα ἐγινεν τω ἔτην ὅπου ἐγραφετε τον γιοβανου ὅπου ἐβρισκεστε εἰς αὐθεντηκον μονόν δια το ψομί καί τα λιπά...*”) [ДА – ВТ, Ф. 963К, оп. 1, а.е. 30, л. 15]. Информация за работодателя откриваме в писмо на Панайот до неговия баща, което е изложено на една от страниците на последния цитиран документ. Не е отбелязана датата, на която е написано. В него четем следното: „*Господарят ми днес е продавач на кошници [търговец на кошници]. До него се намирам през цялото време. Казва се Йоанис Мюлер (Йохан Мюлер кошничар), който макар и да няма голяма търговия, за три години може и той да ми даде 500 фиориния, (което е и по-добре) да ми даде.*” („*...ὁ κυριός μου τήν σήμερον εἶναι Καλαθοπολάς; κοντά εἰς τόν ὁποῖον ὄλον τόν καιρόν εὐρίσκομαι. Ὀνομάζετε Ἰωάννης Μυλλέρ, (Johann Müller Korbflechter) ὅστις, ἀν καί δέν ἔχει μεγάλον ἐμπόριον, πλὴν διά τρια χρόνια, ἡμπωρεῖ καί αὐτός νὰ μου δώση τα 500 fiорίνια²² [(τό ὁποῖον ἦναι καί καλήτερον) νὰ μέ δώση]²³*”) [ДА – ВТ, Ф. 963К, оп. 1, а.е. 30, л. 15 гръб]. Последното цитирано писмо от Кирил Русович до Панайот (от 24 март 1875 г.) предоставя информация за адреса на споменатият Йохан Мюлер. То е адресирано до: „*Господин Панйот К. Русович... в Прага. Йох. Мюлер Ритер Штрассе № 539*” („*Herr Panaiot K. Rou...ts... in Prag. Joh. Muller Ritter Strasse № 539*”) [ДА – ВТ, Ф. 963К, оп. 1, а.е. 30, л. 15 гръб]. От същия документ разбираме, че към Панайот е отправено предложение за ново работно място: „*господин Николис Станкович е говорил първо с чичо Ви, господин Костаки и Ви е писал за да дойдете. Затова и аз завчера говорих със същия господин Н. Станкович и [той] дава за три години 100 минджика [мангъра] и храна и стая, където ще отседнеш. Всичко [това] от него. И аз намирам за уместно да дойдете при него без да губите време... Прочее, не губете време, елате!*” („*ὁ κυρ Νηκολής στάνκοβιτζ ὀμηλήσεν Протон με τον θίον σας κυρ Κωστακη καί σας ἐγραψον δια να ἐλθητε διο καί εγω Прωχθес ὀμηλησα με τον ἦδηον κυρ Ν. Станковιτζ καί δηди δια 3: ἐτι 100: Μηντζικα καί το φαγι[τό] καί ὀδαν ὀπου θα καθησ[η]ς ὀλα ἐδικά του καί εγώ το Вρισκου ευλογον να ἐλθητε κοντα του χορις να χανите керон... λιπον μην χάνετε керон ἐлате*”) [ДА – ВТ, Ф. 963К, оп. 1, а.е. 30, л. 15]. Документът разкрива и каква дейност трябва да извършва Панайот на предложеното работно място: „*Гореспоменатият Н. Станкович иска да водите счетоводни[те] книги. Счетоводните ни книги [са] три, средно големи и когато нямате [какво] да пишете ще извършвате работа в магазина. Както и да е, намирам [го за] уместно и се надявам да сте добре тук. И така да е!*” („*ο ριθ[ης] Ν. Станковιτζ θελη να κρατηте κατάστιχα πλίν καταστηα μας τρια καί ἄταν δεν εχετε να γραφετε θα камиτε καί δουλεз меса στο μαγαζήон ὀπος καί να ἴνε ἐβρισκου ευλογον καί ἐλπίζου καλα να ἦστε ἐνταυθα καί ἐστω*”) [ДА – ВТ, Ф. 963К, оп. 1, а.е. 30, л. 15].

Кирил Русович проявява настойчивост и в последната част от писмото: „*Казвам Ви това, за което Ви писа и ще Ви пише господин Н. Станкович, за да дойдете тук. Помислете добре и ако*

²² Думата е написана с латиница и с гръцки букви.

²³ Текстът поставен в правоъгълни скоби е задраскан от автора на писмото.

видите, че Ви е изгодно, тогава не губете време, а се вдигнете и елате.” („Σας λεγω δια τα οσα σας εγραψε και θελι σας Γράψη ο κυρ Ν. στάνκοβιτς δια να ελθητε ενταυθα σκευθητε καλα και αν ηδητε οτη σας ηνε σινφερон τότε μην χанете керон ала σικοθητε και еλάте”) [ДА – ВТ, Ф. 963К, оп. 1, а.е. 30, л. 15]. Анализът на последния цитат и по-конкретно на израза „да дойдете тук” и на факта, че писмото е адресирано от Букурещ, дава основание да допуснем, че магазинът се намира в същия град. Потвърждение на бащината настойчивост откриваме и друг цитат от същото писмо на Кирил Русович: „Както и да е, намирам [го за] уместно и се надявам да сте добре тук. И така да е!” („... ἄποσ και να ίνε έβρισκου ευλογон και έλλιζου καλα να ήστε ενταυθα και έστω”) [ДА – ВТ, Ф. 963К, оп. 1, а.е. 30, л. 15].

От писмото на Панайот до Кирил Русович, което е написано върху страница от последната цитирана архивна единица, разбираме какви са идеите на сина занапред: „...искам да постъпя в австрийската войска само и само да науча немски [език], след като другояче няма да мога да постигна целта си. Ако е възможно да ми помогне господин Н. Станкович, тоест да похарчи 30/40 минджика²⁴ за да следвам тук, в една от немските държави немски език и след това се връщам и му служа изцяло две години за останалите 60/70 минджика. Тоест, аз пиша на господин Н. Станкович, че приемам договора [предложението] му за 100 минджика, но за две години най-много...” („... θελώ να παραδωθώ εις τὰ [σ]τράτευμα τό Αύ[σ]τριακόν μόνον και μόνον να μαθω τήν Γερμανικήν, όταν ἄλεως δέν θά ήμπαρέσω να φθάσω τὸ σκοπόν μου. Αν ήναι δυνατόν να μέ βοηθήση ὁ Κυρ. Ν. Στανκοβιτς, δηλαδή να έξοδευση 30/40 Μίντζικα διὰ να σπουδάξω εδώ εις έν Γερμανικήν πολητιαν την Γερμανικήν Γλώσσαν και ματά ταύτα έπιστέφω και τοῦ ύπηρετῶ ὀλόκαιρα δύο Χρόνια διὰ (τὰ Μίντζικα)²⁵ επιλιπα 60/70 Μίντζικα. Δηλαδή, εγώ γράφω τοῦ κυ. Ν. Στανκοβιτς ὅτι τήν συμφωνιαν του δεχομαι μέ 100 Μίντζικα πλην διὰ δυω χρονια ὀλι περισσ...”)

В следващото, в хронологичен ред, писмо на Кирил Русович до Панайот, което е от 27 март 1875 г., бащата потвърждава, че предложението за работа, направено от Н. Станкович е все още валидно: „Завчера, пристигайки тук научих, че Ви търси [иска] господин Николис Станкович, [който] иска да Ви наеме за писар и когато няма нищо за писане може да вършите други работи. Зарадвах му се и поговорих и аз със самия него и Ви писах, както и самият той Ви пише и приложих моето писмо в неговото [писмо]. Но понеже имаше работа и нямах време да го питам какво Ви пише, обаче от разговора с него научих нещо [а именно] да Ви пише, че иска да му вършите работа [да работите за него] и да Ви ангажира с работа.” („Прωχθές φθανόντας ένταυθα και μαθον ὀπου σας ζητη ὁ κυρ Νηκολίς στάνκοβηтς δια να σας εχη Граματηκόν και όταν ден εχη γραψημον να κάμηте και δουλεs τω έχαριν και ὀμηλιστα και εγω με τόν ηδηон και σās εγραψон καθος και ο Ίδης σας εγραψи και Περικλιστα τω έδικο μου Грама μεσά στό έδηκον του πлин έπιδη ήχεν δουλεs και δέν ήχα καιρόν να τον έροτησου τη σας εγραψη πлин аπο τήν ὀμηλιαν του κατη γнорίσα να σας εγραψη ὀτη ή δουλια θεли να τον каните...”)

Последвалата кореспонденция ни дава основание да изразим мнение, че Панайот не е приел предложението за работа, отправено от Н. Станкович. Следващото, в хронологичен ред, писмо от Кирил Русович до Панайот е от 4 август 1879 г. От неговото съдържание установяваме, че в същия период от време Панайот отново се намира в Прага: „Сега срещнах тукашния господин Симион С. Златов, който идва в Прага и обеща да Ви връчи настоящето ми [писмо].” („Нδι έπετηχон τον ενταυθα κυρ Σιμηон Σ. Ζλατοφ ὀπης έρχεται δια Праγά και ήποσχεθη δια να сās ένχηρήση τήν παρούσαν μου...”)

²⁴ Вероятно става дума за австрийски минцове.

²⁵ Текстът в скобите е задраскан от автора на писмото.

να μας ήδοιήσθε πός είσ σθε καί τη έργον κάμνητε διο δια ήμας άν ερωτάτε Θηα χάριτη ήγιένομε καί ή Νενέ σας έπληθημί δια ν[α] μαθη Περι τας είγίαν σας διοτι ήνε πολής κερος δεν εξεόθημεν να μαθομε Περι ύμας”) [ДА – ВТ, Ф. 963К, оп. 1, а.е. 30, л. 17].

Панайот Русович се намира в Прага и през месец август 1880 г. Това разбираме от писмо с дата 23 август 1880г. (τη 23: Άυγουστο 1880) [ДА – ВТ, Ф. 963К, оп. 1, а.е. 31 гръб], адресирано до него от Кирил Русович. Писмото започва със следното обръщение: „Въжделени наши сине х[аджу] Пана-йотис К. Русович в Прага” („Περιποθητέ μας νίε Χ. Παναγιότη Κ. Ρουσσωβιτζ είς Πραγα”) [ДА – ВТ, Ф. 963К, оп. 1, а.е. 31 гръб]. Цитираният документ предоставя информация относно това, че към момента Панайот Русович не се е възползвал от предложението за работа при Н. Станкович и Кирил Русович се опитва да уреди сина си друга служба: „[Намирацията се] в Букурещ господин Пасхалис Д. Кантарджи, [който е] търновец [и] брат на жената на нашия Димитрис Янулов беше тук и говорих да Ви приеме и това е втори [вариант за работа, освен този] при Станкович. И ако сте свободен да дойдете да ни видите да минете през Букурещ и да отидете в магазина му и да му предадете поклони от моя страна и му кажете, че [следното]: „Баща ми ми пише, понеже имате нужда от човек и така нататък.” И му кажете: „Ще отида да видя баща си и другите [от семейството] и тогава ще дойда.” („ό έν Βουκουρεστι Κυρ Πασχάλης Δ. Κανταρτζη Τουρνοβαλίς Γηνεκαδελφος του Διμητρη μας Γιανουλοφ ήτον ένταυθα καί όμιλισα δια να σας δεχθη καί ήνε σχεδον τω δηπλουν είς τω ηχεν άπο τον Στανκοβιτζ. καί άν έχετε έλεύτερον να έλθητε να μας ήδητε. να περαсите Έν Βουκουρέστη καί να ίπαγητε στω καταστημά του καί τον Προσφερνητε Προσκηνησιμοϋς έκ μερος μου καί τον λεγите ότη ό Πατηρ μου με γράφη έπηδι σας χριαζεται άνθρωπόс καί та λιπα. καί τον λεγηται θα ίπαγω να ιδω τον Πατέρα ми καί όλους καί тотес θα έλθου.”) [ДА – ВТ, Ф. 963К, оп. 1, а.е. 31 гръб].

В цитирания документ става дума за Пакал Канраджиев, който през този период е част от българския елит в Букурещ. Член е на Добродетелната дружина. Като такъв заедно със своите сподвижници, сред които Н. А. Солакоглу, Иван П. Грудов и др. отправят молба към Министерството на просвещението и изповеданията в Румъния за откриване на българско училище при църквата „Св. Св. Кирил и Методий” в Букурещ (1869–1870 г.) [Люлюшев, М. 1986, с. 108–109]. В качеството на ковчезник, Паскал Кантарджиев, е член и на първото настоятелство на споменатите институции [Жечев, Н. 1994, с. 36]. Откриваме го в списъка на българи от Букурещ, предоставили през януари 1870 г. финансова помощ за възстановяване на изгорелите училища в гр. Струмица [Младенов, М., Жечев, Н., Нягулов, Б. 1994, с. 152], както и сред членовете на „Българското човеколюбиво дружество”, което през юли 1876 г. отправя призив за събиране на помощи за пострадалите в борбата против османското владичество [Младенов, М., Жечев, Н., Нягулов, Б. 1994, с. 201]. Сред спомоществователите е при издаването на поемата на Георги Раковски „Горски пътник”. В същия списък, който е приложен към писмото на Мирон Бешков от 17 юли 1857 г. до Раковски, откриваме и името на Атанас Русович [Раковски, Г. 1957, с. 203]. Името на П. Кантарджиев фигурира и върху молба за материална помощ, отправена към Добродетелната дружина, от страна на изпадналата в затруднение Еленка Йорданова от Русе [Младенов, М., Жечев, Н., Нягулов, Б. 1994, с. 138]. Погребан е в Букурещ, в гробището „Белу” („Шербан Вода”), в което се намира и гробницата на Евлоги и Христо Георгиеви [Керчова-Пъцан, Л., Л. Велчов-Деде, 2016, с. 60–61].

От следващото писмо на Кирил Русович до Панайот, което е от 19 октомври 1880 г. установяваме, че синът не се е възползвал от възможността да започне работа при Паскал Кантарджиев и все още се намира в Прага. За това ни информира бележка на български език върху същия документ, с която получателят отбелязва мястото и времето на неговото пристигане: „В Прага 23/11 (5/12) [18]80” [ДА – ВТ, Ф. 963К, оп. 1, а.е. 30, л. 19 гръб]. От съдържанието на писмото разбираме и това, че Панайот все още не се е прибирал в бащиния дом: „Многожеланото Ви писмо от 7/19 от миналия месец септември получих днес чрез г[осподин] П[етраки] С[пиридонов] Златов и написаното от Вас, когато ми го прочете господин Симион, брат на гореспоменатия, разбрах. И се зарадва, но повече се натъжи и насълзи сърцето ми, че не сме удостоени с честта да Ви видим и ако умрем и не Ви видим бихме казали, [че] сме неутешими и натъжени както аз, така и баба Ви. Затова ако ни обичаш направи всичко възможно и ела за да Ви видим... Но аз поради голямата мъка, която изпитваме аз и баба [Ви] да Ви видим, затова и Ви пиша. Затова да не Ви се зловиди, заради болката в сърцата ни, която изпитваме и искаме [да Ви видим] и се притесняваме [от това], че не зная повече какво да Ви пиша за да повярвате.” („Περιποθητόν σας Γράμα τον άπο 7/19 άπελθοντος μηνος 7βρίου έλαβόν

σίμερον Παρα τον κυρ Π. Σ. Ζλατοφ καί та γραφομενά σας όταν μου та διαβασε ό κυρ Σιμηон του ριθέντος Αδελφος ἔκατάλαβон та γραφομενά σας. καί ἔχάριν πλήн περισσότερον δησκολευθην καί ἐδάκρивен ἡ καρδηά μου όπου дέν ἡμεθα ἄξήῃ δια να αξηόθομεν δια να сās ἡδουμεν καί ἄν ἀποθέκμην καί ден σας ἡдουμεн ἄπαρεγότευτη καί πικραμένη та ἵπαμεн ὅсон ἔγω тоσὸν καί ἡ Νηνέ σας. δια τοῦτο ἄν μας Αγαπᾶς κάμε παντηούς τρόπος καί ἐλα δια να σας ἡдουμεн... πλήн ἐγὼ ἀπο τον μεγάλон καίμѳон тосὸн καί ἡ Νевес όπου ἔχομε δια να σας ἡдουμεн δια τουτω καί σας Графω. δια τουто να μην σας каκοφανή диоти ὁ πѳνος της καρδηа μας όπου μας πѳни καί σας ἐπηθημούμεн καί ζαλήζομαι ἀπο ден ἡξевру πλέον τη να σας γράψо δια να πιστευсите...” [ДА – ВТ, Ф. 963К, оп. 1, а.е. 30, л. 18]. От цитирания документ разбираме, че към момента финансовото състояние на Панайот е относително стабилно: „А ако не Ви стигнат [парите] за разходи аз ще Ви помогна, въпреки, че както ми казва господин Симион Златов не сте в затруднение.” („... ἄν ден сās φθάσουν та ἔξοδα ἔγω та σας βοίθήσου με ὅлон ὅπου καθος με λέγι ὁ κυρ Σιμιѳон Ζλαтоφ εὔχοληνεσθε...”) [ДА – ВТ, Ф. 963К, оп. 1, а.е. 30, л. 18]. Кирил Русович е настоятелен в желанието си след дълга раздяла отново да види сина си: „И както ми казва господин Симион Златов, че след 2 два месеца ще дойде и помни, [че трябва] да си готов за да дойдете заедно, както и настоящето ми [писмо] чрез него идва при Вас. И така да е! Разбира се, както разбирам, че не сте и здрав по-добре разбирам мъката, която изпитвате. Затова Ви казвам да се подготвите за период от един или 2 два месеца, понеже господин Симион Златов когато дойде повече от 2-3 дни няма да стои. И да сте готови да дойдете заедно и Всесилният Бог да Ви помогне и да Ви улеснява и закриля да дойдете при нас. Амин!” („... καί καθὸс με λέγη ὁ κυρ Σιμηѳон Ζλαтоφ ὅτι μετα 2 : дио μήνες та ἐλθι καί να τημασθис να ἴσε ἐτήμος δια να ἔλθητε маζη καθὸс καί ἡ παρούσα μου μέσον του сās ἔρχηте καί ἔστω. Μάλληста καθὸс ἔнνωῶ όπου καί ден ἡсθε εἷγήοις ἡνε τω περισσότερον σив’ перάνου ἀπο тив пῆκραν ἔχετε δια τοῦто сās ζαναλέγω νά ἡдηте να ἐτήμασθηте εἷс ἔνα καί 2: дио μήνες διαστημα диоти ὁ κυρ Σιμηѳон Ζλαтоφ ὅταν ἐлθη ἀπο 2 καί 3 ἡμέρες ἐπερισότερον ден та καθῆси καί να εἷс сθε ἐτήμι να ἐлθηте маζη καί ὁ Пантодѳнамос Θεός να σας βοίθηси καί ευχολινι καί φери Δεξια να μας ἐлθηте Аμην”) [ДА – ВТ, Ф. 963К, оп. 1, а.е. 30, л. 18]. В послеписа четем: „Елате за да се веселим заедно. И когато ни зарадвате с идването си, това ще бѳде за нас голяма радост божия. Амин! Ако обаче можете сега да дойдете е по-добре, ще кажа, понеже впоследствие започват снегът и студът и да останете, както Ви пиша и [както] ми каза Симион Златов. Направи си този труд, понеже след два месеца спират [да пътуват] и корабите. А си спомних, че в едно Ваше писмо ни пишете, че за есента, към октомври възнамерявате [да дойдете] и дано Всемогѳият Бог да Ви води сега да дойдете и да не чакате, понеже сега Симион Златов не планира [да пътува], понеже го назначиха за чорбаджия, който сега се нарича кмет и мога да кажа, [че] е неясно идването му и така да е.” („ἔлате καί να хароуме καί ὅταν μας харοπιῆситаи με τον ἔρχομον σας ὑμαс δε να харοπιῆси ὁ Пан Αγαθος Θεος χηλιάκες Αμην. ἄн ὅμος ἡμποριτε τора να ἐлθηте ἡνε καλητερα та ἵπω диоти εἷс то ἐξис ἄρχηноун та χηόν[и]α καί καί ἡ ψηχρες καί να μήνηте ὅс σας γράφουн каί με ἵπεν ὁ Σιμηѳон Ζλαтоφ ὑποφερνι τηνᾶс диоти μετα 2: μήνες паβουн каί та Вапорια каί ενθημηθην όπου εἷс ена γράμα σας маῶс ἐγγραφите ὅти δια то φθηноπορον ката ὀκτοнвριѳон скопевηте каί ἀμποτες ὁ Панто Динамос να σας та φери δεξια тора να ἐлθηте каί να μην περιμένите диоти να μην скопеви ὁ Σιμιѳон Ζλαтоφ πληн тора τον ἔβαλαν καί τζорпатзин όπου тора λεγίте κμѳētῆс каί ἡμπορο να ἵпо ἡνε ἀделѳон ὁ ἐρχομος του каί есто”) [ДА – ВТ, Ф. 963К, оп. 1, а.е. 30, л. 18 грѳб, 19].

Същият документ ни информира за възможност, при завръщането си в България, Панайот да бѳде устроен на работа в Русе: „Батко Ви [и] наш зет господин Димитракис А. Крестич²⁶ е тук²⁷ в Търговския съд... Днес и той казва да Ви пиша да дойдете. Ще се намери работа, казва, и за Вас.” („ὁ νέнко σας γαμπρος μας κυρ Διμηтраκης а. Крѳстиτѳ ἡνε ἐнταυθα εἷс то εμποροдикиѳон... тив Σίμερον καί αὔтос λέγη να σας γριψо να ἐлθηте та ἐβριθι δουλια леγι каί δια σας”) [ДА – ВТ, Ф. 963К, оп. 1, а.е. 30, л. 18 грѳб].

Последното запазено писмо на Кирил Русович до неговия син Панайот, което е от 16 април 1881 г., дава основание да допуснем със сериозна степен на сигурност, че към същата дата Панайот все още се намира в Прага. Това констатираме от начина, по който е адресирано: „За любимия ни син

²⁶ Димитър Крестич е женен за една от дъщерите на Кирил Русович, на име Еленица.

²⁷ Писмото е писано в Русе.

Панайотис К. Русович в Прага” („Τῷ Ἀγαλιτῇ μᾶς Υἱο Παναγιότι Κ. Ρούσσωβιτζ. Εἰς Πραγᾶ”) [ДА – ВТ, Ф. 963К, оп. 1, а.е. 30, л. 20 гръб]. Същият извор ни информира и за това, че синът все още не е изпълнил бащината молба да посети семейството си в Арбанаси: „*Брат Ви Русос вчера в 4 часа по европейско време дойде с пощата и днес тръгва за Севлиево. Прочете ни писмото, [което] сте му написал и много се зарадвахме цялото семейство. Освен това ни е много тежко, че толкова дълго [време] желяем да дойдете при нас, докато сме живи, за да те видим.*” („ὁ Ἀδελφὸ σας ρουσσος ψές ἡ ὄρα 4: ἐβροπαίκα ἤλθε με το ταχηδρομήον καί σίμερον ἄναχορί δια σηβ[λ]ηρόβον καί μᾶς ἐδιάβασε το γράμα τον ἐγράψατε καί λήαν εχαριμεν πανίκος πλὴν τουτω μᾶς ἴνε πολή βαρή ὄπου тоσόν πολή σᾶς ἐπηθημούμεν δια να μᾶς ἔλθητε ἐὸς ὅτου ζούμεν δια να σε ἡδούμεν...”) [ДА – ВТ, Ф. 963К, оп. 1, а.е. 30, л. 20], както и за това, че дълго време не е писал на баща си: „*А каква е причината [да не идвате] не знаем и ако няма да можете да дойдете да ни кажете истината и така да е.*” („...καί τη τω ἐτην δέν γнорιζομεν καί ἄν ден θα ἴμπορεσηте να ἐλθητε να μᾶς ἡπιτε τήν ἄλίθηάν καί ἔστο”) [ДА – ВТ, Ф. 963К, оп. 1, а.е. 30, л. 20]. Фактът, че Панайот отдавна не е посещавал семейството се потвърждава и от бележката, написана на български език, на гърба на писмото от един от неговите братя – Русо: „*Братко! По писмото ся види, че ся зарадваха отъ една страна но отъ друга тажът. С нетърпение та очакватъ. Ела Батъо Ела! Ела да ся видимъ, родителите ни остарѣха желяятъ да та видятъ смилли ся. Руссо*” [ДА – ВТ, Ф. 963К, оп. 1, а.е. 30, л. 20 гръб].

Последният цитиран документ свидетелства, че Кирил Русович има и други наследници, един от които е споменатият Русо. В писмото бащата пише следното: „*Братята и сестрите Ви са здрави и им липсват.*” („...τα Ἀδελφιά σας εἵγένον καί σας ἐπηθημουν...”)²⁸. Информация по този въпрос откриваме и в други от вече цитираните писма на Кирил Русович до Панайот. В това от 30 октомври 1874 г. четем: „*Сестр[ите] и малките брат[я] какво да ги правя? Тогава тях трябва от сега да ги дам чираци.*” („...τες Ἀδελφ. καί та μηκρα та αδελφ. τη να та камω τότες аῦта препи ἀπο тора να та доσου τζηράκха...”) [ДА – ВТ, Ф. 963К, оп. 1, а.е. 30, л. 8], в друго от 20 ноември 1874 г.: „*И братята и сестрите ви са здрави и Ви прегръщат в отговор.*” („Καί Ἀδελφέ σας καί Ἀδελφια σας εἵγιενον καί Σας ἄντη ἄспаζοντε.”) [ДА – ВТ, Ф. 963К, оп. 1, а.е. 30, л. 9 гръб], а в трето от 13 декември 1874 г.: „*Братята и сестрите са здрави.*” („τα αδελφ. ἡγιενον”) [ДА – ВТ, Ф. 963К, оп. 1, а.е. 30, л. 5]. Конкретна информация за наследниците на Кирил Русович откриваме в други две писма. В първото, което е от 4 август 1879 г., откриваме следната информация: „*Брат [Ви] Николакис се намира²⁹ в Тутракан. Русос [е] телеграфист³⁰ в Севлиево. Иларион [е] в София във Военното³¹ училище. Димитрис дойде преди десетина дни, а пък Мустакаът е в Богословското училище. Циванис³² [е] в Арбанаси и така да е. Елениц[а] е добре в Свищов, а другите три сестри [са] в къщи. [Това] за Ваша информация.*” („ὁ Ἀδελφ. Νηκολάκις εβρισκите³³ ζαρις εἰς το тотракан / (ὁ ρουσσὸς телеγρα...³⁴ τίς εἰς σηβληροβон / ὁ Иларион εἰς σόφια στο σχολιον Πολεμη[κ]ον ὁ Διμητρος ἦνε δεκαργια ἡμερας аφου ἴлθεν ὁ δε мустакаὸς καί στο σχολιον Μπουγκοσλόφτζου ο τзиβανис εἰς Ἀλβανитоχορι και ἔστο ἡ Ελενιτζ[α] ἦνε καλα εἰς Σιστόβι καί ἄλας τρις Ἀδελφας στο спηти καί εἰς ἡδησιν σας...”) [ДА – ВТ, Ф. 963К, оп. 1, а.е. 30, л. 17]. Във второто, от 19 октомври 1880 г.: „*Братята Ви и сестрите Ви са здрави. Николакис е от един месец в Галац, Димитрос е при нас, х[аджи] Иларион [е] в София, Русос [е] в Севлиево, Мустакаът [е] в Богословското училище в [манастира] „Свети Петър”, Циван³⁵ [е] в Севлиево, в училището. Русос ми писа и го изпратихме.*” („Та Ἀδελφια σας καί Ἀδελφε σας εἵγιενον ὁ νηκολακης ἦνε ενας μήνας ὄπου πигέν στο γαλάξη ὁ Διμητρις ἦνε κοντα μας ὁ Χ Иларион εἰς την σόφια ὁ ρουσσὸς εἰς σηβληρόβου ὁ Μουστακος εἰς το σχολιον τω θεολογηκον εἰς τον Αγγον Πετρον ὁ τζηβανης εἰς Σηβλιοβон εἰς το σχολιόν ὁ ρουσσος με ἐγραψη καί τον εστηλαμε...”) [ДА – ВТ, Ф. 963К, оп. 1, а.е. 30, л. 18 гръб].

²⁸ Пак там, а.е. 30, л. 20.

²⁹ Текстът на писмото е увреден.

³⁰ На това място текстът е увреден и думата е съхранена частично.

³¹ Текстът е увреден и думата е съхранена частично.

³² Вероятно става дума за Иван Русович, един от синовете на Кирил Русович.

³³ Увреден текст.

³⁴ Увреден текст.

³⁵ В писмото е написано тзиβανης. Вероятно става въпрос за Иван, който е син на Кирил Русович.

От последните два извора узнаваме, че освен Панайот, Кирил Русович има още шест сина и четири дъщери. Гръкоезичните документи от фонд 963К предоставят известна информация за по-голямата част от тях.

Един от споменатите в последните два извора наследник на Кирил Русович е неговият син Димитър. Във фонд 963К се съхраняват шест писма, адресирани от него до Кирил Русович. Тяхното съдържание потвърждава, че действително Димитър е син на Кирил Русович. Едно от споменатите писма, от 28 януари 1868 г., е адресирано по следния начин: „*За моя нежнолюбящ баща господин К. Д. Русович в Арбанаси*” („*Τῷ φιλοστωργότατῳ μοι πατρί. Κυρίῳ Κ. Δ. Ρούσσοβιτζ εἰς Ἀλβανιτοχώριον*”) [ДА – ВТ, Ф. 963К, оп. 1, а.е. 12 гръб]. И шестте документа започват по идентичен начин: „*Мой нежнолюбящи татко*” („*Φιλοστωργότατέ μοι Πατερ*”) [ДА – ВТ, Ф. 963К, оп. 1, а.е. 12, 21, 22, л. 1, 3 5, а.е. 30, л. 1] и са подписани така: „*Това е и оставам най-покорен Ваш син Димитриос К. Русович*” („*τὰντα καὶ μένω ὁ εὐπιθέστατος υἱὸς σας Δημήτριος Κ. Ρούσσοβιτζ*”) [ДА – ВТ, Ф. 963К, оп. 1, а.е. 12] или „*Това е и оставам най-покорен Ваш син Д. К. Русович*” („*Ταῦτα καὶ μένω ὁ εὐπιθέστατος υἱεὸς σας Δ. Κ. Ρούσσοβιτζ*”) [ДА – ВТ, Ф. 963К, оп. 1, а.е. 21, 22, л. 1, 3 5, а.е. 30, л. 1].

Най-ранният от споменатите документи е от 28 януари 1868 г., а най-късният от 7 май 1873 г. Те в известна степен предоставят информация за живота и дейността на Димитър Русович през посочения период от време. И шестте са адресирани от Цариград, което показва, че ако не през целия посочен период (28 януари 1868 г. – 7 май 1873 г.), то поне често Димитър се намира в османската столица: „*Цариград, 28 януари 1868*” („*Κωνσταντινούπολις 28 Ἰανουαρίου 1868*”) [ДА – ВТ, Ф. 963К, оп. 1, а.е. 12], „*Цариград, 6 октомври 1870*” („*Κωνσταντινούπολις 6 8/βρίου 1870*”) [ДА – ВТ, Ф. 963К, оп. 1, а.е. 22, л. 1], „*Цариград, 10 август 1871*” („*Κωνσταντινούπολις 10 Αυγούστου 1871*”) [ДА – ВТ, Ф. 963К, оп. 1, а.е. 22, л. 3], „*Цариград, 5 октомври 1871*” („*Κωνσταντινούπολις 5 8/βρίου 1871*”) [ДА – ВТ, Ф. 963К, оп. 1, а.е. 21], „*Цариград, 1 февруари 1872*” („*Κωνσταντινούπολις 1 Φεβρουαρίου 1872*”) [ДА – ВТ, Ф. 963К, оп. 1, а.е. 30, л. 1] и „*Цариград, 7 май 1873*” („*Κωνσταντινούπολις 7 Μαΐου 1873*”) [ДА – ВТ, Ф. 963К, оп. 1, а.е. 22, л. 5].

От първото писмо разбираме, че към същата дата (28 януари 1868 г.) Димитър работи в Цариград при човек, чието име не се споменава: „*Обаче на господаря ми пишете, че сте искал да ги изпратите с господин Николис Вангелоглу, а той не ни донесе [нищо друго] освен писмата и ги даде на друг [човек] и ни ги донесоха.*” („*... ὅμως εἰς τοῦ Κυρίου μου, γράφετε ὅτι ἠθέλατε νὰ τα στήλσετε μὲ τὸν κύριον Νικολή Βαγγέλογλου, καὶ αὐτὸς δὲν μὰς ἔφερε παρὰ τὰ γράμματα καὶ αὐτὰ τὰ ἔδωσε εἰς ἄλλον καὶ μὰς τὰ ἔφεραν*”) [ДА – ВТ, Ф. 963К, оп. 1, а.е. 12].

Второто писмо, което е с дата 6 октомври 1870 г., дава основание да приемем, че Димитър съдейства на баща си в неговата стопанска дейност: „*Получих Вашето писмо от 24 миналия [месеца] и приех полицата Ви за тридесет и една лири на заповед на Гирганов и Златаров. Едната полица на бр[атята] Гешоглу бе платена, а другата, чийто срок е утре ще платя веднага щом получа пари от господин Стефанос, понеже чичо ми не ни изпрати досега пари. Днес изтеглих една полица на чичо ми за 73 лири и му писах ако е изпратил пари ако иска да я върне, ако пък не, да я плати понеже нямаме [пари] да платим порто³⁶.*” („*Ἐλαβα τὴν ἐπιστολὴν ὑμῶν ἀπὸ τῆς 24 παύσαντος καὶ ἐδέχθην τὴν συναλλαγματικὴν σας ἀπὸ τριάκοντα μίαν λίραν εἰς διαταγὴν Γιργάνωφ καὶ Ζλατάρωφ.*) *Ἡ μία πόλιτζα τῶν ἀδ. Γέσογλου ἐπληρώθην ἢ δὲ ἄλλη ἢς ἢ διωρία εἶναι αὔριον θέλω πληρῶση ἅμα λάβα χρήμματα ἀπὸ τὸν Κύριον Στέφανον διότι ὁ θεῖος μου δὲν μὰς ἔμβασεν μέχρη τοῦδε χρήμματα. Σήμερον δὲ ἔσυρον μίαν πόλιτζαν τοῦ θείου μου ἀπὸ 73 Λίρας καὶ τοῦ ἐγράψα ἂν ἔμβασεν χρήμματα ἂν θέλῃ νὰ τὴν ἐπιστρέψῃ, ἂν δὲ νὰ τὴν πληρῶση ἐπειδὴ δὲν ἔχομαι νὰ πληρώσωμεν πόρτο*”) [ДА – ВТ, Ф. 963К, оп. 1, а.е. 22, л. 1].

Следващите писма потвърждават, че синът е съпричастен към търговската дейност на своя баща. В това от 10 август 1871 г. четем: „*Оттогава до днес нямаме никакво известие и около 25 на същия [месеца] ще пиша отново. Колкото до х[аджу] Мосес научих, че ще дойде тук след няколко дни. Свинската четина не я дават по-долу [на по-ниска цена] и така я оставих.*” („*Ἀπὸ τοκα τι καὶ μέχρη σήμερον δὲν ἔχομεν καμμίαν ἴδισην καὶ κατὰ τὰς 25 ἰδίον θὰ γράψω καὶ πάλιν, ὅσον διὰ τὸν Χ Μοσές ἔμαθον ὅτι θὰ ἔλθῃ ἐνταῦθα μετὰ μερικὰς ἡμέρας, τὴν χοιρότριχα δὲν τὴν δίδουν παρακάτου, καὶ οὕτως τὴν ἄφησα*”) [ДА – ВТ, Ф. 963К, оп. 1, а.е. 22, л. 3].

³⁶ Такса за пренасяне на писмо.

В писмото от 5 октомври 1871 г. Димитър дава информация на Кирил Русович, свързана с цени на стоки, както и актуалната стойност на османската лира: „За козите кожи Ви бях писал в първото си [писмо], че разпутах и научих, че около Ерзурум и други места там могат да се съберат по 12–13 [гроша] парчето, при 120 гроша за една от[оманска] лира. Затова, ако могат да се продадат в Гърново $6\frac{1}{2}$ – 7 бройки за лира, тогава изпрацайте Петрос отново, като намерите за необходимо. Тук един арменец³⁷ каза, че ако ми дават цена $6-6\frac{1}{2}$ за лира мога да напиша да изпратят. Анасонът тук е на същата цена, тоест $4\frac{1}{2}$ –5 гр[оша]. Затова, ако могат да се съберат не по-скъпо от 2 [гроша] и 30 [пари], тогава, ако не го изпратите за козите кожи, изпратете Петрос за анасон. На къоселето³⁸ сега тук му искат 19 гр[оша] жълт / бял / , дебел, дълъг $18\frac{1}{2}$, червен $17-17\frac{1}{2}$ при курс на лирата 103 гроша. Затова ми се стори скъп. Писах до Киос (Гемлик) за маслини. Оттук ще ги прекарам актарма³⁹, за Букуреиц да ги изпратя, понеже сега приближава коледният пост и ми се стори по-уместно, така че изпратих за там някакви пари.” („Διὰ τὰ τραγωδέρματα σὰς εἶχον γράψῃ ἐν τῇ πρωταύτῃ μου, ἐξετάσας ἔμαθον ὅτι κατὰ τὸ Ἔρζερονι καὶ ἄλλα ἐκεῖθεν μέρη ἤμποροῦν νὰ συναχθοῦν μὲ 12–13 γρ. Λ. Οθ. 120, τὸ κομάτι. διὸ ἐὰν ἤμποροῦν νὰ πωληθοῦν εἰς Τοῦρναβон $6\frac{1}{2}$ –7 κομματια εἰς τὴν Λίραν τότε στέλνετε τὸν Πέτρον, καὶ πάλιν ὡς εὔρητε εὐλογον, ἐνταῦθα ἕνας ἐρμένος εἶπεν, ὅτι ἐὰν μου δίδουν τιμὴν $6-6, \frac{1}{2}$ εἰς τὴν Λίραν ἤμπορῶ νὰ γράψω νὰ στήλουν. Τὰ γλυκάννησα ἐνταῦθα εἰς τὴν ἰδίαν τιμὴν ἦτη $4 \frac{1}{2}$ – 5 γρ. διὸ ἐὰν ἤμποροῦν νὰ συναχθοῦν ὄχι ἀκριβότερα ἀπὸ 2, 30/40 τότε ἂν δὲν τὸν στήλετε διὰ τραγωδέρματα στήλατε τὸν Πέτρον διὰ γλυκάννησα. Τὸν κιοσελέν τώρα ἐνταῦθα τὸν ζητοῦν 19 γρ. κύτρινον (ἄσπρον) χοντρόν, ψυλόν $18, \frac{1}{2}$, κόκκινον $17-17, \frac{1}{2}$ Λ. Οθωμ. 103. διὸ μὲ φάνηκεν ἀκριβός. Ἐγραψα εἰς Κύον (Γεμλέκ) διὰ ἐλαῖς, ὥστε ἀπ’ ἐδῶ θὰ ταῖς ἀπεράσω ἀκταρμά, διὰ Βουκουρέστειον νὰ ταῖς στείλω, ἐπειδὴ τώρα πλησιάζῃ ἡ νηστήα τῶν Χρηστούγενων καὶ μ’ ἐφάνη εὐλογώτερον ὥστε ἔστηλα διὰ ἐκεῖ μερικά χρήματα”) [ДА – ВТ, Ф. 963К, оп. 1, а.е. 21]. Синът предоставя подобна информация на своя баща и в следващото си писмо от 1 февруари 1872 г.: „Ориз гезуезки към настоящия момент няма. Чака се от миналата седмица, но още не е пристигнал. Намира се по магазините, но му искат висока цена – $44\frac{1}{2}$ фр[анка], а разходите стават големи и поради това не взех.” („Рίζια γένουβας κατὰ τὸ παρόν δὲν ἔχει, ἀπὸ τὴν περασμένην ἑβδομάδα περιμένεται πλὴν δὲν ἔφθασαν ἀκόμη, εὐρήσκονται εἰς μαγαζία πλὴν τὰ ζητοῦν ἀκριβὰ фр. $44, \frac{1}{2}$ καὶ γίνονται καὶ ἔξωδα πολλὰ διὸ τοῦτο δὲν πῆρα”) [ДА – ВТ, Ф. 963К, оп. 1, а.е. 30, л. 1]. От същия документ разбираме, че Димитър не само информира своя баща за наличието на различни стоки и техните цени, но и взема пряко участие в търговската дейност: „Тук Ви прилагам фактурата за 14 денка кози кожи под № 1 за $19773 \frac{3}{4}$ гр[оша] при курс на от[оманската лира] 100 [гроша]. Затова след като проверите и се убедите, че е вярна ме информирайте. Днес купих два денка къоселе средно дебело, които ако успея ще натоваря на английския параход, а ако не успея тогава ще останат за утре с австрийския [параход].” („Ἐνταῦθα σὰς περικλείω τὴν φατοῦραν τῶν 14 δεμάτων τραγωδέρματα ὑπὸ τὸν Αρ. 1 ἀπὸ γρ. 19,773, $\frac{3}{4}$ εἰς Λ. Οθ. 100, διὸ ἄφοῦ παρατηρήσητε καὶ εὔρητε ὀρθὴν εἰδοποιήσατέ μοι. Σήμερον ἠγώρασα δύο μπάλες κιοσελέ μέτροιον χόνδρος τὰς ὁποίας ἂν προφθάσω θέλω τὰς φωρτώσῃ εἰς τὸ ἀγγλικὸν ἀθμοπλοιοῦν, ἥδι μὴ τότε θὰ μῆνουν δι’ αὔριον μὲ τὸ αὐστριακόν”) [ДА – ВТ, Ф. 963К, оп. 1, а.е. 30, л. 1].

Тезата, че Димитър се включва в търговската дейност на Кирил Русович се потвърждава и от текста на неговото писмо от 7 май 1873 г.: „X[аджи] Петрос Каполис завчера, в събота тръгна от тук. От него ще съберете 169 гр[оша] при стойност на [една] лира 104 S [гроша] според бележката, която Ви прилагам... Относно парите от 15 май оттам се надявам да ми изпратите за розовото масло. За Казанлък възнамерявам [да замина] след като осребря полицата за 75 лири. За това ще Ви информирам, но железницата за Одрин още не е отворена.” („Ο Χ Πέτρος Καπόλις προχθὲς τὸ Σάββατον ἀνεχώρησε ἀπὸ ἐνταῦθα, ἀπὸ τὸν ὁποῖον θὰ συννάξητε γρ. 169 μὲ Λ. 104 $\frac{1}{2}$ κατὰ τὴν πούσουλα ὅπου σὰς περικλείω... Διὰ χρήματα ἀπὸ τῆς 15 Μαΐου καὶ ἐκεῖθεν ἐλπίζω νὰ μου ἐμβάσητε διὰ τὸ τριανταφυλλόλαδον, διὰ Καζανλίκη σκοπεύω ἀφοῦ ἐξαργυρώσω τὸ συννάλλαγμα 75 Λιρῶν, διὰ τοῦτο θὰ σὰς εἰδοποιήσω, πλὴν ὁ σιδυρόδρομος δὲν ἀνοιξεν διὰ Ανδριανούπολιν ἀκόμη”) [ДА – ВТ, Ф. 963К, оп. 1, а.е. 22, л. 5].

³⁷ В текста на писмото е използвана думата ρμένος, която не съществува в речниците. С голяма доза сигурност можем да твърдим, че се има предвид значението арменец.

³⁸ Къоселе или къоселе – гъон. Думата е турска.

³⁹ Турска дума. Означава с прехвърляне.

Цитираните извори предоставят информация, че Димитър Русович поддържа търговски контакти и с друг представител на фамилията, когото посочва като свой чичо. Нито веднъж не споменава неговото име, вероятно защото става дума за една и съща личност, която е добре позната и на бащата и за сина. В писмото от 6 октомври 1870 г. четем: „Днес изтеглих една полица на чичо ми за 73 лири и му писах ако е изпратил пари ако иска да я върне, ако пък не, да я плати понеже нямаме [пари] да платим порто⁴⁰”. („Σήμερον δέ ἔσυρον μίαν πόλιτζαν τοῦ θείου μου ἀπὸ 73 Λίρας καὶ τοῦ ἐγγραφα ἄν ἔμβασεν χρήματα ἄν θέλῃ νὰ τὴν ἐπιστρέψῃ, ἄν δὲ νὰ τὴν πληρώσῃ ἐπειδὴ δὲν ἔχομαι νὰ πληρώσωμεν πόρτο”) [ДА – ВТ, Ф. 963К, оп. 1, а.е. 22, л. 1], а в това от 10 август 1871 г.: „Вчера получих писмо от чичо ми и ми пише, че е получил четиридесетте оранжеви зимбили⁴¹ и с удоволствие ще се постарая да ги довърши [продаде] колкото е възможно по-изгодно. От този вид ако намерех и 100 зимбили исках да взема защото знаех, че ще се повиши [цената им], както се повиши 18-20 пари и тук. Жителите на Букурещ търсят, но не намират” („Χθές ἔλαβόν γράμμα ἀπὸ τὸν θεῖον μου, καὶ μέ γράφει ὅτι ἐπερίλαβε τὰ 40 ζημπήλια πορτοκαλές, καὶ μέ εὐχαρήστησιν θὰ προσπαθῆσῃ νὰ τὴν ξεκάμῃ ὅσον τὸ δυνατόν συμφερότερον, ἀπὸ αὐτὸ τὸ ἴδος ἄν εὕρησκα καὶ 100 ζημπήλια ἤθελα νὰ πάρω διότι ἤξευρα ὅτι θὰ ὑψοθῆ, καθὼς καὶ ὑψώθει 18–20 παράδες καὶ ἐνταῦθα οἱ Βουκουρεσλίδες ζητοῦν καὶ δὲν εὕρησκουν”) [ДА – ВТ, Ф. 963К, оп. 1, а.е. 22, л. 3]. Последният абзац дава основание да предположим, че споменатият родственик живее в Букурещ. Това предположение се потвърждава от съдържанието на писмото от 5 октомври 1871 г.: „Чичо ми от Букурещ ми преведе до сега само сто и петдесетте лири. Информирайте ме дали всички пари, за които ми изтегли Петрос полиците от Узунджово ще преминат в сметката на чичо ми. Тоест 150 лири” („Ὁ θεῖος μου ἀπὸ Βουκουρέστειον μέ ἔμβασεν ἕως τῶρα μόνον ἑκατόν-πενήντα Λίρες, – εἰδοποιήσατέ μοι ἐὰν ὅλα τὰ χρήματα διὰ τὰ ὁποῖα μ' ἔσυρρεν ὁ Πέτρος πόλιτζες ἀπὸ οὐζουντζόβαν θὰ ἀπερασθοῦν εἰς λ[ογαρια]σμόν τοῦ θείου μου. ἦτη αἱ 150 Λίρες”) [ДА – ВТ, Ф. 963К, оп. 1, а.е. 21]. На базата на информацията, с която разполагаме, можем да допуснем, че въпросният чичо на Димитър е братът на Кирил Русович – Константин Русович, за когото разполагаме с информация, че се е установил в Букурещ и се занимава със стопанска дейност.

От цитираното по-горе писмо, адресирано от Русе от Кирил Русович до неговия син Панайот с дата 4 август 1879 г. получаваме следната информация за Димитър Русович: „...Димитрис дойде преди десетина дни...” („...Διμητρος ἦνε δεκαρχία ἡμερας αφου ἴθην...”) [ДА – ВТ, Ф. 963К, оп. 1, а.е. 30, л. 17], а в това от 19 октомври 1880 г., от същия подател до същия получател, четем: „...Димитрос е при нас...” („...ὁ Διμητρις ἦνε κοντα μας...”) [ДА – ВТ, Ф. 963К, оп. 1, а.е. 30, л. 18 гръб].

Информация за Димитър Русович откриваме и в друго писмо на неговия баща до Панайот Русович с дата 20 ноември 1874 г. В него Кирил Русович пише: „Разбира се за брат Ви х[аджи] Иларион, брат Ви Димитрос пише, че ще поеме разходите” („...μάλιστα δια τον Χ Ιλαριον ἀδελφ. ὁ Αδελφ. Δημητρος Γραφι θα το τραβι τα έξοδα...”) [ДА – ВТ, Ф. 963К, оп. 1, а.е. 30, л. 9]. От следващото изречение на писмото разбираме, че вероятно става дума за разходи свързани с образованието на Иларион: „А тук са Мустака и Циванис, братята Ви. И когато поискат учител на високо ниво [да продължат образованието си], тогава нека харчи този от нас, който има възможност” („...καὶ εδω τον Μουστακο καὶ τον τζηβανή ἀδελφιᾶ σας ὅταν θελίσουν εἰς ἀνότερον μερος δηδασκαλον ὁπιος ἔχι ἀπο ὑμας εὐχολιαν ἀς ξοδεβι...”) [ДА – ВТ, Ф. 963К, оп. 1, а.е. 30, л. 9]. Тези цитати ни дават основание да допуснем, че Димитър е по-голям от своя брат Иларион, който през 1974 г. е вероятно все още на ученическа възраст.

Четири години по-късно, през 1878 г., виждаме, че Иларион е ангажиран с търговската дейност на своя баща. Информация за това откриваме в страниците на търговския тефтер от 1878 г. В него четем:

„15 май. От Свищов х[аджи] Иларион предвиди
в стока гр. 1462
и в пари му брoих 250 1 712”

(„15: Μαΐου ἀπο Σιστοβι ὁ Χ Ιλαριον ἐπρόβλεψε
εἰς Πραγμα γρ. 1 462
καὶ εἰς χριματα τόν μετρισα 250 1 712:”)
[ДА – ВТ, Ф. 963К, оп. 1, а.е. 56, л. 8 гръб]

⁴⁰ Такса за пренасяне на писмо.

⁴¹ Вид голяма торба с две дръжки.

Цитираната информация се потвърждава и на друга от страниците на същия документ:

„Хаджи Иларион в Свищов предвиди:
 Май 15 в Свищов за гр. 1 462
 и в пари брой 250
 гр. 1 712”

(„ὁ Χ Ἰλαριον εν Σιστόβι. ἐπρόβλεψεν.
 Μαΐου εν Σιστόβι. δια γρ. 1 462:
 καί εἰς χριματα. ἐμετρίσεν. 250:
 1 712:”)

[ДА – ВТ, Ф. 963К, оп. 1, а.е. 56, л. 10]

След Освобождението Иларион Русович постъпва във Военното училище в София. Това се потвърждава от цитираното по-горе писмо на Кирил Русович до Панайот Русович от 4 август 1879 г., от което получаваме информация, че по това време Панайот учи във Военното училище в София: „Иларион [е] в София във Военното⁴² училище” („...ὁ Ἰλαριον εἰς σόφηα στο σχολιον Πολεμη[κ]ον...” [ДА – ВТ, Ф. 963К, оп. 1, а.е. 30, л. 17]. След завършването на учебното заведение е произведен в звание унтерофицер и служи в Пета Тетевенска дружина – гр. София [Атанасова, С. 2009, с. 87]. Тази информация се потвърждава косвено от писмото на Кирил Русович до Панайот Русович с дата 19 октомври 1880 г. В документа е написано следното: „...x[аджи] Иларион [е] в София...” („...ὁ Χ[ατζη] Ἰλαριον εἰς την σόφια...” [ДА – ВТ, Ф. 963К, оп. 1, а.е. 30, л. 18 гръб]. В този абзац бащата споменава, че неговият син е в столицата, но вече не конкретизира, че е във Военното училище, както в писмото от 4 август 1879 г. Анализът на информацията от тези писма ни дава основание да допуснем, че Иларион Русович е завършил Военното училище след 4 август 1879 г. и преди 19 октомври 1880 г., а към момента на написване на последното писмо (19 октомври 1880 г.) служи в Пета Тетевенска дружина. По-късно участва в Сръбско-българската война от 1885 г. [Атанасова, Св. 2009, с. 87]

През 1883 г. [Папазов, Д. 1937, с. 77] Иларион Русович взема дейно участие и в изграждането в Арбанаси на просветното дружество „Извор”, на което е касиер [Папазов, Д. 1937, с. 24]. През 1885 г. той работи като телеграфист в село Арчар [Атанасова, С. 2009, с. 87]. Потвърждение за това получаваме от писмо с дата 30 ноември 1885, адресирано от Димитър Крестич до Кирил Русович. В него четем: „Вчера получих едно писъмце от x[аджи] Иларион от село Арчар, близо до Видин...” („Χθές ἔλαβον ἓν γραμματάκιον ἀπὸ τὸν Χ[ατζη] Ἰλλαρίωνα ἐκ τοῦ χωρίου Ἀρτζάρ, πλησίον τοῦ Βιδινίου...” [ДА – ВТ, Ф. 963К, оп. 1, а.е. 52].

През 1902 г. Иларион се установява в днешния град Бяла, Русенско [Атанасова, С. 2009, с. 87].

От спомените на Д. Папазов разбираме, че в средата на 30-те години на XIX в. Иларион Русович е в Арбанаси. Авторът го нарежда сред по-видните хора в селото [Папазов, Д. 1937, с. 77]. Последната информация за Иларион Русович, с която разполагаме е тази, че през 1939 г. той дарява на Военния музей два турски пищова и сабя [Атанасова, С. 2009, с. 87].

Името на друг от синовете на Кирил Русович – Никола откриваме в търговския тефтер на бащата от 1878 г. Съдържанието на този документ недвусмислено показва, че Никола е син на Кирил Русович. На няколко места в тефтера синът е записан с пълното му име: „Да даде 1878 [година] в Свищов Никола [ДА – ВТ, Ф. 963К, оп. 1, а.е. а.е. 56, л. 5 гръб] К. Русович 1878 [година] да получи [да вземе] [ДА – ВТ, Ф. 963К, оп. 1, а.е. а.е. 56, л. 6]” („να Δοσῆ. 1878: εν Σιστοβι. Νικολα Κ. Ρουσσοβιτζ να λαβῆ”), „Да даде 1878 [година] Николакис [ДА – ВТ, Ф. 963К, оп. 1, а.е. а.е. 56, л. 10 гръб] К. Русович 1878 [година] да получи [ДА – ВТ, Ф. 963К, оп. 1, а.е. а.е. 56, л. 11]” („Να δοσῆ 1878: ὁ Νικολακης Κ. Ρουσσοβιτζ 1878: να λαβῆ”) и „Да даде 1878 [година] Николакис К. [ДА – ВТ, Ф. 963К, оп. 1, а.е. а.е. 56, л. 13 гръб] Русович 1878 [година] да получи” [ДА – ВТ, Ф. 963К, оп. 1, а.е. а.е. 56, л. 14] („Να δοσῆ, 1878: ὁ Νικολακης Κ. Ρουσσοβιτζ 1878: να λαβῆ”).

Цитираните редове с името на Никола Русович се намират сред страниците, на които Кирил Русович записва своите търговски партньори. Този факт, както и начинът на изписване: „Да даде... да получи” – дават основание да приемем, че синът се занимава със търговия и тази дейност се

⁴² Текстът е увреден и думата е съхранена частично.

осъществява в сериозна степен в сътрудничество с Кирил Русович. Потвърждение на тази теза намираме отново в съдържанието на цитирания търговски тефтер, на страниците на който често срещаме името на Никола: „20 февруари заех на дюкяна Балиа⁴³ [пари], които брoух на Никола 1 106,20 [гроша]” („20: φεβρουα. δανησα το άργαστηρι Μπαλια. δια όσα εμετρ. τω νικολα. 1 106: 20”) [ДА – ВТ, Ф. 963К, оп. 1, а.е. а.е. 56, л. 5], „Брoух на Никола[кис] за дрехите 500 [гроша]” („εμετρισα τω Νηκολ. δια φορεματα 500”) [ДА – ВТ, Ф. 963К, оп. 1, а.е. а.е. 56, л. 6 гръб], „Относно стоките, за които Николакис изпрати [поръчка] в Свищов и от тях изпратихме” („εις όσον Πραγμα εστηλεν ό νηκολακης εν Σιστοβι. Καί άπο ауто στίλαμε”) [ДА – ВТ, Ф. 963К, оп. 1, а.е. а.е. 56, л. 7 гръб], „На 28 ноември получих писмо от Николакис и сметката на стоката в дюкяна. Съответната стока се продаде и се изваждат транспортните разходи и комисионна[та]. Остават чисто гр. 1701, с които кредитирам Николакис на 29 ноември” („Τη 28: 9 βριου ελαβα Γραμα Παρα τον Νικολάκη καί τον λογ/μου αργαστηριου το Πραγμα Τώ άντηκρι Πραγμα έποληθι καί άφερονται τω άγογιον καί κομησιόνα, μενουν καθαρά γρ. 1 701: με τα όπια καί Χρεόνου τον νικολακη τη 29: 9βριου”) [ДА – ВТ, Ф. 963К, оп. 1, а.е. а.е. 56, л. 8], „Юли 1, Николакис в Свищов когато отиде...” („Ιουληού: ό νηκολάκης εν Σιστοβι. όταν πιγεν...”) [ДА – ВТ, Ф. 963К, оп. 1, а.е. а.е. 56, л. 9], „6 юли от Свищов Н[иколакис] К[ирилов] предвиди гр. 208...” („6: Ιουλίου άπό Συστοβη Επρωβλεψε ο Ν Κ. γρ. 208:”) [ДА – ВТ, Ф. 963К, оп. 1, а.е. а.е. 56, л. 9], „Юли 2, когато брoух на Николаки...” („Ιουληου 2: όταν έμετρ. το νικολακι”) [ДА – ВТ, Ф. 963К, оп. 1, а.е. а.е. 56, л. 9 гръб], „4 юли брoух за Свищов на Н[иколакис] Д. Русович гр. 208” („4: Ιουλίου έμέτρησα δια Σιστοβη του Ν. Δ. Ρσσοβιτζ γρ. 208”) [ДА – ВТ, Ф. 963К, оп. 1, а.е. а.е. 56, л. 10 гръб], „26 юни, брoух и брoуха на Никол[аки] и на госп[один] Костаки Д. Русович 2 560 [гроша]” („26: Ιουνηου. έμετρισα. καί μετρισαν. τω νικολ. καί κυρ Κοστακι Δ. Ρούσσοβιτζ 2 560”) [ДА – ВТ, Ф. 963К, оп. 1, а.е. а.е. 56, л. 13 гръб], „19 февруа[ри], за спирт, [който] ми изпрати Николак[и] и захар, която поръча за мен, за всичко гр. 515” („19: φεβρουά. δια τα σπηρτα μι εστηλεν ό νικολάκ[ης] καί ζαχαριν μι έπτοβλεψεν δια [ο]λα. γρ. 515:”) [ДА – ВТ, Ф. 963К, оп. 1, а.е. а.е. 56, л. 21 гръб].

Потвърждение за това, че Никола е ангажиран с търговска дейност откриваме и в следните редове от тефтера:

„Николакис К. [ДА – ВТ, Ф. 963К, оп. 1, а.е. а.е. 56, л. 13 гръб]
Русович 1878 [година] да получи
Януа[ри] 15. Стоките, които останаха от
Гиргица за сметка на Николаки:
5 чувала ориз, оки 213
3 каси чай, оки 60
1 каса салам, оки 40
200 дуз[ини] кибрит”

(„[ό Νικολακης Κ.] Ρούσσοβιτζ 1878: να λάβη
Ίανουα. 15: όσες Πραγματηοίς εμηναν άπο
Γκηργγιτζα δια λογ/μον Νικολάκη.
5: σακηα ριζια όκάδες. 316;
3: κασεσ. τζάν. όκ[α]δες 60;
1: κασα σαλαμια. όκ[α]δες 40;
200: τουζ. κηπριτηα”) [ДА – ВТ, Ф. 963К, оп. 1, а.е. а.е. 56, л. 14]

„1878 ноември 28, [парите], които дължи дюкянът:
Според настоящата счетоводна книга ...
На Николаки дюкянът дължи 10 287, 10”

(„1878: 9βριου 28: όσα Χρεοστη το άργαστηρι.
ός φένοντε στο Παρόν κατασυχον ...
„ του νικολάκη. Χρεόστη το
άργαστήρι 10 287: 10”)
[ДА – ВТ, Ф. 963К, оп. 1, а.е. а.е. 56, л. 17 гръб]

⁴³ Като Балиа или като Бала Кирил Русович изписва името на днешния град Бяла, Русенско.

Никола Русович е ангажиран със стопанката дейност на своя баща и в началото на 1879 г. За това и по-конкретно, че Никола е ангажиран със заплащането на такси за продажба на различни видове стоки, ни информира отново съдържанието на търговския тефтер [ДА – ВТ, Ф. 963К, оп. 1, а.е. а.е. 56, л. 17 гръб, 18 гръб].

Информация за Никола Русович откриваме и в две, вече цитирани, писма на Кирил Русович до друг от неговите синове – Панайот. От съдържанието на първото, което е от 4 август 1879 г. разбираме, че по същото време Никола е в Тутракан: „*Брат [Ви] Николакис се намира.....⁴⁴ в Тутракан.*” („*ὁ Αδελφ. Νηκολάκις εβρισκίτε.....⁴⁵ ζαρίς εἰς το τωτρακαν...*”) [ДА – ВТ, Ф. 963К, оп. 1, а.е. 30, л. 17]. От съдържанието на второто, което е от 19 октомври 1880 г. става ясно, че от един месец преди неговото написване Никола е в Галац: „*Николакис е от един месец в Галац...*” („*...ὁ νηκολακης ἦνε ενας μήνας ὀπου πιγὲν στο γαλιζη...*”) [ДА – ВТ, Ф. 963К, оп. 1, а.е. 30, л. 18 гръб].

Името Николаки Русович откриваме и в писмо от ботевия четник Давид Тодоров до Иван Грудов от 17 май 1876 г. Документът е изготвен на борда на кораба „Радецки”. В него четем: „*Приятелю, се качих от Корабия и укачих всичкото оръжие с помагането на Чакъров и Николаки Русович като комисионери. Като вляземе в парахода, намираме Ботев заедно със сто юнаци и ние внасяме двадесет и три.*” [Ферманджиев, Н. 1986, с. 24] За съжаление не разполагаме с допълнителна информация, която изрично да потвърждава, че в писмото става дума за представителя на видната арбанашка фамилия Русович – Никола Русович.

От цитираните по-горе два извора от фонд 963 К, които предоставят информация за наследниците на Кирил Русович, разбираме за съществуването на друг негов син. И в давата документа той е назван с прозвището Мустакас (Мустака). От цитираните писма разбираме, че в периода между тяхното написване, тоест между 4 август 1879 г. и 19 октомври 1880 г., т.нар. Мустака учи в основаната през 1874 г. Петропавловска духовна семинария към Лясковския манастир „Св. св. апостоли Петър и Павел”: „*...Мустакът е в Богословското училище...*” („*...μουστακός καί στο σχολιον Μπουκοςλόφτζου...*”) [ДА – ВТ, Ф. 963К, оп. 1, а.е. 30, л. 17] и „*...Мустакът [е] в Богословското училище в [манастира] „Свети Петър...*” („*...ὁ Μουστακος εἰς το σχολιον τω θεολογηκον εἰς τον Αηρον Πετρον...*”) [ДА – ВТ, Ф. 963К, оп. 1, а.е. 30, л. 18 гръб].

Най-ранната информация за т.нар. Мустака откриваме в писмото на Кирил Русович до Панайот Русович, което е от 20 ноември 1874 г. и е изпратено от Арбанаси (‘Εν Αλβανιτωχωρι. Τη 20 9βριου 1874) [ДА – ВТ, Ф. 963К, оп. 1, а.е. 30, л. 9]. От него разбираме, че по това време Мустакът се намира в Арбанаси и е в ученическа възраст: „*А тук са Мустакас и ... , братята Ви. И когато поискат учител на по-високо ниво [да продължат образованието си], тогава нека харчи този от нас, който има възможност.*” („*...καί εδω τον Μουστακο καί τον ... ἄδελφιᾶ σας ὅταν θελίσουν εἰς ἀνοτερον μερος δηδασκαλον ὀπιος ἐχι ἀπο ὑμας εὐχολιαν ἄς ξοδεβι...*”) [ДА – ВТ, Ф. 963К, оп. 1, а.е. 30, л. 9].

Информация за името на т.нар. Мустака откриваме в спомените на Д. Папазов. Авторът предоставя информация, че инициатори и организатори на първото в Арбанаси самодейно театрално представление, поставено през 1882 г., са група младежи от Арбанаси, които по същото време са семинаристи в Петропавловската духовна семинария. Сред техните имена Д. Папазов споменава и това на Коста Хаджи Кирилов Русович [Папазов, Д. 1937, с. 24]. Тази информация, съпоставена с предоствената от цитираните по-горе писма дава основание да приемем, че той е синът на Кирил Русович, когото в своите писма до Панайот назовава с прозвището Мустака.

По-точна информация, относно името на споменатия от Д. Папазов Коста Русович, ни предоставя нееднократно цитираният търговски тефтер от фонд 963К. Същият започва по следния начин:

*„Тефтер за дюкяна
1878 г.*

*В ден понеделник се разделиха баща ми с господин Гиргица и стоката остана за баща ми и
правя този тефтер за да пиша всяка вечер сумата от чекмеджето и така да е.*

⁴⁴ Текстът на писмото е увреден.

⁴⁵ Увреден текст.

Февруари 6

Аз господин
 Ко[н]стантин х[аджи] К. Д. Русович
 Бала⁴⁶
 арбансчанин”

(„Тηφτέρη Διά τό Ἔργαστήρι
 1878

Τῆ ἡμέρα Δευτέρα ἐξηχορηγηθῆκάν ὁ Πατέρας μου μέ τόν Κύριον Γηργήτζα καί τὸ πράμα ἀπέρασεν διὰ τόν Πατέρα μου, καὶ κάμνο αὐτο τῆ τηφτέρη διὰ νὰ γράφο κάθη βράδη τὴν σοῦμαν ἀπὸ τὸν τζεκμετζέν καὶ ἔστῶ.

Февρουариού 6

Ἐγὼ Ὁ Κύριος
 Κοσταντήνος Χ Κ. Δ. Ρουσοβιτζ
 Μπάλα
 Ἄλβανητοχορήτης”)
 [ДА – ВТ, Ф. 963К, оп. 1, а.е. 56, л. 1]

От цитирания текст разбираме, че собственото име на този син на Кирил Русович е Константин. От същия цитат установяваме и това, че търговският тефтер е изработен от същия Константин Русович, както и каква е целта на този акт: „...и правя този тефтер за да пиша всяка вечер сумата от чекмеджето и така да е.” („...καὶ κάμνο αὐτο τῆ τηφτέρη διὰ νὰ γράφο κάθη βράδη τὴν σοῦμαν ἀπὸ τὸν τζεκμετζέν καὶ ἔστῶ”) [ДА – ВТ, Ф. 963К, оп. 1, а.е. 56, л. 1] а също и , че към момента на започване на водене на документа (6 февруари 1878 г.) той се намира в Бяла, чието име е записано като „Бала” („Μπάλα”) [ДА – ВТ, Ф. 963К, оп. 1, а.е. 56, л. 1]. Основание да приемем, че става дума за днешния град Бяла, ни дава съдържанието на друг документ от фонд 963К. Този исторически извор е писмо с дата 31 януари 1868 г. В него Петраки Спиридонов Златов информира Кирил Русович за делата, свързани с изваждането на хюджет⁴⁷. В същия документ се споменава и селището Бяла: „А пък сега Ви информирам, че за хюджета чака Янко да му пристигне от Бяла илмихабер[а]⁴⁸ на мухтарите⁴⁹ за мюлка според реда и като дойде днес-утре ще извадя хюджета и ще Ви телеграфирам.” („Ἦδη δέ σας εἰδοποιῶ ὅτι διὰ τό χουτζέτι περιμένει ὁ Γιάνκος νὰ τῶ ἔλθῃ ἀπὸ Μπιάλαν ἡλμηχαμπερί των μουχτάριδων διὰ τό μουлки κατά τὴν τάξιν καί ἅμα ἔλθῃ σημεραύριον θ’ βγάλω τό χουτζέτι καί θά σας τηλεγραφίσω”) [ДА – ВТ, Ф. 963К, оп. 1, а.е. 13]. В бележка върху същия документ, с която Кирил Русович е отбелязал за какво става дума в него, е изписал името на селището като Бала: „Вътре пише за хюджета на Бала каквото му е казал Янко Музаверис, че чака илмихабер от мухтарите според реда и ще извади хюджет.” („γραφὶ ἐσοθεν διὰ το χουτζετι της μπαλας ὅτι τὸν ἦπεν ὁ γιανκος μουζεβερις ὅτι περιμενι ἐλμεχαπερι ἀπὸ τους μουχταριδες κατα τὴν ταξιν καί θα βγαλι Χουτζετι”) [ДА – ВТ, Ф. 963К, оп. 1, а.е. 56, л. 13 гръб]. В писмата на Кирил Русович често се среща и наименованието Балиа. Изложените, на базата на последния цитиран документ, факти дават основание да приемем, че и под това наименование той има предвид селището Бяла, което се намира между Търново и Русе.

Константин Кирилов Русович не само изработва и надписва търговския тефтер, но участва и в неговото водене. На страниците на същия документ нееднократно срещаме неговия почерк. Още на втората страница откриваме следния текст, който е изписан от неговата ръка:

⁴⁶ Вероятно става дума за днешния гр. Бяла, който се намира между В. Търново и Русе.

⁴⁷ Ходжет – протокол от съдилище.

⁴⁸ Илмихабер – временен документ за собственост.

⁴⁹ Мухтар – селски старейшина, кмет.

„15 юни 1878 г.
Изпратихме за Арбанаси за новия дюкян:
65 оки фасул
Тези 5 оки ориз
3 крини ечемик
52 оки спирт”

(„15^η Ἰουνίου 1878
ἔστηλαμε διὰ ἀλβανητοχόρι διὰ τὸ Κυνοῦργίου ἐργαστήρη.
65^η ὀκαδες φασοῦλια.
αὐτά 5^η ὀκαδες ρήζη.
3^η κρήνης κριθάρη.
52^η ὀκάδες σπύρτου”) [ДА – ВТ, Ф. 963К, оп. 1, а.е. 56, л. 1 гръб]

С почерка на Константин Русович са записани и доходите от първите няколко дни:

„В ден понеделник започваме да пишем сумата в чекмеджето.
6 февруари 1878 г. Парите

Февруа[ри]		
6 първо преброихме	гр[оша]	28
7 второ преброихме	гр[оша]	72
8 трето преброихме	гр[оша]	1 950”

(„Тῆ μέρα Δεβτέρα ἀρχήζομε νά γράφομε τῆ σοῦμα εἰς τὴν τζεκμετζέ
6^η Φεβρουαρίου 1878. Χριμτον.⁵⁰)

Фεύρουα.

6	πρότων μετρήσαμε γρ.	28
7:	Δεύτερον μετρήσαμε γρ.	72
8:	τρίτον μετρήσαμε γρ.	1 950:”)

[ДА – ВТ, Ф. 963К, оп. 1, а.е. 56, л. 2]

Константин Русович се включва във воденето на тефтера и през следващите месеци. Откриваме неговия почерк и на други страници на този документ: „Юни 5, бροιx на ... Домохчоолу и [той] ги бροι на баща ми 772 [гроша]” („Ἰουνίου 5 ἐμέτρησα εἰς τὸν ... Δομοχτζόγλου καὶ τὰ ἐμέτρησε εἰς τὸν Πατέρα μου 772:”) [ДА – ВТ, Ф. 963К, оп. 1, а.е. 56, л. 9 гръб].

От информацията, която предоставя тефтерът разбираме, че Кирил Русович прави сина си Константин свой съдружник: „1878 февруари 6... Решавам и правя съдружник Мустакос в това в 3 дяла до Гергьовден.” („1878: φευρουα. 6... ἀποφασίζου. καὶ καμνου. Σίντροφον το Μουστακο. εἰς αὐτο εἰς 3 : Μιριδια. μεχρι τω Αἰηου Γεοργίου.”) [ДА – ВТ, Ф. 963К, оп. 1, а.е. 56, л. 4 гръб], като бащата не изпуска контрола върху общите им дела:

„Да даде Мустакос за нещата, които купи
на 11 февруари 1878 [година]

1 часовник	за гр. 120	
Бροι [плати]		120

Февруари 20. Мустакос има пари в дюкяна, които получи от заплата[та] за службата му остава седем, Н 7, остава в съдру[жието]	гр. 1 500”
---	------------

⁵⁰ В тефтера думата е задраскана.

(„Να Δοσή ὁ Μουστακος δια ὅτι ἄγορασεν
τῷ 1878: φευρουα. 11:

I: ὀρολογη δια γρ. 120:
Εμετρισεν 120:

φευρου. 20: ὁ Μουστακος ἐχη χριματα μέσα
στο ἄργαστηρι τά ὀπηα ελαβε. ἀπο τόν
μησθον του ὀπου περετησεν μενει, ἐπτα
N7: μενι στήν Σιντρ. γρ. 1 500:”)

[ДА – ВТ, Ф. 963К, оп. 1, а.е. 56, л. 6 гръб]

Съдружието между баща и син се потвърждава отново от страниците на тефтера, на които Кирил Русович е написал: „Февруари 20 получих от Мустакос от продажбата на стока 4 025, 20 [гроша]” („φευρουα. 20: ἔλαβα ἀπο τον Μουστακο ἀπο πουλισιν το Πραγμα 4 025: 20”) [ДА – ВТ, Ф. 963К, оп. 1, а.е. 56, л. 4 гръб].

Сътрудничеството между Кирил Русович и Константин продължава и през следващите месеци:

„22 февруа[ри] вземам от дюкяна пари
за да предвидя стока от Търново

според записката на

Мустакос

които ми брoи

γρ. 408, 30

91, 10

γρ. 500

3 март давам му фактура за стоките на дребно,
които предвидих

за γρ. 353, 10

Остават за ново предвиждане

γρ. 146, 90

5 март Мустакос ми брoи [пари]
и с помощта на Бога, утре
заминавам за Свищов и ще платя
дълг и стока ще
купя. Получавам

γρ. 5 030, 20

γρ. 5 177, 10”

(„22: φευρουά. Λαμβανου ἀπο ἄργαστηρῆ χριματα.
δια να Προβλεψο Πράγμα ἀπο τουρνοβон.
κατα τήν σιμήοσην τω Μουστακό. γρ. 408: 30

ἦτι μου ἐμετρισέν.

91: 10

γρ. 500

3: Μαρτιου, τόν δῆδου φατούρα τα ὄσα
λανικά τον ἐπροβλεψα δια γρ. 353: 10

μενούν δια νέον Προβλεψιν

γρ. 146: 90

5: Μαρτιου μου ἐμετρισέν ὁ
Μουστακῶς καί Σίν Θεω ἐυβρικα
ἀναχωρω δια Σιστόβι. καί θα πληροσου
Χρῆος καί Πραγμα. θά
ἡγορασου. Λαμβανου

γρ. 5 030: 20

γρ. 5 177: 10”)

[ДА – ВТ, Ф. 963К, оп. 1, а.е. 56, л. 5]

„На 4 май връщам, тоест броя на Мустаκος 60 [гроша]” („τη 4: Μαΐου. ἐπιστρεφω, διλαδι μετρω τω Μουστακό 60”) [ДА – ВТ, Ф. 963К, оп. 1, а.е. 56, л. 22].

От същия документ разбираме, че на 28 ноември 1878 г. Константин има да получава известна сума пари:

„1878 ноември 28, [парите], които дължи дюкянът:
Според настоящата счетоводна книга
Мустаκος [има] да получава гр[оша] 1 000”

(„1878: 9βριου 28: ὅσα Χρεοστη το ἄργαστηρι.
ὅς φέροντε στο Παρόν καταστηχον να
λανβανή. ὁ Μουστακός γρ. 1 000”)
[ДА – ВТ, Ф. 963К, оп. 1, а.е. 56, л. 17 гръб]

Не разполагаме с информация за по-късната съдба на Константин Русович. Можем да допуснем, че поне част от живота му е преминала в чужбина. Основание за това намираме в негово писмо [ДА – ВТ, Ф. 963К, оп. 1, а.е. 5] до един от братята му – Иларион Русович. То е с дата 22 октомври 1902 г. и е адресирано от Швейцария. В него подписалият се като Мустака, Константин Русович, излага от дълго време възнамерява да се завърне в Родината.

Документите от фонд 963К предоставят информация за още един от синовете на Кирил Русович – Русо. Такава откриваме във вече цитираните писма на бащата до друг от неговите наследници – Панайот Русович. От съдържанието на това от 21 октомври 1874 г., което е адресирано до Букурещ (Εἰς Βουκου[ρε]στί) [ДА – ВТ, Ф. 963К, оп. 1, а.е. 30, л. 3] разбираме, че по това време Русо се намира в същия град: „Трето, как изглеждаше брат Ви Русо когато му дадохте двата франка? Моля го да ни пише по едно писъмце на месец.” („Τρίτον τόν ρουσσώ Ἀδελφον σας ὅταν τον ἔδώσατε τα δύο 2: Φρανγκα πός ἐφανη τον ὀπιον εὐχομαι καί να μας Γράφη τον μηνα ἀπο ἐν γραματάκη”) [ДА – ВТ, Ф. 963К, оп. 1, а.е. 30, л. 3].

Следващото писмо, с дата 25 октомври 1874 г., което също е адресирано до Букурещ (Εἰς Βουκουεστι) [ДА – ВТ, Ф. 963К, оп. 1, а.е. 30, л. 4] дава основание да предположим, че Русо е от скоро в града: „Как вървят нещата при Русо, свикна ли?” („Πως πηγени ὁ ρουσσος Σινεθησεν...”) [ДА – ВТ, Ф. 963К, оп. 1, а.е. 30, л. 4]. Това предположение се потвърждава от следващото, в хронологичен ред, писмо. То е от 20 ноември 1874 г. От него узнаваме, че Русо все още не знае румънски език – факт, който е показателен за това, че той неотдавна се е установил в Букурещ: „Κολкото до Русо, брат Ви в Букурещ, нека научи езика и ако съм здрав нека прекара там около една година.” („ὄσον δια τον ρουσσώ δελφον σας εἰς Βουκουρεστί ἄς μαθη τήν γλώσαν καί ἄν εχω εἴγίαν ἄς περάση τρυγήρου ἕνας χρόνος...”) [ДА – ВТ, Ф. 963К, оп. 1, а.е. 30, л. 9]. От същия документ разбираме какви са евентуалните планове за неговото бъдеще: „Има и време и за учител да следва.” („...εχι καί керон καί δια δηδασκαλον να спουδαζη”) [ДА – ВТ, Ф. 963К, оп. 1, а.е. 30, л. 9].

Съдържанието на писмото от 13 декември 1874 г. ни предоставя информация, относно причината за пребиваването на Русо в Букурещ, а именно търсене на работа. От същия документ разбираме, че вероятно Русо се е установил на работа, от която не е удовлетворен. По този въпрос Кирил Русович пише на Панайот следното: „С помощта на Бога възнамерявам след Атанасовден да отида в Букурещ да видя [как стоят нещата] с Русо, защото ми пише, че не дават хляб и ще му търся друг господар...” („Σιν Θεω σκοпβου μετα τω Αγίου Ατανασηου να ἡπαγω δια Βουκουρεστή να ἡδω καί δια τόν ρουσσώ διоти με γραφη ὀτη καί ψομι δεν το διδουν καί θα τον γιρεβου αλον αὐθεντηκον...”) [ДА – ВТ, Ф. 963К, оп. 1, а.е. 30, л. 5].

В края на март 1875 г. Русо все още не е устроен на нова работа. Информация за това черпим от писмото от 27 март 1875 г., в което четем: „...за брат [Ви] Русо колко търсих един господар, но не намирам.” („...δια τον Αδελφ. ρουσσο Πόσον ἐρευνησα δια ενα αυθεντηκον καί δεν βρισκουν...”) [ДА – ВТ, Ф. 963К, оп. 1, а.е. 30, л. 14 гръб].

През 1878 г. Русо Русович започва работа като телеграфист в Котел [Атанасова, С. 2009, с. 87]. От писмото на Кирил Русович до Панайот Русович от 4 август 1879 г. разбираме, че по това

време Русо е вече телеграфист в Севлиево: „Русос [e] телеграфист⁵¹ в Севлиево.” („...ὁ ρουσόσ τελεγρα...⁵² τίς εἰς σηβληόβον...”) [ДА – ВТ, Ф. 963К, оп. 1, а.е. 30, л. 17]. Той е в същото селище и през втората половина на следващата 1880 г. Информация за това ни предоставя отново писмо от Кирил Русович до Панайот с дата 19 октомври 1880 г. В същото четем: „Русос [e] в Севлиево” („...ὁ ρουσσος εἰς σηβληόβον...”) [ДА – ВТ, Ф. 963К, оп. 1, а.е. 30, л. 18 гръб].

Основание да допуснем, че Русо е в Севлиево и през пролетта 1881 г. ни дава писмото на Кирил Русович до Панайот от 16 април на същата година. В него бащата пише на своя син: „Брат Ви Русос вчера в 4 часа по европейско време дойде с пощата и днес тръгва за Севлиево.” („ὁ Ἀδελφὸ σας ρουσσος ψές ἡ ὄρα 4: ἐβροπαῖκα ἦλθε με το ταχηδρομῆον καὶ σίμερον ἀναχορί δια σηβ[λ]ηόβον...”) [ДА – ВТ, Ф. 963К, оп. 1, а.е. 30, л. 20].

Най-късната информация за Русо Русович, която ни предоставят документите от фонд 963К, се съдържа в писмо от Димитър Крестич до Кирил Русович. Същото е с дата 30 ноември 1885. В него четем следното: „Освен това Ви информирам, че Русо ни пише на 11 октомври от Габрово, че историята на сина ни е твърде изпълнена със събития, които заслужават да бъдат отбелязани, откато се намира в Габрово, освен че е много далеч не му остава време за да я опише. Оттогава минават почти два месеца, а още не ни пише поне най-значимите моменти от историята си за да видя аз какво се случва и да предприема мерки за поправянето му. Поради това, Ви моля когато пишете на Русо да го попитате по заобиколен път за поведението на сина ни и да Ви каже текущите събития.” („Προστοῦτοις σᾶς εἰδοποιῶ, ὅτι ὁ Ῥουσσός μας γράφει ἀπό τὰς 11 8/βρίου ἐκ Γάπροβον, ὅτι ἡ Ἱστορία τοῦ υἱοῦ μας εἶναι ἀρκετά γεμάτη με ἀξιοσημεῖωτα συμβάντα, ἀφ’ ὅτου εὑρίσκεται εἰς Γάμπροβον, πλὴν εἶναι πολὺ μακρά, ὥστε δέν τοῦ μένει καιρός διὰ νά τήν περιγράψῃ. Ἀπό τότε ἀπερνοῦν σχεδόν δύο μῆνες καὶ ἀκόμι δέν μᾶς γράφει τουλάχιστον τὰ σημαντικότερα μέρη τῆς ἱστορίας τοῦ, διὰ νά ἰδῶ καὶ ἐγὼ τί τρέχει καὶ νά проλάβω τὰ μέσα πρός ἐπιδιόρθωσίν του. Δι’ ὅ σᾶς παρακαλῶ, ὅταν γράφητε εἰς τόν Ῥουσσόν, νά τόν ἐρωτήσητε μακρόθεν περί τῆς διαγωγῆς τοῦ υἱοῦ μας καὶ νά σᾶς εἰπῇ τὰ τρεχάμενα. Ἀκολουθῶς δέ παρακαλεῖσται νά ὑποχρεώσητε τόν Ῥουσσόν, νά φροντίζη διὰ τό καλόν τοῦ ἀνεψυιοῦ του μετὰ μεγάλης μας ὑποχρεώσεως”) [ДА – ВТ, Ф. 963К, оп. 1, а.е. 52].

От съдържанието на цитирания текст не става ясно по категоричен начин дали към времето на написване на писмото Русо Русович се е установил в Габрово или само оттам е адресирал своето писмо от 11 октомври. Можем да допуснем, както, че се намира там, така и, че все още е в Севлиево и Димитър Крестич, имайки предвид географската близост между двете селища, възлага надежди да получи чрез него информация свързана с битието на сина си, който според цитирания документ се намира в Габрово.

Документите от фонд 963К предоставят информация, че Кирил Русович има още един син, когото в своите писма до Панайот Русович нарича Циванис (ο τζιβανις [ДА – ВТ, Ф. 963К, оп. 1, а.е. 30, л. 17], ο τζηβανης [ДА – ВТ, Ф. 963К, оп. 1, а.е. 30, л. 18], τον τζηβανή [ДА – ВТ, Ф. 963К, оп. 1, а.е. 30, л. 9]). Най-ранното от тях е от 20 ноември 1874 г. и е адресирано от Арбанаси. От неговото съдържание разбираме, че по това време въпросният Циванис се намира в Арбанаси и е в ранна ученическа възраст: „А тук са Мустаκος и Циванис, братята Ви. И когато поискат учител на по-високо ниво [да продължат образованието си], тогава нека харчи този от нас, който има възможност.” („...καὶ ἐδω τον Μουστακο καὶ τον τζηβανή ἀδελφιᾶ σας ὅταν θελίσουν εἰς ἀνοτερον μέρος δηδασκαλον ὁπιος ἐχι ἀπο ὑμας εὔχολιαν ἀς ξοδεβι...”) [ДА – ВТ, Ф. 963К, оп. 1, а.е. 30, л. 9]. Този текст дава основание да допуснем, че т.нар. Мустаκος (Константин Русович) и Циванис са най-малките синове на Кирил Русович.

Следващото писмо, което е с дата 4 август 1879 г. ни информира, че и по това време т. нар. Циванис е все още в Арбанаси: „Циванис [e] в Арбанаси и така да е.” („...ο τζιβανις εἰς Ἀλβανιτοχορι και ἐστο...”) [ДА – ВТ, Ф. 963К, оп. 1, а.е. 30, л. 17].

През есента на следващата 1880 г. Циванис се установява при своя брат Русо в Севлиево, където е ученик в местното училище. Тази информация откриваме в писмото от 19 октомври 1880 г., адресирано от Кирил Русович до Панайот Русович: „Циванис⁵³ [e] в Севлиево, в училището. Русос

⁵¹ На това място текстът е увреден и думата съхранена частично.

⁵² Увреден текст.

⁵³ В писмото е написано τζηβανης. Вероятно става въпрос за Иван, който е син на Кирил Русович.

ми писа и го изпратихме [там]. Има две седмици [оттогава]...” („...ὁ τζηβανης εἰς Σηβλιοβон εἰς το σχολήν ὁ ρουσσος με ἔγραψη καί τον εστηλαме ἦνε διο εὔδομασες...” [ДА – ВТ, Ф. 963К, оп. 1, а.е. 30, л. 18 гръб]. Изложената в този документ информация съвпада с тази, предоставена от Светла Атанасова за един от синовете на Кирил Русович на име Иван: „Най-малкият син на Кирил Русович – Иван, след Освобождението е все още ученик и през 1880 г. живее при брат си Русо в Севлиево” [Атанасова, С. 2009, с. 87]. Посочените факти дават основание да приемем, че въпросният Иван и названият от Кирил Русович с името Циванис в по-горе цитираните писма са една и съща личност.

Съпоставката и анализът на документите от фонд 963К дават основание да допуснем, че Иван е по-малък по възраст от своя брат Константин. Основание за това предположение ни дава последният цитиран документ, според който през 1880 г. Иван е ученик в Севлиево. Тази информация, съпоставена със съдържанието на писмото от 4 август 1879 г., според което към същата дата Константин учи в Петропавловска духовна семинария към Лясковския манастир „Св. св. апостоли Петър и Павел”, дава основание да допуснем, че Иван е по-млад от своя брат Константин (Мустакос), тоест той е най-малкият син на Кирил Русович.

Документи от фонд 963К дават основание да приемем, че на по-късен етап Иван Русович служи като офицер в младата българска войска. Първият от тях е пощенска картичка [ДА – ВТ, Ф. 963К, оп. 1, а.е. 35], изпратена до него от Брюксел през 1900 г. Тя е адресирана по следния начин: „Bulgarie, Monsieur Ivan K. Roussovitch, lieutenant”. Вторият е снимка [ДА – ВТ, Ф. 963К, оп. 1, а.е. 41] на млад мъж, облечен в офицерска униформа. На нейния гръб има следния надпис: „Иван Русов”.

Документите от фонд 963К предоставят информация и за дъщерите на Кирил Русович. Такава откриваме в съдържанието на цитираното по-горе негово писмо от 4 август 1879 г., адресирано до неговия син Панайот: „Елениц[а] е добре в Свищов, а другите три сестри [са] вкъщи. [Това] за Ваша информация” („...ἡ Ελενιτζ[α] ἦνε καλα εἰς Σιστόβι καί ἄλλας τρις Αδελφας στο σπητι καί εἰς ἡδισιν σας...” [ДА – ВТ, Ф. 963К, оп. 1, а.е. 30, л. 17]). От този абзац разбираме, че Кирил Русович има четири дъщери. Посочено е името на само една от тях – Еленица, която е в Свищов, а за останалите три е споменато само, че са вкъщи, тоест, в бащиния дом. Изложението в този текст подсказва, че има обстоятелство, което разграничава по някакъв признак споменатата по име дъщеря – Еленица от останалите три дъщери. Едва ли това е само фактът, че за разлика от сестрите си, които се намират в бащиния дом, тя е в Свищов. Още повече би трябвало да има причина, която е в основата на това следствие. Анализът „между редовете” подсказва, че най-вероятната причината Еленица да бъде „разграничена” от другите дъщери на Кирил Русович е, че тя окончателно е напуснала бащиния дом, тоест, към датата на написване на писмото (4 август 1879 г.) Еленица е омъжена. Това предположение се потвърждава от друго, по-горе цитирано писмо, на Кирил Русович, също адресирано до неговия син Панайот. То е от 19 октомври 1880 г. В него откриваме следната информация: „Батко Ви [и] наш зет господин Димитракис А. Крестич е тук в Търговския съд. Същият днес договори къща под наем. Ще вземе и децата си тук. Добре е. Днес и той казва да Ви пиша да дойдете. Ще се намери работа, казва, и за Вас. А следващата седмица ще отиде да доведе съпруж[ата] [си] и [Ваша] сестра Еленица заедно с децата си. И така да е! [Това] за Ваша информация” („ὁ νέγκο σας γαμπρος μας κυρ Διμητρακης α. Κρέστιτζ ἦνε ἐνταυθα εἰς το εμποροδικιον ὁ Πρωτος καί σίμερον σίνφονησε σπητι με ἐνηκνον θα φери καί τα πληδη του ἐδω καί ἦνε καλα τιν Σίμερον καί αὐτος λέγη να σας γράψο να ἐλθите θα ἐβριθι δουλια λεγι καί δια ἐσας καί ἀπαλιν εὔδομαδα θα ἴπαγι να φери την Σιζηγ. καί Αδελφ. Ἐλενιτζα ὁμου με τα πεδηα του καί εστο εἰς ἡδισιν σας”) [ДА – ВТ, Ф. 963К, оп. 1, а.е. 30, л. 18 гръб]. От цитирания текст разбираме, че към 19 октомври 1880 г. Еленица е омъжена. Същият абзац осветлява и въпроса кой е нейният съпруг. Това е представителят на известната свищовска търговска фамилия Крестич [Шкодрева, М.-Т. 2009, с. 166–167] – Димитър Ангелов Крестич. От същия документ разбираме, че през октомври 1880 г. Димитър и Еленица имат деца. Този факт, макар и косвено подкрепя тезата, че причината за това през 1879 г. Еленица да е в Свищов е бракът и с тамошния търговец Димитър Крестич.

Друг документ от фонд 963К дава основание да допуснем, че бракът между Д. Крестич и Еленица датира от времето преди 1879 г. Информация за това ни предоставя писмото от 20 ноември 1874 г. на Кирил Русович до Панайот Русович. В този документ Д. Крестич е окачествен като „батко” на Панайот, както и във вече цитираното писмо от 19 октомври 1880 г. („Батко Ви [и] наш зет господин Димитракис А. Крестич”): „Днес ще пиша в Свищов на батко Ви Д[имитраки] А.

Крестич за да Ви направи препоръка, както и настоящето ми [писмо] чрез него идва при Вас и така да е!“ („Σιμέρον θα γραψω καί εἰς Σιστιβι τῷ Νενκου σας Δ. α. Κρέστιτζ δια να σας κάνη Σιστατηκόν καθος καί ἡ παρούσα μου μεσον του σας ἐρχετε καί εστο“) [ДА – ВТ, Ф. 963К, оп. 1, а.е. 30, л. 19]. В същото писмо, от 20 ноември 1874 г., във връзка с неуредени финасово-стопански отношения между Кирил Русович и Димитър Крестич на две места се споменава Еленица: „...δαдох и за тях подпис и тескере⁵⁴..., поради което плака сестра [Ви] Еленица“ („Εδοσα καί δια αὐτα ἡποΓραφιν καί тескере ἐζητησεν ἐκλεγεν ἡ Αδελφ. Ἐλενιτζια...“) [ДА – ВТ, Ф. 963К, оп. 1, а.е. 30, л. 9 гръб] и „Но той⁵⁵ прекарва, отново ще видиш от една стара [сметка], която е приключена и смята като ми дава на ръка отново прекарва в сметката. Какво бих могъл да кажа на Еленица: Кажу ми: какво е това, което прави?“ („...πλὴν αὐτος Περναί ολίγον παλὶν θα ἦδες ἀπο ενα Παλεον ὅπου τελίосεν καί θεωριθε ὅταν μι βαλι στο χερι ξανα πεрна στον λογαριασμον τη τα θελις ὀμιλιας τῆς Ἐλενιτζας. Πες τον τη ἦνε αὐτα ὅπου καμη“) [ДА – ВТ, Ф. 963К, оп. 1, а.е. 30, л. 10].

Потвърждение на тезата, че Димитър Кръстич е зет на Кирил Русович откриваме и в по-късни документи от фонд 963К. В писмо от 30 ноември 1885, адресирано от Д. Кръстич към негович тъст той се обръща към Кирил Русович по следния начин: „Уважаеми татко!“ („Σεβαστέ μοι Πάτερ!“) [ДА – ВТ, Ф. 963К, оп. 1, а.е. 52]. В съдържанието на същото четем: „И така без новини Ви се покланям и заедно с Еленица и децата целуваме Вашата десница... Сърдечни поздравии на сестрите“ („Καί οὔτος ἄνευ νεοτέρων σᾶς προσκυνῶ καί μαζί με τὴν Ἐλενίτζαν καί τὰ παιδία φιλοῦμεν τὴν δεξιάν Ὑμῶν... τίς δέ ἀδελφάς γλυκοασπαζόμεθα...“) [ДА – ВТ, Ф. 963К, оп. 1, а.е. 52]. Цитираният документ завършва с думите: „Като оставам като Ваш син Д. А. Крестич“ („...μένων ὡς υἱός σας Δ. Ἄ Κρέστιτζ“) [ДА – ВТ, Ф. 963К, оп. 1, а.е. 52].

Същото отношение от страна на Димитър Крестич към Кирил Русович откриваме и в текста, изписан върху гръба на пощенска картичка от 16 януари 1908 г.:

„Почитаеми мой татко
в Арбанаси

Свищов, 16 / I 1908

Роднински Ви поздравяваме за имения Ви ден, [денят] на светите Атанасий и Кирил⁵⁶, като Ви пожелаваме [пожелавайки Ви] здраве и леки старини и много години [живот]! Амин!
Най-смиден като Ваш син
Д. А. Крестич“

(„Σεβαστέ μοι Πάτερ.
Εἰς λβανητοχώρι.

Σιστοβίς, 16 / I 1908

Οἰκείως σᾶς χαιρετοῦμεν διὰ τὴν ὀνομαστηκὴν σας ἡμέραν τῶν Ἀγίων Ἀθανασίου καὶ Κυρίλλου, ἐπευχόμενοί σας ὑγειύαν καὶ ἐλαφρά γηράματα καὶ ἔτη πολλὰ! Ἀμήν!

Ὁ ταπεινότητος σας ὡς υἱός σας

Δ. Ἄ. Κρέστιτζ“)

[ДА – ВТ, Ф. 963К, оп. 1, а.е. 25]

Гръкоезичните документи от фонд 963К не дават конкретна информация за останалите три дъщери на Кирил Русович. Информация за една от тях ни предоставя Димитър Папазов, в спомените си, свързани с неговия първи учебен ден: „Него ден при завеждането ми в училището случи се, че така нареченият ριηνευτής – обучаващ начинаещите, бе Зая⁵⁷ Кирилова Русевич, бивша след това дългогодишна учителка. Тя ме настани да седна на първия чин – пясъка. Тя беше наша съседка и съученичка на брата ми.“ [Папазов, Д. 1937, с. 7].

⁵⁴ Вид документ.

⁵⁵ От контекста на писмото с разбираме, че става дума за Д. Крестич.

⁵⁶ Става въпрос за св. Кирил, който е бил александрийски патриарх, чийто ден е на 18 януари и съвпада с деня на св. Атанасий.

⁵⁷ Според историческата справка на фонд 963К името на тази дъщеря на Кирил Русович е Зоя.

По-късно Зоя Русович завършва висше образование в Киев. Това се осъществява със спомоществателството на Евлоги Георгиев. През 1884 г. е включена в завещанието на митрополит Панарет Рашев. По него получава сумата от 1000 лева [Атанасова, С. 2009, с. 87]. От 1902 до 1908 г. е учителка в Държавната девическа гимназия в Търново [Атанасова, С. 2016, с. 87].

Информация, макар и твърде фрагментарна, за другите две дъщери на Кирил Русович откриваме в българоезичната част от семейния архив. В писмо [ДА – ВТ, Ф. 963К, оп. 1, а.е. 34] с дата 25 февруари 1877 г., адресирано от Русо Русович до Панайот Русович, Русо информира брат си за това, че тяхна сестра на име Кинто се намира в Свищов. Същото име (Кинто) фигурира като подател и върху две пощенски картички [ДА – ВТ, Ф. 963К, оп. 1, а.е. 35, 40], изпратени от Брюксел през 1900 г. до представители на фамилията. Друго писмо [ДА – ВТ, Ф. 963К, оп. 1, а.е. 29, л. 11], отново от Русо до Панайот, от 20 ноември 1880 г. предоставя информация за тяхна сестра на име Порфиро.

Обективният анализ на наличната до момента информация налага мнението, че Кирил Русович има 11 деца, от които 7 сина и 4 дъщери. Имената на неговите синове са: Панайот, Димитър, Никола, Иларион, Русо, Константин, назован в писмата като Мустака (Мустакос) и Иван, назован в същите извори като Циван. Можем да бъдем категорични, че по-големите по възраст дъщери в семейството носят имената Еленица и Зоя и да допуснем, че по-малките съответно имената Кинто и Порфиро.

Панайот Русович напуска българските земи най-вероятно през втората половина на 1874 г. с цел професионална реализация. Първоначално се установява в Букурещ. След като не успява да се устрои на работа в румънската столица предприема пътуване към Виена. Една от идеите му за професионална реализация е да се насочи към учителстване. Пристига във Виена между 30 октомври и 17 ноември 1874 г., но не се задържа дълго там. Преди 13 декември 1874 г. пристига в Прага. В същия град е и в началото на 1875 г., където преди края месец март на същата година вече се е установил на работа, доходите от която са оскъдни. Установява се в дома на своя работодател – търговецът на кошници Йохан Мюлер, на адрес: Прага, Ритер Щрасе № 539.

Нееднократно Панайот Русович получава предложения за работа от търговеца Никола Станкович. Изискването е да води счетоводните книги на магазин, чието местонахождение е най-вероятно в Букурещ. Предложението, свързано с воденето на счетоводна документация дава основание да допуснем, че Панайот е получил добро за времето образование. Допълнително изискване към него е когато не е ангажиран с книгите да извършва и други дейности в същия магазин. В замяна на неговия труд Н. Станкович предлага подслон, храна и заплата от 100 минджика (мангъра) за срок от три години. Наличните документи от фонд 963К дават основание да приемем, че Панайот не се възползва от предложението на Н. Станкович, а остава в Прага. Водеща негова идея е изучаването на немски език. Според него възможностите за постигането на тази цел са две. Първата е да постъпи на служба в австрийската армия, а втората е свързана със следване в немските земи. Документите от фонд 963К не потвърждават, че някои от тези планове са изпълнени. През август 1880 г., Панайот получава предложение за работа при намиращият се в Букурещ търговец Пасхалис Кантарджи (Паскал Кантарджиев). Не разполагаме с информация, че той се е възползвал от тази възможност.

В продължение на години Панайот Русович не се завръща в родния дом. Последната информация за него, с която разполагаме е, че през 80-те години на XIX в. се намира в Прага.

Друг от синовете на Кирил Русович – Димитър Русович се включва активно в стопанската дейност на своя баща. В периода от януари 1868 г. до май 1873 г., ако не постоянно, то често се намира в Цариград. Оттам оказва съдействие на Кирил Русович като му предоставя информация за наличието на различни стоки, техните цени и актуалната стойност на османката лира, както и закупува и изпраща стоки. Обсегът на неговите стопански контакти обхваща освен българските земи, така и различни региони на Османската империя: Ерзурум, Трапезунд, остров Киос. Поддържа такива и с Букурещ.

През 1874 г. поема ангажимента да покрива разходите по образованието на един от по-малките си братя – Иларион. Последната информация за него, с която разполагаме е, че през месец октомври 1880 г. се намира в Арбанаси.

През 1878 г. и поне част от 1879 г. Никола Русович се занимава с търговска дейност. През 1878 г. той често се намира в Свищов. Откриваме неговото име сред тези на търговските партньори на Кирил Русович. По неизвестни причини в началото на месец август 1879 г. се намира в Тутракан, а през есента на 1880 г. – в Галац.

Иларион Русович участва в търговската дейност на своя баща през 1878 г. След Освобождението постъпва във Военното училище в София, което завършва през 1879 или 1880 г. След това служи в Пета тетевенска дружина в София. През 1883 г. участва изграждането на просветното дружество „Извор“ в Арбанаси, на което е касиер. През 1885 г. е телеграфист в с. Арчар. Участва в Сръбско-българската война през същата година. През 1902 г. се установява в град Бяла, а по-късно в Арбанаси. Той е сред най-видните жители на селището през 30-те години на XIX в. През 1939 г. дарява на Военния музей два турски пищова и сабя.

През месец октомври 1874 г. Русо Русович се намира в Букурещ. Целта на неговото пребиваване в румънската столица е търсене на работа. Съществува идеята на по-късен етап да следва за учител. През декември 1874 г. се е устроил на работа в Букурещ, но той и семейството му не са удовлетворени от тази реализация. Кирил Русович изяснява желание да му търси друга работа. Не е известно дали това желание е било реализирано, но през първата половина на 1875 г. синът е все още в Букурещ. През 1878 г. Русо е телеграфист в Котел, а през 1879 г. е на същата длъжност в Севлиево. На тази работа е поне до 1880–1881 г. През 1885 г. Русо е в Габрово или региона. Можем да допуснем, че е все още в Севлиево.

През 1874 г. Константин Русович е все още в ученик. През месец февруари 1878 г. се включва в стопанската дейност на своя баща. Изработва единствения, запазен в семейния архив, търговски тефтер. Първите бележки в този думент са нанесени от него на 6 февруари 1878 г. Впоследствие Константин продължава да участва в неговото водене. На 6 февруари 1878 г. Кирил Русович го прави свой съдружник. В периода 1879–1880, а вероятно и през 1882 г. учи в Петропавловската духовна семинария към лясковския манастир „Св. св. апостоли Петър и Павел“. През 1882 г. е сред семинаристите, инициатори на първото в Арбанаси самодейно театрално представление.

През 1874 г. Иван Русович, когото неговият баща в писмата си нарича Циванис, е ученик в Арбанаси. През 1880 г. се установява при своя брат Русо в Севлиево, където продължава своето образование в местното училище. През 1900 г. е офицер със звание лейтенант.

Еленица е вероятно най-голямата от дъщерите на Кирил Русович. Най-късно през 1874 г. се омъжва за известния търговец от Свищов Димитър Ангелов Крестич. Установяват се в Свищов. През есента на 1880 г. се преместват в Русе, където Д. Крестич работи в Търговския съд. През есента на 1885 г. се намират във Враца. Имат неизвестен брой наследници, от които поне един син, който през 1885 г. се намира в Габрово.

В началото на 70-те години на XIX в. Зоя Русович е ученичка във взаимното училище в Арбанаси. По-късно, със спомоществателството на Евлоги Георгиев завършва висше образование в Киев. Впоследствие се реализира като учителка.

Кирил Русович има още две дъщери, за които не разполагаме с конкретна информация. Документите от семейния архив дават основание да смятаме, че техните имена са Кинто и Порфирио.

Гръкоезичните документи от фонд 963К не предоставят конкретна информация за последователността на раждане на наследниците на Кирил Русович. Техният анализ дава основание да изкажем мнението, че по-големи сред синовете са Димитър, Панайот, Никола и Русо (Панайот е по-голям от Русо), следвани от Иларион и Константин, а най-малък е Иван. Най-голяма от дъщерите на Кирил Русович е Еленица.

Документите от фонд 963К налагат следните изводи по отношение на степента на гръцкото културно и езиково влияние върху представителите на рода Русович (за периода от края на XVIII в. до 80-те години на XIX в.):

1. При установяването си в Арбанаси през последните десетилетия на XVIII в. основоположникът на рода Русович – Руси Николау не владее гръцки език. В стремежа си да се интегрира в традиционните за селището стопански и духовни традиции възприема неговата употреба в своята дейност.

2. Представителите на следващите две поколения (деца и внуци на Руси Николау) се намират под сериозно гръцко културно и езиково влияние. Запазените, изготвени от тях документи са на гръцки език.

3. Като цяло представителите на четвъртото поколение (разполагаме с информация само за наследниците на Кирил Русович) владеят гръцки език на по-високи ниво от представителите на предходното поколение, но владеят писмено и български език. Част от тях през втората половина на 60-те и началото на 70-те години на XIX в. започват да адресират своите, написани на гръцки език

писма до Кирил Русович, изписвайки адреса на български. След Освобождението пристъпват към широкото му използване, докато Кирил Русович продължава и в началото на 80-те години на века (откогато са последните запазени документи, изготвени от него) да пише само на гръцки език.

ЛИТЕРАТУРА/REFERENCES

Издания на изворите и архивни материали:

ДА – ВТ, Ф. 963К

НБКМ, БИА, Ф. 36

Раковски, Г. 1957 – Георги Раковски. Архив на Г. С. Раковски, Т. II. Писма до Раковски 1841–1860. С обяснителни бележки и под редакцията на Никола Трайков. Подготвил за печат Веселин Н. Трайков. София, 1957. [Arhiv na G. S. Rakovski, T. II. Pisma do Rakovski 1841–1860. S obyasnitelni belezhki i pod redaktsiyata na Nikola Traykov. Podgotvil za pechat Veselin N. Traykov. Sofia, 1957.]

Раковски, Г. 1966 – Георги Раковски. Архив на Г. С. Раковски, Т. III. Писма до Раковски 1861. Под редакцията на Никола Трайков. Подготвил за печат с обяснителни бележки Веселин Н. Трайков. София, 1966. [Arhiv na G. S. Rakovski, T. III. Pisma do Rakovski 1861. Pod redaktsiyata na Nikola Traykov. Podgotvil za pechat s obyasnitelni belezhki Veselin N. Traykov. Sofia, 1966.]

Раковски, Г. 1969 – Георги Раковски. Архив на Г. С. Раковски, Т. IV. Писма до Раковски 1862–1867. Подготвил за печат и с обяснителни бележки Веселин Н. Трайков. София, 1969. [Arhiv na G. S. Rakovski, T. IV. Pisma do Rakovski 1862–1867. Podgotvil za pechat i s obyasnitelni belezhki Veselin N. Traykov. Sofia, 1969.]

Изследвания:

Атанасова, С. 2009 – Светла Атанасова. Дейността на търговска къща „Хаджи Кирил Димитров Русович и дружие“ – село Арбанаси, Търновско от втората половина на XIX в. – В: АПП (В. Търново: Унив. изд. „Св. св. Кирил и Методий“), 2009, № 1-2, с. 82–88. [Svetla Atanasova. Deynostta na targovska kashta „Hadzhi Kiril Dimitrov Rusovich i družie“ – selo Arbanasi, Tarnovsko ot vtorata polovina na XIX v. – V: APP (V. Tarnovo: Univ. izd. „Sv. sv. Kiril i Metodiy“), 2009, № 1-2, s. 82–88.]

Атанасова, С. 2016 – Светла Атанасова. Арбанаси. Търговия и търговски връзки през XVII–XIX век. В. Търново, 2016. [Svetla Atanasova. Arbanasi. Targoviya i targovski vrazki prez XVII–XIX vek. V. Tarnovo, 2016.]

Георгиева, Г. 2014 – Гергана Георгиева. Арбанаси през XV–XIX век. Социално-икономически профил. Варна, 2014. [Gergana Georgieva. Arbanasi prez XV–XIX vek. Sotsialno-ikonomicheski profil. Varna, 2014.]

Жечев, Н. 1994 – Николай Жечев. Основаване и дейност на българското училище в Букурещ до 1878 г. – В: Българската църква и училището в Букурещ, София, 1994. [Nikolay Zhechev. Osnovavane i deynost na balgarskoto uchilishte v Bukuresht do 1878 g. – V: Balgarskata tsarkva i uchilishteto v Bukuresht. Sofia, 1994.]

Иванов, Й. 1931 – Йордан Иванов. Български старини из Македония. София, 1931. [Yordan Ivanov. Balgarski starini iz Makedoniya. Sofia, 1931.]

Каниц, Ф. 1995 – Феликс Каниц. Дунавска България и Балканът, Т. I. София, 1995. [Feliks Kanits. Dunavska Balgariya i Balkanat, T. I. Sofia, 1995.]

Керчова-Пъцан, Л., Велчов-Деде, Л. 2016 – Лулу Керчова-Пъцан, Лука Велчов-Деде. Букурещ отблизо. По пътеките на българските възрожденци... и не само. Научнопопулярен очерк. София, 2016. [Lulu Kerchova-Patsan, Luka Velchov-Dede. Bukuresht otblizo. Po patekite na balgarskite vazrozhdentsi... i ne samo. Nauchnopolyaren ocherk. Sofia, 2016.]

Люлюшев, М. 1986 – Марин Люлюшев. Просветното дело на българската емиграция в Румъния през Възраждането. София, 1986. [Marin Lyulyushev. Prosvetnoto delo na balgarskata emigratsiya v Rumaniya prez Vazrazhdaneto. Sofia, 1986.]

Младенов, М., Жечев, Н., Нягулов, Б. 1994 – Максим Младенов, Николай Жечев, Благовест Нягулов. Българите в Румъния XVII–XX в. Документи и материали. София, 1994. [Maksim Mladenov, Nikolay Zhechev, Blagovest Nyagulov. Balgarite v Rumaniya XVII–XX v. Dokumenti i materialii. Sofia, 1994.]

Папазов Д. 1937 – Димитър Папазов. Село Арбанаси, лични спомени и събрани данни. – Сб БАН. Кн. XXXI, София, 1937, 1–94. [Dimitar Papazov. Selo Arbanasi, lichni spomeni i sabrani dannii. – Sb BAN. Kn. XXXI, Sofia, 1937, 1–94.]

Попгеоргиев, Й. 1903 – Йордан Попгеоргиев. Село Арбанаси. – Пс БКД. Историко-археологически бележки, кн. XIV, 1903, 86–123. [Yordan Popgeorgiev. Selo Arbanasi. – Ps BKD. Istoriko-arheologicheski belezhki, kn. XIV, 1903, 86–123.]

Снегаров, И. 1941 – Иван Снегаров. Друг търновски църковен кодекс (за училища, енорийски църкви и манастири) – ГСУ БФ. Т. XVIII, 1941. [Ivan Snegarov. Drug tarnovski tsarkoven kodeks (za uchilishta, enoriyski tsarkvi i manastiri) – GSUBF. T. XVIII, 1941.]

Снегаров, И. 1934 – Иван Снегаров. Старият търновски църковен кодекс. – ГСУ БФ. Т. XI. София, 1934. [Ivan Snegarov. Stariyat tarnovski tsarkoven kodeks. – GSUBF. T. XI. Sofia, 1934.]

Тютюнджиев И. 2007 – Иван Тютюнджиев. Търновският епископат XII–XXI в. В. Търново, 2007. [Ivan Tyutyundzhiev. Tarnovskijat episkopat XII – XXI v. V. Tarnovo, 2007.]

Ферманджиев, Н. 1986 – Никола Ферманджиев. Ботевите четници разказват. София, 1986. [Nikola Fermandzhiev. Botevite chetnitsi razkazvat. Sofia, 1986.]

Шкодрева, М.-Т. 2009 – М.-Т. Шкодрева. Габровската търговска къща Станчо Арнаудов и син и връзките им със Свищов през 50-те–60-те години на XIX век. – ГМСБ, кн. XIX, 1993, 2009. [М.-Т. SHkodreva. Gabrovskata targovska kashta Stancho Arnaudov i sin i vryzkite im sas Svishtov prez 50-te-60-te godini na XIX vek. – GMSB, kn. XIX, 1993, 2009.]

Συμεωνίδης, Ι. 1850 – Ιωάννης Συμεωνίδης. Οδηγός της ευσεβείας. Κωνσταντινούπολι, 1850.

Съкращения:

а.е. – архивна единица [arhivna edinica]

оп. – опис [opis]

Ф – фонд [fond]

АПП – Архив за поселищни проучвания [Arhiv za poselishtni proucvaniya]

ГСУ БФ – Годишник на Софийския университет. Богословски факултет [Godishnik na Sofiyskija universitet. Bogoslovski fakultet]

Пс БКД – Периодично списание на Българското книжовно дружество [Periodichno spisanie na Balgarskoto knizhovno druzhestvo]

Сб БАН – Сборник на Българската академия на науките [Sbornik na Balgarskata akademiya na naukite]

СпБАН – Списание на Българската академия на науките [Spisanie na Balgarskata akademiya na naukite]